

T.C.
BOLU ABANT İZZET BAYSAL ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
BANKACILIK VE FİNANS ANA BİLİM DALI

EKONOMİK BÜYÜMENİN FİNANSAL TEMELLERİ:
TÜRKİYE VE MALEZYA'DA İSLAMİ BANKACILIĞIN
ROLÜ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

KATILIM BANKACILIĞI DOKTORA TEZİ

SEVİM NUR ŞAHBALI KARABULUT

TEZ DANIŞMANI
Prof. Dr. Ferudun KAYA

BOLU, ARALIK 2024

KABUL VE ONAY SAYFASI

Sevim Nur ŞAHBALI KARABULUT tarafından hazırlanan
“EKONOMİK BÜYÜMENİN FİNANSAL TEMELLERİ: TÜRKİYE VE
MALEZYA’DA İSLAMİ BANKACILIĞIN ROLÜ ÜZERİNE BİR
ARAŞTIRMA” adlı tez çalışması jürimiz tarafından Bankacılık ve Finans Ana
Bilim Dalı Katılım Bankacılığı Programında Doktora Tezi olarak oy birliği ile
kabul edilmiştir. 31/12/2024

Jüri Üyeleri

İmza

Danışman
Prof. Dr. Ferudun KAYA
Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi

.....

Üye
Prof. Dr. Ahmet Emre BİBER
Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi

.....

Üye
Dr. Öğr. Üyesi Nusret DEDE
Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi

.....

Üye
Prof. Dr. Servet BAYINDIR
İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi

.....

Üye
Prof. Dr. Mehmet İSLAMOĞLU
Karabük Üniversitesi

.....

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Onayı

Prof. Dr. İbrahim KÜRTÜL
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürü

ETİK BEYAN

Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tez Yazım Kılavuzu ve Şablonuna uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada;

- Tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
 - Tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu,
 - Tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi,
 - Kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı,
 - Bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu bildirir
- aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

Teze ilişkin Turnitin adlı programında enstitü müdürlüğünce belirlenen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan benzerlik raporuna göre, tezin benzerlik oranı %30'u geçmemektedir.

.....

SEVİM NUR ŞAHBALI KARABULUT

ÖNSÖZ

Bu çalışmada, İslami finansın temel ilkeleri ve araçları, ekonomik büyüme ile olan ilişkisi bağlamında değerlendirilmiş; bu ilişkinin temel dinamikleri iki ülke açısından karşılaştırmalı analizler üzerinden tartışılmıştır. Çalışma boyunca İslam ekonomisinin çok boyutlu yapısı benî derinlemesine etkilemiş ve bu alanın anlamını daha iyi kavramamı sağlamıştır.

Böylesine geniş ve anlamlı bir konuyu ele almak benim için sadece bir akademik çaba değil aynı zamanda bir gelişim yolculuğu olmuştur. Bu süreç, bana entelektüel bir zenginlik kazandırırken, manevi bir derinliği de beraberinde getirmiştir.

Bu çalışmanın, İslami finans alanında çalışan araştırmacılara ve konuya ilgi duyan bütün okuyuculara ilham vermesi ayrıca literatüre katkı sağlaması en büyük temennimdir.

SEVİM NUR ŞAHBALI KARABULUT

31/12/2024

ÖZET

EKONOMİK BÜYÜMENİN FİNANSAL TEMELLERİ: TÜRKİYE VE MALEZYA'DA İSLAMİ BANKACILIĞIN ROLÜ ÜZERİNE BİR

ARAŞTIRMA

DOKTORA TEZİ

SEVİM NUR ŞAHBALI KARABULUT

BOLU ABANT İZZET BAYSAL ÜNİVERSİTESİ

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

BANKACILIK VE FİNANS ANA BİLİM DALI

KATILIM BANKACILIĞI DOKTORA PROGRAMI

(TEZ DANIŞMANI: PROF. DR. FERUDUN KAYA)

BOLU, ARALIK - 2024

XIII + 126 sayfa

İslami bankacılık, yalnızca bir finans modeli değil, aynı zamanda ekonomik ve sosyal adaleti teşvik eden bütüncül bir sistemdir. Faizsiz finans ilkelerine dayanan bu yaklaşım, risk paylaşımını esas alarak gelir eşitsizliklerini azaltmayı ve ekonomik aktiviteleri daha kapsayıcı hale getirmeyi amaçlar. Ancak bu sistemin ekonomik büyümeye olan katkısı, ülkelerin finansal altyapılarının sağlamlığı, kaynak yönetimindeki etkinlik ve uygulanan politikalarla doğrudan ilişkilidir. Bu bağlamda çalışmanın amacı İslami bankacılık ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin Türkiye ve Malezya ülkeleri için incelenmesidir. Çalışmada 2010:Q1-2024:Q1 dönemine ilişkin çeyreklik veri seti kullanılarak; GSYİH bağımlı değişken İslami bankaların varlıkları, toplanan ve kullandırılan fonları ise bağımsız değişken olarak seçilerek ARDL sınır testi yöntemi uygulanmıştır. Ayrıca aralarındaki nedensellik ilişkisini belirleyebilmek adına Granger Nedensellik testi uygulanmıştır. Sonuç olarak Türkiye’de uzun dönemde kullandırılan ve toplanan fonların ekonomik büyüme üzerinde negatif ve anlamlı, varlıkların ise pozitif ve anlamlı etkisinin olduğu tespit edilirken, Malezya’da toplanan fonların ekonomik büyümeye etkisinin negatif olduğu ancak varlıklarının pozitif şekilde etkilediği tespit edilmiştir. Granger nedensellik testi sonucuna göre ise hem Türkiye’de hem de Malezya’da İslami bankacılıktan ekonomik büyümeye doğru nedensellik ilişkisi belirlenmiştir.

ANAHTAR KELİMELE: İslami Bankacılık, Ekonomik Büyüme, ARDL Sınır Testi, Malezya İslami Bankacılık

ABSTRACT

FINANCIAL FOUNDATIONS OF ECONOMIC GROWTH: A STUDY ON THE ROLE OF ISLAMIC BANKING IN TURKEY AND MALAYSIA

PHD THESIS

SEVİM NUR ŞAHBALI KARABULUT

BOLU ABANT İZZET BAYSAL UNIVERSITY

INSTITUTE OF GRADUATE STUDIES

DEPARTMENT OF PARTICIPATION BANKING

(SUPERVISOR: PROF. DR. FERUDUN KAYA)

BOLU, DECEMBER 2024

XIII + 126 pages

Islamic banking is not merely a financial model but also a holistic system that promotes economic and social justice. Rooted in the principles of interest-free finance, this approach emphasizes risk-sharing to reduce income inequalities and make economic activities more inclusive. However, the contribution of this system to economic growth is directly linked to the robustness of a country's financial infrastructure, efficiency in resource management, and implemented policies. In this context, the aim of the study is to examine the relationship between Islamic banking and economic growth in Turkey and Malaysia. Using quarterly data from the period 2010:Q1 to 2024:Q1, the study employs Gross Domestic Product (GDP) as the dependent variable, while the total assets, financing and funding by Islamic banks are selected as independent variables. The ARDL bounds testing method is applied, and Granger causality testing is conducted to determine the direction of causality between the variables. The results reveal that in Turkey, funds disbursed and collected by Islamic banks have a significant and negative impact on economic growth in the long run, while the banks' assets have a significant and positive effect. In Malaysia, the funds collected by Islamic banks negatively influence economic growth, whereas their assets positively contribute to growth. Furthermore, the Granger causality test indicates a causal relationship from Islamic banking to economic growth in both Turkey and Malaysia.

KEYWORDS: Islamic Banking, Economic Growth, ARDL Bounds Test, Malaysian Islamic Banking

İÇİNDEKİLER

Sayfa

ÖZET.....	v
ABSTRACT	vi
İÇİNDEKİLER	vii
ŞEKİL LİSTESİ.....	x
TABLO LİSTESİ	xi
KISALTMA VE SEMBOLLER LİSTESİ	xii
TEŞEKKÜR	xiii
1. GİRİŞ.....	1
2. BİRİNCİ BÖLÜM: EKONOMİK BÜYÜME	4
2.1 Ekonomik Büyüme Kavramı	4
2.2 Ekonomik Büyümenin Belirleyicileri	5
2.3 Ekonomik Büyüme Teorileri	5
2.3.1 Klasik Büyüme Teorisi.....	6
2.3.1.1 Adam Smith.....	6
2.3.1.2 David Ricardo.....	8
2.3.1.3 Thomas Robert Malthus	9
2.3.2 Post Keynesyen Büyüme Teorisi.....	10
2.3.2.1 Harrod-Domar Büyüme Teorisi.....	10
2.3.3 Neoklasik Büyüme Teorisi (Solow)	14
2.3.4 İçsel Ekonomik Büyüme Teorileri	17
2.3.4.1 Romer Modeli.....	17
2.3.4.2 Robert Lucas Modeli	19
2.3.4.3 Robert J. Barro Modeli	21
2.3.4.4 Grossman-Helpman Modeli	24
2.4 Ekonomik Büyüme ve Bankacılık Sektörü	24
3. İKİNCİ BÖLÜM: İSLAMİ BANKACILIK SİSTEMİ	27
3.1 İslami Bankacılığın Ortaya Çıkışı ve Tarihsel Gelişimi.....	27
3.2 İslami Bankacılığın Yaygınlaşmasının Sebepleri	29
3.2.1 Sosyal Sebepler	29
3.2.2 Politik Sebepler	30
3.2.3 Ekonomik Sebepler	30
3.2.4 Dini Sebepler	30
3.3 İslami Bankacılığın Temel İlkeleri	30
3.4 Faiz ve İslam.....	31
3.4.1 Faizle İlgili Ayet ve Hadisler.....	32

3.5 İslami Bankacılık Faaliyetleri.....	36
3.5.1 Fon Toplama Yöntemleri	37
3.5.1.1. Cari Hesaplar	37
3.5.1.2. Katılma Hesapları	37
3.5.2 Fon Kullandırma Yöntemleri.....	38
3.5.2.1. Murabaha	38
3.5.2.2. Müşareke	39
3.5.2.3. Mudarebe	41
3.5.2.4. İcare	42
3.5.2.5. Sukuk	43
3.5.2.6. Selemler ve İstisna	44
3.5.2.7. Teverruk	46
3.5.2.8. Karz-ı Hasen	47
4. ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: TÜRKİYE VE MALEZYA'DA İSLAMİ BANKACILIK.....	48
4.1 Türkiye'de İslami Bankaların Temel Yapısı	48
4.1.1 Katılım Bankalarının Finansal Gelişim Göstergeleri	49
4.1.1.1 Aktiflerin Gelişimi.....	49
4.1.1.2 Toplanan Fonların Gelişimi.....	51
4.1.1.3 Kullandırılan Fonların Gelişimi	52
4.1.2 Seçilmiş Oranlar	54
4.1.2.1 Sermaye Yeterlilik Oranı.....	54
4.1.2.2 Aktif Karlılık Oranı	55
4.1.2.3 Özsermaye Karlılık Oranı.....	57
4.1.2.4 Takibe Dönüşüm Oranı	59
4.1.3 Operasyonel Göstergeler	61
4.1.4 Türkiye'de Katılım Bankalarının Yasal Yükümlülükleri.....	66
4.1.5 Türkiye'de Katılım Bankacılığının Değerlendirilmesi.....	67
4.2 Malezya'da İslami Bankacılık	69
4.2.1 Malezya'da Faaliyet Gösteren İslami Bankalar.....	70
4.2.2 Malezya'da İslami Bankaların Bilanço Yapısı Genel Görünümü	72
4.2.2.1 Aktiflerin Gelişimi.....	71
4.2.2.2 Toplanan Fonların Gelişimi.....	72
4.2.2.3 Kullandırılan Fonların Gelişimi	73
4.2.3 Seçilmiş Oranlar	74
4.2.3.1 Sermaye Yeterlilik Oranı.....	74
4.2.3.2 Aktif Karlılık Oranları	75
4.2.3.3 Özkaynak Karlılık Oranları	76
4.2.3.4 Takibe Dönüşüm Oranları	77
4.2.4 Operasyonel Göstergeler	78
5. DÖRDÜNCÜ BÖLÜM: İSLAMİ BANKACILIK-EKONOMİK BÜYÜME İLİŞKİSİ: TÜRKİYE VE MALEZYA KARŞILAŞTIRMASI	81
5.1 Literatür Taraması	81

5.1.1 İslami Bankacılık ve Ekonomik Büyüme Hakkında Ulusal Çalışmalar	81
5.1.2 İslami Bankacılık ve Ekonomik Büyüme Hakkında Uluslararası Çalışmalar	83
5.2 Araştırmanın Önemi ve Amacı	88
5.3 Araştırma Modeli ve Değişkenlerin Tanımlanması.....	89
5.4 Yöntem	90
5.4.1 Durağanlık Analizi	91
5.4.2 Eşbütünleşme Analizi ve ARDL Sınır Testi	94
5.4.3 Granger Nedensellik Testi	98
5.5 Türkiye İçin Bulgular	99
5.5.1 Birim Kök Testi Sonuçları.....	99
5.5.2 Eşbütünleşme Analizi ve ARDL Sınır Testi Sonuçları	100
5.5.3 Türkiye İçin Granger Nedensellik Testi Sonuçları.....	107
5.6 Malezya İçin Bulgular	107
5.6.1 Birim Kök Testi Sonuçları.....	108
5.6.2 Eşbütünleşme Analizi ve ARDL Sınır Testi Sonuçları	108
5.6.3 Malezya İçin Granger Nedensellik Testi Sonuçları.....	113
6. SONUÇ ve ÖNERİLER.....	114
KAYNAKLAR	119

ŞEKİL LİSTESİ

Sayfa

Şekil 2.1. Adam Smith Büyüme Süreci	7
Şekil 2.2. Harrod'da Bıçak Sırtı Denge	12
Şekil 2.3. Solow Modelinde İşçi Başına Sermaye	15
Şekil 2.4. Kamu Harcamaları ve Ekonomik Büyüme.....	23
Şekil 3.1. İslami Bankaların Mudarebe Ortaklığı	42
Şekil 4.1. Katılım bankalarının aktiflerinin gelişimi ve sektör payları (milyon TL)	50
Şekil 4.2. Katılım bankalarının toplanan fonların gelişimi ve sektör payları (Milyon TL).....	51
Şekil 4.3. Katılım bankalarında kullandırılan fonların gelişimi ve sektör payları (Milyon TL).....	53
Şekil 4.4. Bankacılık sektörü ve katılım bankalarının sermaye yeterlilik oranları	54
Şekil 4.5. Bankacılık sektörü ve katılım bankalarının aktif karlılık oranları....	56
Şekil 4.6. Bankacılık sektörü ve katılım bankalarının özsermaye karlılık oranları	57
Şekil 4.7. Bankacılık sektörü ve katılım bankalarının takibe dönüşüm oranları	59
Şekil 4.8. Katılım Bankalarının toplam personel sayıları	63
Şekil 4.9. Katılım Bankaları dijital bankacılık müşteri sayısı	64
Şekil 4.10. Katılım Bankaları dijital bankacılık işlem hacmi dağılımı.....	65
Şekil 4.11. Malezya'da İslami Bankaların aktiflerinin gelişimi.....	72
Şekil 4.12. Malezya'da İslami Bankaların toplanan fonlarının gelişimi	73
Şekil 4.13. Malezya'da İslami Bankaların kullandırılan fonların gelişimi	74
Şekil 4.14. Malezya'da İslami Bankaların sermaye yeterlilik oranı	75
Şekil 4.15. Malezya'da İslami Bankaların aktif karlılık oranları	76
Şekil 4.16. Malezya'da İslami Bankaların özkaynak karlılık oranları	77
Şekil 4.17. Malezya'da İslami Bankaların takibe dönüşüm oranları.....	78
Şekil 4.18. Malezya İslami Bankalara ait şube sayıları	79
Şekil 4.19. Malezya İslami Bankalara ait personel sayısı.....	79
Şekil 5.1. CUSUM ve CUSUMQ Grafiği.....	106
Şekil 5.2. CUSUM ve CUSUMQ Grafikleri	112

TABLO LİSTESİ

Sayfa

Tablo 2.1. Nüfus Artışı ve Üretim.....	9
Tablo 4.1. Türkiye'de Faaliyet Gösteren İslami Bankalar.....	49
Tablo 4.2. Katılım Bankalarına Ait Şube Sayısı	61
Tablo 4.3. Katılım Bankalarına Ait ATM Sayıları.....	62
Tablo 4.4. Malezya'da Faaliyet Gösteren İslami Bankalar	71
Tablo 5.1. Değişkenlerin Tanımlanması	89
Tablo 5.1. (Devam) Değişkenlerin Tanımlanması.....	90
Tablo 5.2. Modelde Yer Alan Değişkenler İçin ADF ve PP Test Sonuçları....	99
Tablo 5.2. (Devam) Modelde Yer Alan Değişkenler İçin ADF ve PP Test Sonuçları	100
Tablo 5.3. F Sınır Testi Sonuçları	101
Tablo 5.4. ARDL (1,6,6,3,5) Modelinin Tahmin Sonuçları.....	102
Tablo 5.4. (Devam) ARDL (1,6,6,3,5) Modelinin Tahmin Sonuçları	103
Tablo 5.5. ARDL (1,6,6,3,5) Uzun Dönem Katsayıları	104
Tablo 5.6. ARDL (1,6,6,3,5) Kısa Dönem Katsayıları	104
Tablo 5.6. (Devam) ARDL (1,6,6,3,5) Kısa Dönem Katsayıları.....	105
Tablo 5.7. Türkiye Granger Nedensellik Testi Sonuçları	107
Tablo 5.8. Birim Kök Testi Sonuçları	108
Tablo 5.9. ARDL Bound Testi Sonuçları.....	109
Tablo 5.10. ARDL (1,3,0,0,1) Modelinin Tahmin Sonuçları.....	109
Tablo 5.10. (Devam) ARDL (1,3,0,0,1) Modelinin Tahmin Sonuçları	110
Tablo 5.11. Uzun Dönem ARDL (1,3,0,0,1) Modelinin Tahmin Sonuçları ..	110
Tablo 5.12. ARDL (1,3,0,0,1) Kısa Dönem Katsayıları	111
Tablo 5.13. Malezya İçin Granger Nedensellik Testi Sonuçları	113

KISALTMA VE SEMBOLLER LİSTESİ

AAOIFI	: İslami Finans Kuruluşları Muhasebe ve Denetim Organizasyonu
ADF	: Genişletilmiş Dickey-Fuller
AR-GE	: Araştırma-Geliştirme
ARDL	: Gecikmesi Dağıtılmış Otoregresif Sınır Testi
BAE	: Birleşik Arap Emirlikleri
BDDK	: Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurulu
BIMB	: Bank Islam Malaysia Berhad
DİB	: Diyanet İşleri Başkanlığı
DYS	: Devlet Yatırım Sertifikaları
EVDS	: TCMB Elektronik Veri Dağıtım Sistemi
FMOLS	: Tam Düzeltilmiş En Küçük Kareler Yöntemi
GSMH	: Gayri Safi Milli Hasıla
GSYİH	: Gayri Safi Yurtiçi Hasıla
IFSB	: İslami Finansal Hizmetler Kurulu
JJ	: Johansen-Juselius
KOBİ	: Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeler
MÖ	: Milattan Önce
NPL/NPF	: Takibe Dönüşüm Oranı
PP	: Phillips-Perron
ROA	: Aktif Karlılık Oranı
ROE	: Özsermaye Karlılık Oranı
SYR	: Sermaye Yeterlilik Oranı
TKBB	: Türkiye Katılım Bankaları Birliği
TCMB	: Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası
TMSF	: Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu
TÜİK	: Türkiye İstatistik Kurumu
VECM	: Vektör Hata Düzeltme Modeli
yy.	: Yüzyıl

TEŞEKKÜR

Öncelikle, bu süreçte bana rehberlik eden danışmanım, saygıdeğer Prof. Dr. Ferudun KAYA'ya sonsuz teşekkürlerimi sunuyorum. Bilgisi, sabrı ve yönlendirmeleriyle bu tezdeki yolculuğumu kolaylaştırdı. Her zaman bana ilham verdi ve bana güvenerek yalnızca akademik hayatımda değil hayatın çeşitli alanlarında da gösterdiği desteği hiçbir zaman unutmayacağım.

Tez sürecimde her ihtiyaç duyduğumda bilgi ve tecrübeleri ile beni yönlendiren Prof. Dr. Ahmet Emre BİBER hocama derin teşekkürlerimi sunuyorum. Katkıları ve yol gösterici tavsiyeleri ile akademik yolculuğumda önemli bir ilham kaynağı oluşu çok kıymetli.

Annem, babam ve kardeşlerim... Her an yanımda olan en değerli destekçilerimsiniz. Bu tez sadece benim değil, sizin de emeklerinizle şekillendi. Göstermiş olduğunuz sabır ve anlayış olmadan bu yolu tamamlayamazdım.

Sevgili eşim Murat'a, bu uzun ve zorlu süreçte gösterdiği sabır, anlayış ve sevgisi için minnettarım. Bana her zaman güç verdi, sabırla ve sevgiyle yanımda oldu. Yorulduğum anlarda verdiği motivasyon benim için çok kıymetli.

Ve en özel teşekkürüm, sevgili kızım Ela'ya. Senin varlığın, hayatımın en değerli kaynağı. Senin gülüşün ve sevgin her zaman bana ilham kaynağı oldu. Zorluklarla dolu bu süreçte senin varlığın bana dayanma gücü verdi. Seninle bu başarıyı paylaşmak, hayatımın en değerli anı olacak.

Sizlere olan teşekkürlerimi kelimelerle ifade etmek ne kadar zor olsa da her birinizin bana kattığı değer, kelimelerle anlatılamayacak kadar kıymetli. Destekleriniz sayesinde bu tez başarıyla tamamlandı.

1. GİRİŞ

İslami bankacılık, faizsiz finansman prensipleri üzerine kurulu bir bankacılık sistemidir. İslami bankacılığın temelinde, faizin (riba) yasaklanması ve ekonomik işlemlerin İslam hukuku kurallarına uygun olması gerekliliği bulunur. İslami bankalar faiz yerine risk paylaşımına ve kar-zarar ortaklıklarına dayalı yöntemler kullanarak finansal ürünler sunmaktadır. Bu sistemde, banka ve müşteri arasında karşılıklı risk paylaşımı sağlanır ve işlemler fiziksel bir varlık veya hizmetle desteklenir.

Faizsiz bankacılığın temel ilkelerinden hareketle, İslami bankacılık modeli yalnızca finansal aracılık işlevini yerine getirmekle kalmaz, aynı zamanda ekonomik büyüme ve kalkınma süreçlerinde de farklı bir yaklaşım sunmaktadır. Bu bakış açısı, ekonomik verimlilikle birlikte toplumların sosyal refahını da göz önünde bulunduran bir sistem olarak karşımıza çıkmaktadır. İslami bankacılığın sunduğu finansman araçları, risk paylaşımı ve kar-zarar ortaklığı gibi unsurlar üzerinden ekonomik büyüme üzerindeki etkileri çeşitli şekillerde tartışılmaktadır.

İslami bankacılık, özellikle gelişmekte olan ülkelerde ekonomik büyümenin sürdürülebilirliğini sağlamada önemli bir rol oynamaktadır. Faizsiz finansman modeli ve risk paylaşımına dayalı yapı, konvansiyonel bankacılıkla karşılaştırıldığında daha dengeli bir ekonomik büyüme hedeflemektedir. Ancak, bu modelin ekonomik büyümeye etkisinin yalnızca teorik bir tartışma değil, aynı zamanda pratikteki yansımaları da büyük önem taşımaktadır. Bu bağlamda, Türkiye ve Malezya örnekleri, İslami bankacılığın ekonomik kalkınma süreçleri üzerindeki etkilerini incelemek açısından benzersiz bir karşılaştırma zemini sunmaktadır.

Ekonomik büyüme ise, bir ülkenin üretim kapasitesinin artışı olarak tanımlanır ve kısaca milli gelirdeki artışla ölçülmektedir. Ayrıca bir takım iç ve dış faktörlerden etkilenmektedir. Finansal sistemlerin ekonomik büyümeye etkisi, kaynakların etkin bir şekilde yönlendirilmesi, yatırımların teşvik edilmesi ve ekonomik istikrarın sağlanması gibi dinamikler üzerinden şekillenmektedir. Konvansiyonel bankacılık sistemlerinde faiz esaslı kredi uygulamaları ön planda iken, İslami bankacılık sistemi faizsiz finansman ve risk paylaşımı gibi alternatif yaklaşımlar ile dini hassasiyeti olan müşterileri de sisteme kazandırmaktadır. Bankacılık sistemlerinde görülen farklılık özellikle gelişmekte olan ekonomilerde, ekonomik büyüme üzerinde belirgin bir etki yaratabilmektedir.

Türkiye’de katılım bankacılığı olarak bilinen İslami bankacılık, ekonominin çeşitli alanlarında aktif rol oynamaktadır. Katılım bankaları, faizsiz kredi sağlamak yerine kar-zarar ortaklıkları, murabaha, müşareke ve sukuk gibi İslam hukukuna uygun finansal araçlar kullanmaktadır. Ayrıca, devletin katılım bankacılığını teşvik etmek amacıyla verdiği destekler, sektörü büyüme potansiyelini artırmıştır. Türkiye’deki İslami bankacılık sistemi, ekonomik büyüme için özellikle küçük ve orta ölçekli işletmelere yönelik finansman sağlayarak, girişimciliği ve istihdamı desteklemektedir. Buna rağmen Türkiye’de katılım bankacılığı sektörü, finansal derinlik ve piyasa erişimi açısından hala geleneksel bankacılıkla kıyaslandığında sınırlı kalmaktadır.

Malezya, İslami bankacılığın küresel çapta en gelişmiş olduğu ülkelerden birisidir. 1980’lerin başında İslami bankacılığa yönelik ilk adımları atmış olan Malezya’da, 1983 yılında Bank Islam Malaysia Berhad (BIMB) kurularak ilk İslami banka faaliyete geçmiştir. Malezya, İslami bankacılığı sistematik bir şekilde gelişmeye teşvik eden bir dizi reform gerçekleştirmiştir ve bu süreçte hükümetin politikaları önemli bir rol oynamıştır. Malezya’daki İslami bankacılık, hükümetin ekonomik büyüme stratejileriyle uyumlu şekilde gelişmiş ve dünya çapında İslami finans merkezi olarak kabul edilen büyük bir finansal ağ kurmuştur. Malezya hem yerli hem de uluslararası yatırımcıları çeken bir İslami finansal sistem sunmaktadır. Malezya, özellikle Sukuk piyasası ile globaldeki en büyük pazar paylarından birine sahiptir.

Her iki ülke de İslami bankacılığı benimsemiş olsa da Türkiye ve Malezya arasındaki farklar, ekonomik yapılar ve finansal düzenlemeler açısından dikkat çekicidir. Malezya, İslami bankacılıkta küresel bir lider olarak, gelişmiş bir yasal ve düzenleyici çerçeveye sahiptir. Ülkenin İslami finansal sisteminin derinliği, sektördeki ürün çeşitliliği ve entegre edilmiş yapısı, Malezya’yı İslami finans için önemli bir merkez haline getirmiştir. Öte yandan, Türkiye’de İslami bankacılık daha genç bir sektör olup, gelişim sürecinde devlet politikaları ve piyasa talepleri doğrultusunda büyüme göstermektedir. Türkiye’deki İslami bankacılık sektörü, genellikle faizsiz finansman arayışındaki bireylere ve işletmelere yönelik hizmet verirken, Malezya’daki sistem daha geniş bir yelpazede finansal hizmetler sunmaktadır.

Türkiye ve Malezya’nın finansal sistemlerindeki farklılaşan yaklaşımları, İslami bankacılık uygulamalarının ekonomik büyüme üzerindeki etkilerinin

kapsamlı bir şekilde analiz edilmesine olanak tanımaktadır. Türkiye, katılım bankacılığı modeliyle geleneksel bankacılık ile İslami bankacılığı harmanlayan hibrit bir yapı sergilerken; Malezya, İslami bankacılığı sistemik bir çerçevede ele alarak ulusal finansal stratejilerinin merkezine yerleştirmiştir. Bu çalışma, her iki ülkenin deneyimlerini karşılaştırmalı bir perspektifle ele alarak, İslami finans sisteminin ekonomik büyüme üzerindeki rolüne ilişkin yeni görüşler sunmayı amaçlamaktadır.

Bu bağlamda tezin ikinci bölümünde ekonomik büyüme teorik boyutta ele alınacak olup ekonomik büyüme kavramı ve ekonomik büyümenin belirleyicileri açıklandıktan sonra büyüme teorileri detaylı bir şekilde açıklanacaktır. Ardından bankacılığın ekonomik büyüme üzerinde etkisinin ne yönlü olduğu açıklandıktan sonra bölüm tamamlanacaktır.

Tezin üçüncü bölümünde İslami bankacılık sistemi üzerinde durularak, İslami bankacılığın ortaya çıkışı ve tarihsel gelişimi, yaygınlaşma sebepleri ve temel ilkelerinden bahsedilecektir. Ardından faiz konusu geniş bir şekilde incelendikten sonra İslam'da faiz konusu ayetler ve hadisler ışığında anlatılacaktır. Son olarak İslami bankacılık faaliyetlerine değinilerek fon toplama ve fon kullandırma yöntemleri açıklanacaktır.

Tezin dördüncü bölümü Türkiye ve Malezya'da İslami bankacılığın bilanço yapısı hakkında genel görünümle ilgilidir. Her iki ülkeye ait aktiflerin gelişimi, toplanan ve kullandırılan fonların gelişimi, seçilen rasyolar ile operasyonel göstergeler grafikler yardımıyla anlatılacaktır. Bu bağlamda bilanço yapılarının da karşılaştırılması tezin kapsayıcılığını artıracaktır.

Beşinci bölümde konu ile ilgili ulusal ve uluslararası geçmiş çalışmalara yer verilerek araştırmanın önemi ve amacı belirtilecek, seçilen yöntem hakkında teorik bilgiler verildikten sonra her iki ülke için ayrı bir şekilde bulgulara değinilecektir.

2. BİRİNCİ BÖLÜM: EKONOMİK BÜYÜME

Ekonomik büyüme, bir ülkenin refah düzeyini artıran ve toplumun yaşam standartlarını iyileştiren kritik bir süreçtir. Bu sürecin dinamiklerini anlamak için klasik, post-keynesyen ve içsel büyüme teorileri gibi çeşitli teorik çerçeveler kullanılmaktadır. Sermaye birikimi, işgücü artışı, teknolojik ilerleme ve güçlü kurumsal yapılar, ekonomik büyümenin temel belirleyicileri olarak öne çıkar. Ancak, ekonomik büyümenin sürdürülebilirliği için çevresel ve sosyal faktörlerin de dikkate alınması gereklidir.

2.1 Ekonomik Büyüme Kavramı

Bir ülkede ekonomik büyümenin temelini üretim faktörlerinin artışı oluşturmaktadır. Üretim faktörlerinde meydana gelen artış, kıt kaynakların artmasına, bu kaynaklarının niteliklerinin pozitif yönlü değişmesine ve teknolojik gelişmelere bağlıdır (Parasız, 2008:10). Başka bir ifade ile ekonomik büyüme, üretim faktörlerinin niceliği ve niteliğindeki artışa ek olarak teknolojik gelişmenin doğal bir sonucudur. Bu bağlamda üretim fonksiyonu, doğal kaynaklar, sermaye ve emekten oluşmaktadır. Teknoloji ise içsel büyüme teorileri ile birlikte modele dahil edilmiştir (Kibritçioğlu, 1998).

Ekonomik büyüme “ekonominin üretim kapasitesinde, niceliksel ve sayısal olarak ölçülebilen miktar artışıdır.” (Freyssinet, 1985, s. 124). Bir başka ifade ile ekonomik büyüme, “iktisadi hayatın esas verilerinde (doğal kaynaklar, işgücü, makine-teçhizat) kişi başına, bir önceki yıla kıyasla daha yüksek getiri sağlayacak biçimde devamlı artıştır.” (Ülgener, 1991).

Klasik iktisatçılara göre ekonomik büyüme “iş bölümü ile birlikte emek verimliliğinde yaşanan artış ile beraber üretim miktarında yaşanan artıştır.” (Smith, Milletlerin Zenginliği, 2008).

Bu tanımlamalardan yola çıkarak daha geniş bir biçimde tanımlama yapılacak olunursa ekonomik büyüme, GSMH’deki artışla birlikte ekonomik yapıda meydana getirilen toplam üretim ve kişi başına düşen reel hasıladaki artıştır.

Ekonomik büyüme, bir ülkenin ekonomik faaliyetlerinin zaman içinde artmasını ifade eden bir kavramdır. Bu artış, genellikle bir ülkenin gayri safi yurt içi hasılası (GSYİH) veya kişi başına düşen gelir gibi ekonomik göstergelerle ölçülür. Ekonomik büyüme, bir toplumun refah düzeyinin yükselmesi, işsizlik oranlarının düşmesi ve yaşam standartlarının iyileşmesi gibi olumlu sonuçlar

doğurabilir. Bu nedenle, ekonomik büyümenin sağlanması ve sürdürülebilir kılınması, ekonomi politikalarının temel hedeflerinden biridir.

2.2 Ekonomik Büyümenin Belirleyicileri

Ülkelerin uzun dönemde ekonomik büyümelerini etkileyen bazı faktörler vardır. Bu faktörler aynı zamanda ekonomik büyümenin belirleyicileridir. Ekonomik büyümenin temel belirleyicileri arasında demografik faktörler, ekonomik faktörler, doğal kaynaklar, teknolojik gelişme, coğrafya, siyasi, kültürel ve sosyal faktörler yer almaktadır. Ekonomik faktörler; sermaye birikimi, makroekonomik istikrar, yapısal reformlar ve dış ticaret gelişmelerinden oluşmaktadır. Bu belirleyiciler, ekonomik büyümenin dinamiklerini anlamak için büyük önem taşımaktadır.

Sermaye birikimi, ekonomik büyümenin yapıtaşlarından biridir. Üretim kapasitesinin artması, işletmelerin, fabrikaların ve altyapının inşası ile sağlanmaktadır. Sermaye yatırımları, üretim sürecini daha verimli hale getirmekte ve ekonomik faaliyetlerin genişlemesine katkıda bulunmaktadır.

Nüfus artışı ve işgücüne katılım oranlarının yükselmesi, ekonomik büyümenin diğer önemli bileşenlerindendir. İşgücü arzında yaşanan bir artış, üretim kapasitesinin genişlemesine olanak tanımaktadır. Bununla birlikte nitelikli işgücünün artması, inovasyon ve verimlilik artışına katkıda bulunur.

Teknolojik ilerleme, ekonomik büyümenin en kritik faktörlerinden biridir. Sermayeden tasarruf eden, işgücünden tasarruf eden ve nötr teknolojik gelişme şeklinde üçe ayrılmaktadır (Berber, 2006). Yeni teknolojilerin geliştirilmesi ve mevcut teknolojinin etkin kullanımı, üretim süreçlerinde verimlilik artışına neden olmaktadır. Teknolojik yenilikler de yeni sektörlerin ortaya çıkmasına ve ekonomik çeşitliliğin artmasına katkıda bulunmaktadır.

Ekonomik büyümenin istikrarı ve sürekliliği için güçlü kurumsal yapıların varlığı şarttır. Hukukun üstünlüğü, mülkiyet haklarının korunması, şeffaf ve hesap verebilir yönetim gibi unsurlar, yatırım ortamını iyileştirir ve ekonomik faaliyetlerin gelişmesini teşvik etmektedir.

2.3 Ekonomik Büyüme Teorileri

Ekonomik büyüme teorileri, büyümenin kaynaklarını ve dinamiklerini açıklamaya çalışır. Başlıca ekonomik büyüme teorileri arasında Klasik Büyüme Teorisi, Neo-Klasik Büyüme Teorisi ve İçsel Büyüme Teorileri yer alır.

2.3.1 Klasik Büyüme Teorisi

1776 yılında Adam Smith'in eseri olan Ulusların Zenginliği ile başlayan Klasik okul, 1871 yılında Neo-Klasik okulun ortaya çıkmasına kadar varlık göstermiştir. Keynes'e göre ise Klasik okul 1776 yılında ortaya çıkıp 1936 yılında yayınladığı "İstihdamın, Paranın ve Faizin Genel Teorisi" eserine kadar hüküm sürmüştür. Klasik düşünce sanayi devrimi ve bilimsel devrimden etkilenecek olmuştur (Bocutoğlu, 2012).

Ekonomik büyüme belirleyicilerinden olan sermaye birikimi, teknolojik yenilik, nüfus artışı ve kurumsal yapının gelişimini incelemişler ve serbest rekabet koşullarına dayanan kapitalizmin devam edeceğini söylemişlerdir.

Klasik büyüme teorisinin beş temel varsayımı bulunmaktadır. Bunlar;

- Ekonominin tam istihdam ve tam rekabette olması,
- Tarım mallarında azalan verimler yasaının, sınai mallarda artan verimler yasaının geçerli olması,
- Teknolojik değişim dışsal faktör olarak kabul edildiğinden, teknolojik gelişmenin sabit olması,
- Karların yüksek olması sebebiyle sermaye birikimi ve tasarrufun yüksek olması,
- Ücretlerin uzun dönemde sabit kalması, kısa dönemde ise emek arz talebine göre değişiklik göstermesidir.

2.3.1.1 Adam Smith

İktisatın kurucusu olarak bilinen Adam Smith, yaşadığı dönemden etkilenecek eserlerini ortaya çıkarmış olup bu dönem Feodalist sistemden Kapitalist sisteme geçiş olduğu için Smith de kapitalizmi desteklemekteydi. Smith, iş bölümü ve uzmanlaşmanın önemini yanında ticarete bulunan engellerin kaldırılmasının üzerinde durmuştur. Smith'e göre iş bölümü sonucunda aynı sayıda işçinin gerçekleştirdiği iş miktarındaki artış 3 durumdan kaynaklanmaktadır. Bunlardan ilki her bir işçinin iş yeteneğinin artması, ikincisi bir işten diğerine geçerken kaybedilen zamandan tasarruf edebilme ve üçüncüsü ise iş süresini azaltan ve emeği kolaylaştıran makinaların icat edilmesidir (Smith, 1776). Ayrıca bu son durum neticesinde uluslararası ticaretteki gelişmelerle birlikte ekonomik büyümeye katkı söz konusudur.

Smith, ekonomik büyümeyi iki temel kaynağa bağlamakta olup bunlardan ilkinin “sermaye birikimi” oluştururken diğerini emek sınıflandırması yaparak “verimsiz-verimli” şeklinde ayırmaktadır. Klasik iktisatçılar döneminde milli gelirin muhasebeleştirilmesi henüz gelişmediği için servetin artışı ve milletlerin zenginliği Smith’e göre ekonomik büyüme anlamına gelmektedir. İş bölümü ile emeğin verimli harcanması ulusların zenginliğini artırmaktadır (Bocutoğlu, 2012).

Şekil 2.1. Adam Smith Büyüme Süreci

Smith’e göre, iş bölümünün artması, işçilerin belirli alanlarda uzmanlaşmasına ve bu alanlarda daha verimli çalışmasına olanak tanımaktadır. Bu durum, üretim sürecinin daha etkin ve hızlı gerçekleşmesini sağlamaktadır. İş bölümünün getirdiği uzmanlaşma ve verimlilik artışı, üretim maliyetlerini düşürür ve toplam üretimi artırır. Bu hem üreticilerin hem de tüketicilerin fayda sağlamasına yol açmaktadır.

Artan üretim, piyasa talebinin artmasına ve yeni pazarların ortaya çıkmasına neden olur. Ticaretin artması ve yeni pazarlara erişim, ekonominin genel büyümesine katkıda bulunur. Piyasa genişlemesi ve artan satışlar, sermaye

birikimini teşvik eder. Biriken sermaye, yeni yatırımların ve teknolojik yeniliklerin finansmanını sağlar.

Sermaye birikimi ve artan yatırımlar, yeni teknolojilerin geliştirilmesine ve mevcut teknolojilerin daha etkin kullanılmasına olanak tanır. Teknolojik ilerlemeler, üretim sürecini daha da verimli hale getirir. İş bölümü, sermaye birikimi ve teknolojik ilerlemelerin bir araya gelmesi, ekonomik büyümenin temel dinamiklerini oluşturur. Ekonomik büyüme, toplumun genel refah seviyesinin artmasına ve yaşam standartlarının iyileşmesine yol açar.

Toplumsal refah artışı ve ekonomik büyüme, üretime bağlıdır. Diğer bir deyişle ekonominin arz yönüne öncelik verilmesiyle her arz kendi talebini yaratır söylemi, toplam talebi arka plana atmıştır (Savaş, 1994). Ancak bu modelde kullanılan varsayımlar, daha önce yaşanmış olan ve günümüzdeki büyüme yapılarına ve deneyimlerine terstir. Bu kapsamda tam rekabet piyasası ve tam istihdam koşullarının hüküm sürdüğü ayrıca devlet müdahalesinin olmadığı bir ekonomi yoktur. Ancak bu büyümenin tek ve hatta en önemli yanı ilk defa ekonomik büyümeyi bir model olarak incelenmesi olmuştur (Acar, 2002).

2.3.1.2 David Ricardo

David Ricardo, Adam Smith'in ünlü eseri "Ulusların Zenginliği"nden etkilenmiş, siyaset ve ekonomiyle ilgilenmeye başlamıştır. 1817 yılında ise "Politik İktisadın ve Vergilendirmenin İlkeleri" isimli kitabıyla adını duyurmuştur. Ricardo bu eserinde makinalarda gelişme diyerek teknolojik gelişmeden bahsettiği söylenebilir. Ayrıca ekonomik büyümenin otomatik olarak kendiliğinden gerçekleştiğini daha sonrasında durgunluğa girdiğini ifade eder.

Ricardo değer kavramını ele alarak, bununla da piyasada alım satıma konu olan metaların değerinden söz etmektedir. Bu bağlamda bir metanın değerini, o metanın üretiminde kullanılan emeğin miktarı belirlemektedir. Bir diğer deyişle bu teori, "Emek-Değer Teorisi" olarak iktisat literatürüne girmiştir.

Ricardo'ya göre karşılaştırmalı üstünlükler teorisine dayanarak üretim miktarı arttırılır ve büyüme gerçekleşmiş olur (Özgüven, 1991). Ricardo'nun büyüme teorisinin varsayımları şu şekildedir;

- Tam istihdam,
- Tam rekabet,
- Devlet müdahalesinin olmaması,

- Tarımda azalan verimler yasasının geçerliliği,
- Sanayide artan verimler yasasının geçerliliği,
- Kısa dönemde ücretlerin emek arz-talebine, uzun dönemde asgari geçim seviyesine bağlı olmasıdır.

Ricardo büyüme teorisi klasik iktisat içinde önemli bir konuma sahiptir. Ricardo'nun yapmış olduğu analizler ekonomik büyüme dinamiklerini anlamaya katkı sağlamıştır. Özellikle karşılaştırmalı üstünlükler teorisi, ekonomik politikaların ve uluslararası ticaretin yapı taşlarından biri olarak görülmektedir. Ayrıca Ricardo, büyümeyi yalnızca kaynakların etkin kullanımıyla değil aynı zamanda kaynakların doğru dağılım ve yönetimi ile sağlanacağını da vurgulamaktadır.

2.3.1.3 Thomas Robert Malthus

1766 yılında dünyaya gelen Thomas R. Malthus, babası Daniel Malthus ile dönemin ileri görüşlü düşünürlerinden Jean Jacques Rousseau ve David Hume gibi isimlerle tanışık olan soylu bir aileden gelmektedir. Babası ile yapmış olduğu fikir alışverişleri bilgi birikimine oldukça katkı sağlasa da çoğunlukla görüşlerinin birbirinden farklı olduğu söylenmektedir (Pavlik, 2016).

Malthus, 1798 yılında nüfus teorisi konusunda “Nüfusun Prensipleri Üzerine Bir Deneme” başlıklı bir eser yayınlamıştır. Bu eserde gıda arzında yaşanan yavaş artış ile nüfus artış hızının arasında bulunan eşitsizliğe dikkat çekerek, hastalık, kıtlık ve savaş durumlarının nüfus artışını negatif etkileyen durumlar olduğundan bahsetmiştir (Dunn, 1998). Malthus özellikle Amerika'yı örnek göstererek doğum kontrolünün olmaması durumunda her 25 yılda 1 kat artacağını ileri sürerek bu durumun gıda arzı ile nüfus arasındaki dengeyi bozacağını ele almıştır (Güneş, 2009). Malthus büyüme modeli tablo biçiminde gösterimi aşağıdaki gibidir.

Tablo 2.1. Nüfus Artışı ve Üretim

	t (zaman)						
Çıktı (Y)	1	2	3	4	5	6	7
Nüfus (N)	1	2	4	8	16	32	64
Kişi Başına Çıktı $y=Y/N$	1	1	0,75	0,5	0,3125	0,1875	0,109375

Kaynak: (Malthus, 1978'den akt; Güneş, 2009)

Malthus’a göre gıda arzının artış potansiyelinin doğrusal olduğu ve nüfusun aynı zamanda katlanarak artmaktadır. Bu bağlamda temel sorunun doğum oranının toprağın üretim kapasitesini aştığı söylenebilmektedir (Keller, 2010).

Malthus'un teorisi, sanayi devrimi sonrası teknolojik ilerlemeler ve tarımda yapılan yenilikler sayesinde yiyecek üretiminde sağlanan artışlarla birlikte zaman içinde eleştirilmiştir. Bu gelişmeler, Malthus'un öngörülerinin kısmen geçersiz kalmasına yol açmıştır. Ancak, nüfus artışı ve kaynakların sınırlılığı konusundaki temel görüşleri, günümüzde çevre ve sürdürülebilirlik tartışmalarında hala önemini korumaktadır. Malthus'un çalışmaları, doğal kaynakların sınırlı olduğu ve bu kaynakların dikkatli bir şekilde yönetilmesi gerektiği konusundaki farkındalığın artmasına katkıda bulunmuştur.

2.3.2 Post Keynesyen Büyüme Teorisi

Keynesyen büyüme teorisi, 1930'larda yaşanan “Büyük Buhran” döneminde ortaya çıkan ekonomik sorunlara yanıt olarak gelişmiştir. Keynes'in fikirleri, hükümetlerin, ekonominin durgunluk dönemlerinde aktif maliye politikaları ile ekonomik büyümeyi teşvik edilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Bu teori, 20. yüzyılın ortalarından itibaren birçok ülkede ekonomik politikaların temelini oluşturmuş ve özellikle kriz dönemlerinde öncülük etmiştir.

2.3.2.1 Harrod-Domar Büyüme Teorisi

İlk ampirik çalışmalardan biri 1939 yılında Roy Harrod ve 1946 yılında Evsey Domar tarafından yapılmıştır (Dragoi, 2019). Modelleri, ekonomik büyüme oranının tasarruf ve yatırım oranının fonksiyonuna bağlı olduğu iddiasına dayanmaktadır (Dragoi, 2019). Harrod-Domar modeli 1950'li yıllardan beri yaygın olarak kullanılmaktadır ve bu modelde büyüme, tasarruf oranı ve sermaye-çıktı oranı $g=s/v$ esasına dayanmaktadır (Boianovsky, 2018). Harrod-Domar modeline göre tasarruf-yatırım kotası iki katına çıkarılırsa gelişmiş veya gelişmekte olan bir ülkenin uzun vadeli büyüme hızı iki katına çıkacaktır (Boianovsky, 2018).

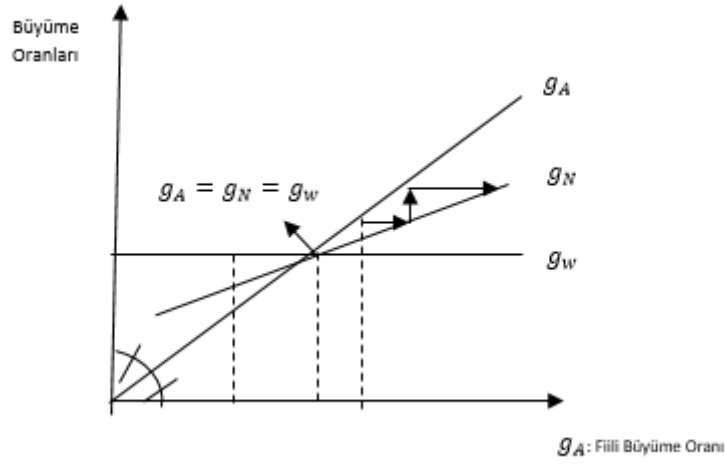
Ancak bu model, sermayenin azalan getirisi gibi ulusların gelişimindeki diğer faktörleri dikkate almaması ve büyümeyi analiz ederken enflasyonu dikkate almaması nedeniyle geniş çapta eleştirilmiştir (Boianovsky, 2018). “Ekonomik Büyümenin Aşamaları” kitabının yazarı Walt Rostow, Harrod-Domar modelinin büyüyen bir ekonominin doğasında var olan istikrarsızlığını göstermek için çok uygun olduğuna ancak büyüme oranının belirlenmesini araştırmak için uygun olmadığına inanmaktadır (Boianovsky, 2018).

Harrod-Domar modeli hem araştırma yöntemi hem de teorik çerçevesi ile Keynesyen büyüme modeli unsurlarını içermektedir. Keynesyen modelde yer alan ve Harrod-Domar'ın da ele aldığı teorik yapı içeriği yatırım ve tasarruf ilişkisidir. Keynesyen modelde de olduğu gibi bu modelde de yatırımların tasarruflardan bağımsız belirlendiği ve tasarruf-yatırım dengesizliğinin ortaya çıktığı görülmektedir (Akyüz, 1977).

Harrod-Domar modelini Keynesyen modelden ayıran özellikler arasında yatırımların kapasite yaratması yer almaktadır. Keynesyen modelde yatırımlar, cari faiz oranı ile talep ve gelir beklentileri tarafından belirlenmektedir. Harrod-Domar'da ise Keynesyende olduğu gibi talep beklentileri de yer alırken farklı olarak yatırımlar ile talep beklentilerinin arasındaki ilişki cari faiz oranından bağımsız olup hızlandıran tipli yatırım fonksiyonu bulunmaktadır. Fonksiyonda beklenen gelirdeki büyümenin yatırımları belirlediği ve bu durumun faiz oranlarından bağımsız olduğu yer almakta çünkü faiz oranı Harrod modelinde sabit olarak kabul edilmektedir (Akyüz, 1977).

Harrod-Domar'a göre ekonomik büyümenin esas sorunu olarak gelirin tasarrufları eriterek yatırım artışına imkân tanınacak düzeye çıkıp çıkmaması görülmektedir. Çünkü ekonomik büyüme için devamlı bir şekilde yatırım yapılmalıdır. Yatırımlar da gelir artışı ile ilişkili olduğundan ekonomik büyüme süreci boyunca yatırımlar çıktı kapasitesinde artışa doğal olarak da yatırımların yapılmasına sebep olmaktadır. Yani dengeli büyüme için yatırımların talep ve çıktı kapasitesi arasında uyumlu olması gerekmektedir. Bunlara ek olarak arz-talep dengesinin sağlandığı durumda gelir düzeyi, istihdam, işgücü arzı ve çıktı kapasitesi gibi değişkenler devamlı olarak sabit ve belli bir oranda artarak ekonominin uzun dönemde dengeye ulaşmasına sebep olacaktır. Böylelikle dengeli uzun dönem büyümesi sağlanacaktır. Kısaca Harrod-Domar, uzun dönemde tam istihdamda dengeli ve sürekli büyümenin gerçekleşmesini sağlayacak mekanizmanın kapitalizmde yer almadığını savunur.

Stoklarda birikme ve arz fazlası, kapitalistlerin kapasite kullanımını düşürmeye çalıştığı zaman uzun dönemde istihdam ve çıktının devamlı olarak azalış gösterdiği buhrana düşmesine sebep olacaktır (Akyüz, 1977). Bu bağlamda bir taraf deflasyon diğer taraf enflasyon uçurumu olan denge büyüme oranı, bıçak sırtını meydana getirecektir. Eğer ekonomi bir kez denge büyüme yolundan saparsa bir daha dengeye gelmesi imkansızdır. (Şekil 2.2)

Şekil 2.2. Harrod'da Bıçak Sırtı Denge

Harrod-Domar modeline göre 3 farklı denge kavramı vardır;

- Arz-Talep dengesi (Mal piyasasında)
- Yatırım-Tasarruf dengesi (Mal piyasasında)
- Arz-Talep Dengesi (İşgücü piyasasında)

Harrod-Domar modelinde ortalama tasarruf eğilimi ile marjinal tasarruf eğiliminin eşit ve sabit olduğu varsayılmaktadır.

$$S = sYt \quad (1)$$

Denklem 1'de S tasarruf (planlanan tasarruflar), s marjinal tasarruf eğilimi, t zaman ve Y ise geliri temsil etmektedir. Planlanan tasarruflar dönem sonunda mutlaka gerçekleşeceğinden planlanan tasarruflar (S_p) gerçekleşen tasarruflara (S_g) eşittir (Denklem 2);

$$S_p = S_g \quad (2)$$

Gerçekleşen yatırımlar da (I_g) gerçekleşen tasarruflara eşittir (Denklem 3) ve sermaye artış oranı yatırım artış oranına eşittir (Denklem 4);

$$I_g = S_g \quad (3)$$

$$\Delta K = I \quad (4)$$

Gelir (çıktı) ve sermaye stoku arasındaki ilişki şu şekilde gösterilebilir;

$$Y = \frac{K}{v} \quad (5)$$

Çıktı büyüme oranı ise;

$$\frac{\Delta Y}{Y} = \frac{\Delta K}{K} - \frac{\Delta v}{v} \quad (6)$$

Şeklinde gösterilmektedir.

Harrod-Domar modelinde sermaye hasıla oranı sabit olarak kabul edildiği için yukarıdaki denklem aşağıdaki şekilde yazılabilir;

$$\frac{\Delta Y}{Y} = \frac{\Delta K}{K} \quad (7)$$

Mal piyasasında tam istihdam olması için tasarrufların yatırımlara eşit olma koşulu gerçekleşmesi durumunda;

$$\Delta K = I = S = sY = \frac{sK}{v} \quad (8)$$

denklemini elde edilir. Sermaye artış oranı ise yukarıdaki denklemden hareketle;

$$\frac{\Delta K}{K} = \frac{s}{v} \quad (9)$$

şeklinde elde edilebilir. Gerekli büyüme oranı (g_w) sermayenin tam kullanımı ile birlikte yatırım-tasarruf eşitliğinin gerçekleşmesini sağlayan büyüme oranına denmektedir (Ünsal, 2007).

$$\frac{\Delta Y}{Y} = g_w = \frac{s}{v} \quad (10)$$

10 numaralı denklem, bir ekonomide tam sermaye kullanımı için çıktı miktarının ne hızda büyümesinin gerekli olduğunu göstermekte ve denge koşulunu (mal piyasası için) ifade etmektedir. Denge koşulunun gerçekleşebilmesi için gerçekleşen büyüme oranının (g_A), $\frac{s}{v}$ oranında büyümesi gerekmektedir.

$$g_A = g_w = \frac{s}{v} \quad (11)$$

Bu koşullar gerçekleştikten sonra sermaye ve çıktının sabit hızda büyümüş olduğu durağan durum dengesine ulaşılır. Diğer bir deyişle bu dengeye dengeli büyüme adı da verilmektedir (Ünsal, 2007). Harrod-Domar modelinde emek de sabit hızda büyümektedir.

$$\frac{\Delta L}{L} = n + a \quad (12)$$

Burada a teknolojik işsizliği, n nüfus artışı, L ise emeği göstermektedir. Harrod-Domar'a göre büyümenin tam istihdamda olmasının için emeğin büyüme oranıyla çıktı büyüme oranının birbirine eşit olması gerekmektedir.

$$\frac{\Delta Y}{Y} = \frac{\Delta L}{L} \quad (13)$$

Bunun için de çıktı büyüme hızının $n+a$ olması gerekmektedir. Doğal büyüme oranı (g_N), emeğin tam istihdamının sağlandığı büyüme oranına denmektedir. Emeğin tam istihdamı ise doğal büyüme oranı ile gerçekleşen büyüme oranının birbirine eşit olması koşulu ile sağlanır.

$$g_A = g_N = n + a \quad (14)$$

2.3.3 Neoklasik Büyüme Teorisi (Solow)

Neoklasik büyüme teorisindeki büyük gelişme 1956 yılında “Solow büyüme modeli” ile başlamıştır. Bu model, toplam büyümeyi faktör donanımlarındaki artış ve dışsal olarak verilen teknolojik ilerleme ile açıklamaktadır (Solow, 1956). Genel olarak Cobb-Douglas üretim fonksiyonunun şöyle olduğunu varsayar:

$$Y = AK^\alpha L^\beta \quad (15)$$

Burada Y çıktıyı, A teknoloji düzeyini, K fiziki sermayeyi, L emeği, α ve β faktörlerin milli gelir içindeki paylarını temsil etmekte, ölçeğe göre sabit getiri ve azalan getiri varsayımlarına göre $\alpha+\beta=1$ şeklindedir¹. Bu kısıtlayıcı varsayımlar altında model, sermaye birikiminin ve çıktı büyümesinin nüfus artış hızıyla birlikte tasarruf ve yıpranma oranları yoluyla nasıl gerçekleştiğini göstermektedir². Cobb–Douglas üretim fonksiyonunu kullanan matematiksel manipülasyondan sonra Solow, işçi başına sermaye büyüme oranını açıklamak için anahtar denklemini türetmiştir.

$$\frac{\Delta k}{k} = s \left(\frac{Af(k)}{k} \right) - (s\delta + n) \quad (16)$$

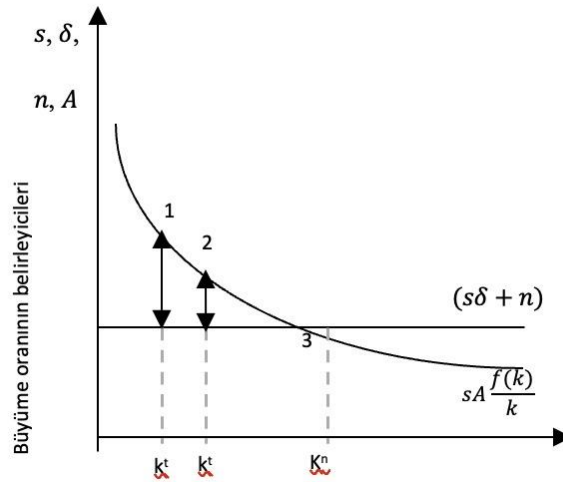
Burada yer alan k kişi başına sermayeyi, s tasarruf oranını, δ amortisman oranını, n nüfus artış hızını, A dışsal olarak verilen teknoloji seviyesini temsil etmektedir. $\frac{\Delta k}{k}$ kişi başına sermaye büyüme oranı ve $f(k)$ ise kişi başına sermayenin fonksiyonunu temsil etmektedir. Denklem 16'nın sağ tarafındaki ilk terim, emek üretkenliği ile sermaye-emek oranı arasındaki ilişkiye dönüştürülen üretim fonksiyonunu içerir; bu, belirli bir teknoloji seviyesi (A) için emek verimliliğinin işçi başına sermayenin bir fonksiyonu olduğu anlamına gelir.

¹ Ölçeğe göre sabit getiri, girdilerin iki katına çıkarılmasının çıktının iki katına çıkacağı anlamına gelirken, faktörlere göre azalan getiriler, diğer tüm faktörler sabitken yalnızca bir faktördeki artışın o faktörün marjinal verimliliğinin azalmasına yol açacağını gösterir.

² Sermayenin kendisi ekonomideki mevcut kaynaklardan yaratılır. Sermaye bir getiri, yani kâr veya rant elde eder ve aynı zamanda değer kaybeder, giderek daha az üretken hale gelir ve sonunda geçerliliğini kaybeder.

Ayrıca bu fonksiyon azalan getiri varsayımını da içermektedir. Cebirsel olarak, fonksiyonun birinci türevi, yani sermayenin marjinal ürünü $f'(k) > 0$ pozitif, ikinci türevi $f''(k) < 0$ negatif ise sermayenin azalan getirisini yansıtmaktadır³. Aşağıda yer alan Şekil 1'deki aşağı doğru eğimli $s \left(\frac{Af(k)}{k} \right)$ eğrisinin şekli, sermaye-emek oranı arttıkça sermayenin pozitif fakat azalan marjinal ürününe izin vererek $f(k)$ fonksiyonunun özelliklerini göstermektedir. Denklem 16, işçi başına sermaye büyüme oranının, tasarruf oranında ve teknoloji düzeyinde olumlu bir artış olduğunu, ancak işgücü büyümesi ve yıpranma oranında olumsuz bir artış olduğunu göstermektedir.

Teknolojik seviyeyi dışsal olarak veren, s , δ , n 'yi de dışsal ve sabit olarak ele alan tek içsel değişkenin k olması, Solow modelinin, dengeli büyüme yolundaki büyümenin belirlenmesinde sermaye birikiminin baskın rolü olduğuna işaret etmektedir. Grafik 2.2'de Denklem 16'daki iki bileşenli fonksiyonların sunumu, Solow modelinin grafiksel olarak gösterimi yer almaktadır. Burada alternatif Solow diyagramı sunulmaktadır.

Şekil 2.3. Solow Modelinde İşçi Başına Sermaye

Kaynak: (Barro, 1990)

Burada 1 ile gösterilen nokta varsayılan başlangıç konumu, işçi başına k sermaye ve işçi başına sermaye büyüme oranını (geçici durum), 2 ile gösterilen

³ Sermayenin marjinal ürünü, üretim fonksiyonunun sermayeye göre birinci türevidir, fonksiyonun sermayeye göre ikinci türevi ise değişimini veya hareketini gösterir.

nokta geçici durumu, 3 ile gösterilen nokta ise işçi başına sıfır sermaye büyüme oranıyla istikrarlı durumu göstermektedir.

Solow, durağan durumdan uzaktaki bir ülkenin örneğin Grafik 1.2'deki 1. Noktadaki konumundan başlayarak işçi başına belirli bir düzeyde sermaye (k) ve işçi başına belirli bir kısa vadeli sermaye büyüme oranı $\frac{\Delta k}{k}$ ile karakterize edildiğini varsayar; $((s\delta + n)$ ve $sA \frac{f(k)}{k}$ arasındaki dikey mesafe). Bu noktadan hareketle model, durağan durum, geçiş durumu ve bunlara karşılık gelen büyüme dinamikleri kavramlarını inşa etmektedir.

- 1 konumundaki bir ülke, belirli bir sabit dışsal A , n , s ve δ için, işçi başına belirli bir düzeyde sermaye ve işçi başına belirli bir kısa vadeli sermaye büyüme oranı ile karakterize edilen geçici durumundadır.
- Diğer faktörler sabitken, sermaye birikimini azalan getiriler yönetiyor ve bu da sonunda ülkeyi geçici bir yol olan $sA \frac{f(k)}{k}$ ya doğru itecektir. İşçi başına düşük sermaye seviyeleri için $\frac{f(k)}{k} > \delta$, sermaye yoğunluğunda azalan pozitif bir değişim vardır. Geçici yolun (eğrinin) kendisi sabit teknoloji (A) ve sermaye birikim süreci tarafından belirlenir.
- Uzun vadede, sermaye birikimi sadece amortismanı karşılamaya yettiğinde, yani $\frac{f(k)}{k} = \delta$ olduğunda, ülke üretim ve emek arasında sabit bir oranla sıfır büyüme oranları olan istikrarlı durumuna yaklaşacaktır. Azalan verimler kuralına göre $(s\delta + n)$ çizgisinin bir noktada kesişmesi kaçınılmazdır ve ekonominin durağan durumunu tanımlayan sabit teknoloji A seviyesi ekonominin istikrarlı durumunu tanımlamaktadır.

Bu model, bir ülkenin geçici eğri boyunca durağan durumuna doğru uzun vadeli büyüme hareketine odaklanmaktadır. Geçici eğri boyunca işçi başına sermaye büyüme oranlarındaki her değişikliğin, işçi başına sermaye düzeyindeki değişikliklerle ilişkili olduğu unutulmamalıdır.

Solow modelinin üç varsayımı bulunmaktadır (Solow, 1956): Öncelikle ekonomide şokların yaşanma ihtimali yoktur. Yani Solow büyüme modeli, kapalı piyasa ekonomisinin doğal olarak optimal büyüme yoluna yöneleceğini varsaymaktadır. İkinci olarak, getirileri her faktörün marjinal verimliliğine göre ayarlayan mükemmel faktör piyasaları mevcuttur. Üçüncüsü, bir ülkenin diğer ülkelerle etkileşimlerinin faktörlerin getirileri üzerinde hiçbir etkisinin olmadığı ve

dolayısıyla kısa veya uzun vadeli çıktı büyüme oranları üzerinde hiçbir etkisinin olmadığı tamamen kapalı bir ekonomidir (Solow, 1957). Kapalı ekonomide yurt dışından borçlanma mümkün olmadığından tasarruflar yatırıma eşittir.

2.3.4 İçsel Ekonomik Büyüme Teorileri

İçsel büyüme teorileri, ekonomik büyümenin dinamiklerini ve sebeplerini içsel faktörlerle açıklamaya çalışan teorilerdir. Bu teoriler, ekonomik büyümenin sadece dışsal faktörlerle (örneğin teknolojinin dışarıdan alınan bir veri olarak kabul edilmesi) değil, aynı zamanda ekonominin içsel dinamikleriyle de açıklanabileceğini savunur. İçsel büyüme teorileri hükümetlerin oluşturduğu politikaların ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini de incelemektedir. Örnek olarak AR-GE ve eğitime yapılan yatırımlar uzun vadede ekonomik büyümeyi artırıcı yönde etkilemekte buna ek olarak ekonomik regülasyonlar ve politikalar özel sektörün yatırım kapasitesini artırmaktadır. Bu bölümde içsel büyüme modelleri ayrıntılı bir şekilde incelenecektir.

2.3.4.1 Romer Modeli

Paul Romer'in içsel teorisi tarihsel olarak 1986'da Kenneth Arrow'un "Yaparak Öğrenme" teorisinden 24 yıl sonra gelişmiştir. Paul Romer içsel büyüme teorisi, "Yaparak Öğrenme" teorisinin bir varyasyonu olup, artan ekonomik büyümenin bilgi, araştırma ve geliştirmeye artan yatırım nedeniyle yaratılan yeni teknolojiiden kaynaklandığını öne sürmektedir (Romer, 1990). Romer teorisinin bu mantığı Argo teorisinin varsayımından farkı, Arrow teorisi halihazırda ekonomide bulunan bilgiyi hesaba katarken, Romer'in teorisi bilgiyi yatırımın, araştırmaya yapılan harcamaların ve yeniliğin bir yan ürünü olarak sunar (Mishra, 2016).

Romer, teknik bilgiyi mal ve hizmet üretiminde ücretsiz bir girdi olarak görmüş ve bu girdinin kullanımıyla üretim maliyetlerinin azaldığını ve kalitenin arttığını kabul etmiştir. Bilgi üretiminin diğer firmalara da yayılarak onları olumlu şekilde etkilediğini ve sonuç olarak bütün ekonominin bu gelişmelerden faydalanabileceğini öne sürmüştür.

Romer'in büyüme modeli, ekonomik büyümeyi teknolojik ilerleme ve bilgi üretimiyle ilişkilendiren bir çerçevedir. Bu model, geleneksel Solow modelinden farklı olarak teknolojinin dışsal olmadığını, aksine içsel ve aktif bir rol oynadığını vurgular. Romer'e göre, ekonomik büyüme sürecinde önemli olan şey, sermaye birikimi kadar teknolojik ilerleme ve bilgi üretimidir. Teknoloji, üretim

süreçlerindeki değişikliklerle ve firmaların faaliyetlerini iyileştirmek için kullanılan bir üretim girdisi olarak görülür.

Bu model, teknolojik yeniliklerin ve bilgi üretiminin ekonomik büyümeyi nasıl teşvik ettiğini inceler. Teknolojik ilerleme, firmaların rekabet gücünü artırır ve verimliliği artırarak uzun vadeli büyümeyi destekler.

Romer'in büyüme modelinde sektörler, farklı ürünlerin ve teknolojilerin geliştirilmesi ve kullanılmasıyla ilişkilendirilir. Modelde iki ana sektör öne çıkar: Mal sektörü, geleneksel üretim faaliyetlerini içerir. Bu sektör, fiziksel malların üretimi ve dağıtımıyla ilgilenir. Firmalar, mevcut teknolojileri kullanarak mal üretir ve bu malı tüketiciye sunar. Mal sektöründe, sermaye birikimi ve geleneksel üretim faktörleri (emek, sermaye) önemlidir. Ancak, teknolojik ilerleme ve bilgi üretimi de sektörün verimliliğini artırabilir.

İnovasyon veya bilgi sektörü ise, yeni fikirlerin, teknolojilerin ve bilginin üretildiği ve kullanıldığı alandır. Bu sektör, teknolojik ilerlemenin ana kaynağıdır. Burada, firmalar yeni ürünler, süreçler veya hizmetler geliştirmek için çalışır. İnovasyon sektöründe, bilgiye erişim ve bu bilgiyi kullanma yeteneği büyük önem taşır. Bu sektördeki firmalar genellikle AR-GE faaliyetlerine odaklanır ve yeni teknolojileri keşfetmek, geliştirmek ve ticarileştirmek için çaba gösterir.

Romer'in modelinde, bu iki sektör arasındaki etkileşim önemlidir. İnovasyon sektörü, mal sektörüne yeni teknolojiler ve bilgi sağlar, bu da mal sektörünün verimliliğini artırır ve ekonomik büyümeyi teşvik eder. Dolayısıyla, Romer'in modelinde sektörler arası ilişkiler, ekonomik büyümenin dinamiklerini anlamada kritik bir rol oynar.

Romer modelinin varsayımları şunlardır;

- Ekonomik büyüme teknolojik değişimden kaynaklanır.
- Teknolojik değişim içseldir.
- Piyasa teşvikleri, teknolojik değişikliklerin ekonomiye sunulmasında önemli bir rol oynamaktadır.
- Yeni bir tasarımın icadı belirli miktarda insan sermayesi gerektirir.
- Toplam insan sermayesi arzı sabittir.
- Bilginin veya yeni bir tasarımın, yeni tasarımı icat eden firma tarafından kısmen hariç tutulabileceği ve elde tutulabileceği varsayılır. Böylece patentler firmalara araştırma ve geliştirme yapma konusunda teşvik sağlar

ve diğer firmalar da bu bilgiden faydalanabilir. Kısmi dışlanabilirlik söz konusu olduğunda, bir firmanın bir buluşa yol açan araştırma ve geliştirmeye yatırım yapması ancak yarı-rant getirebilir.

- Yeni tasarımın firma tarafından farklı dönemlerde, hiçbir ek maliyet olmaksızın ve girdi değerini düşürmeden kullanılabilir.
- Mevcut bir tasarımı kullanmanın düşük maliyetinin, yeni tasarım yaratma maliyetini de azalttığı varsayılmaktadır.
- Firmalar AR-GE'ye yatırım yaptığında ve yeni bir tasarım icat ettiğinde özel anlaşmalarla içselleştirilen dışsallıklar vardır (Mishra, 2016).

Bu varsayımlar da göz önünde bulundurularak oluşturulan üretim fonksiyonu aşağıdaki gibidir:

$$\Delta A = F(KA, HA, A)$$

Burada F teknolojinin üretim fonksiyonunu, ΔA artan teknolojiyi ifade etmektedir. K sermaye miktarını, HA yeni tasarımın AR-GE'si için kullanılan beşerî sermayeyi, A ise mevcut tasarım teknolojisini temsil etmektedir (Mishra, 2016).

Üretim fonksiyonu, yeni tasarımların araştırılması ve geliştirilmesi için daha fazla insan sermayesi kullanıldığında teknolojinin içsel olduğunu, ardından teknolojinin daha büyük miktarda arttığını, yani ΔA 'nın arttığını göstermektedir. Yeni tasarımı icat etmek için AR-GE'ye ve ekipmana daha fazla sermaye yatırılırsa teknoloji de daha büyük miktarda artar, yani mevcut teknolojiden daha fazla ileridedir. Teknolojinin rakipsiz bir girdi olduğu ve kısmen dışlanabilir olduğu varsayıldığından, teknolojinin diğer firmalar tarafından da kullanılabilmesinin olumlu yayılma etkileri bulunmaktadır. Böylece fiziki sermaye, beşerî sermaye ve mevcut teknolojinin kullanımı yoluyla yeni teknoloji üretimi artırılabilir (Mishra, 2016).

Sonuç olarak, Romer'in büyüme modeli, teknolojik ilerlemenin ve bilgi üretiminin ekonomik büyümeyi teşvik ettiğini ve politika yapıcıların bu faktörlere odaklanarak büyümeyi desteklemeleri gerektiğini vurgular.

2.3.4.2 Robert Lucas Modeli

Robert Lucas 1988 yılında Lucas İçsel Büyüme Modelini, Hirofumi Uzawa (1965)'nin modeline dayanarak geliştirmiştir. Uzawa, ekonomik büyümenin beşerî sermayeye yapılan yatırımlardan kaynaklandığını söylemektedir (Barnett & Ghosh,

2013). Lucas ise, eğitime yapılan yatırımın süreçte en önemli belirleyici olarak beşerî sermayenin üretimine yol açtığını varsaymaktadır. Beşerî sermayenin, eğitim gören bireyin daha üretken hale geldiği iç etkileri ile sermayenin ve ekonomideki diğer çalışanların üretkenliğini artıran dış etkiler arasında bir ayırım yapmaktadır. Teknoloji seviyesini artıran yayılma etkisine sahip olan şey, fiziksel sermayeden ziyade beşerî sermayeye yapılan yatırım olduğunu varsaymaktadır (Mishra, 2016). Ancak bu modelde beşerî sermaye birikiminin sabit marjinal getirilere dayandığı göz önünde bulundurulursa, Lucasvari büyümenin sonsuza kadar sürebilmesi pek de mümkün değildir.

Lucas büyüme modelinin üretim fonksiyonu şu şekildedir;

$$Y = AK^a(uhL)^{1-a}$$

Burada Y çıktı miktarını, A teknoloji seviyesini, K ise fiziki sermaye miktarını temsil etmektedir ve $0 < a < 1$ 'dir. u değişkeni, çalışmak için harcanan toplam emek süresinin oranı olarak tanımlanır ve h ise Lucas'ın "insan sermayesi stoku" olarak tanımladığı durumdur.

Üretim fonksiyonu “kişi başına düşen” terimlerle tekrar yazıldığında ise;

$$y = Ak^a(uh)^{1-a}$$

şekline dönüşmektedir. Bu durum da k ve uh cinsinden ölçeğe göre sabit getiri fonksiyonudur. Sermaye birikimi olağan diferansiyel denklem olarak gösterildiğinde;

$$\dot{k} = y - c - (\xi + \delta)k$$

Kişi başına düşen beşerî sermaye oluşumunun girdi olarak beşerî sermayesi ile gerçekleştiği standart denklem gösterimi aşağıda yer almaktadır. Beşerî sermaye stokundaki bir artış, daha önce ulaşılan seviye ne olursa olsun (azalan olmayan marjinal getiriler) aynı çabayı gerektiriyorsa ve ölçeğe göre sabit getiriler varsayılıyorsa:

$$\dot{h}_{ct} = h_t B(1 - u_t) - \delta h_t$$

Burada $\dot{h}$ kişi başına düşen beşerî sermayenin artışını, δ 'da onun amortismanını ifade etmektedir. $B(1 - u_t)$ Beşerî sermayenin birikimini, bir başka deyişle B , beşerî sermayeye yapılan yatırımın verimliliğini etkileyen faktörleri göstermekte ve $(1 - u_t)$ beşerî sermaye birikiminde harcanan süreyi temsil etmektedir. Denklem yeniden düzenlenirse;

$$\frac{\dot{h}_t}{h_t} = g_h = B(1 - u_t) - \delta$$

Başka bir deyişle, kişi başına düşen insan sermayesi stokunun büyümesinin, insan sermayesi elde etmek için harcanan süreye (ortalama eğitim yılı) ve sabit bir değere (amortismanı yakalayan) göre revize edildiği bir regresyon tahmin edilmesi gerekmektedir. Özetle, kişi başına düşen beşerî sermayenin büyümesi ile beşerî sermaye oluşumuna harcanan zaman arasında bir bağlantı olabilir. B pozitifse, sabit veya artan marjinal getiriler mevcuttur⁴. Ancak bu ilişkinin istikrarlı mı, hatta sabit mi olduğu tartışmalıdır (Leeuwen, 2007).

2.3.4.3 Robert J. Barro Modeli

1990 yılında yaptığı çalışmada Barro, ekonomik büyümenin tasarruf oranları ve kamu harcamaları ile ilişkisini incelemiştir. Bu modelde ölçeğe göre sabit getiri varsayılmaktadır. İçsel büyüme modellerindeki gibi bu modelde de beşerî sermaye değişkeninin üzerinde durulmuştur. Vergiyle finanse edilmiş kamu harcamalarının da ekonomik büyümeye verimsiz veya verimli etkisinin olduğu vurgulanmaktadır. Bu bağlamda bu modelde, kamu harcamaları ve ekonomik büyüme arasında içsel etkileşimin varlığından söz edilmektedir (Yardımcı, 2006).

Ayrıca modelde ekonomik büyüme üzerinde kamu harcamalarının (vergilerle finanse edilmiş olan) üretim ve fayda fonksiyonlarının etkileri analiz edilmiştir. Kapalı bir ekonomide tüketici fayda fonksiyonu şu şekildedir;

$$1 \quad U = \int_0^{\infty} u_c e^{-pt} dt$$

Burada c kişi başına tüketimi ve $p > 0$ seçilen t zamanındaki sabit fiyatı temsil etmektedir. İşçi ve tüketici sayısına karşılık gelen nüfus ise sabittir. Fayda fonksiyonu kullanılarak;

$$2 \quad u_c = \frac{c^{1-\sigma}-1}{1-\sigma}$$

Denklemden σ sıfırdan büyük olup marjinal fayda esnekliğini temsil etmektedir. Denklem (1)'de temsili hanehalkının genel faydasının maksimize edilmesi, zaman içinde her bir noktada tüketim artış oranının şu şekilde verildiğini ima etmektedir:

$$3 \quad \frac{\dot{c}}{c} = \frac{1}{\sigma} (f' - p)$$

⁴ Bu durumda B 'nin negatif olması mümkün değildir çünkü Lucas $(1-u)$ 'nun beşerî sermaye stokunu arttırdığını savunmaktadır. Bunun için de B 'nin pozitif olduğu varsayılmaktadır.

Denklemden f' sermayenin marjinal ürününü temsil etmektedir. Azalan getirileri ($f'' < 0$) varsaymak yerine, Rebelo'nun (1991) üzerinde durduğu gibi geniş bir sermaye kavramına göre sabit getiriler varsayılırsa, yani;

$$y = Ak$$

A sıfırdan büyük olup sermayenin sabit net marjinal ürününü ifade eder.

Sermaye, beşerî ve beşerî olmayan sermayeyi kapsayacak şekilde geniş bir şekilde ele alındığında, sabit getiri varsayımı daha makul hale gelir. İnsan yatırımları eğitim ve öğretimin yanı sıra çocuk sahibi olma ve yetiştirme masraflarını da içermektedir (Becker & Barro, 1988). Elbette beşerî ve beşerî olmayan sermayenin üretimde mükemmel ikameleri olması gerekmemektedir. Bu nedenle üretim, birlikte ele alındığında iki tür sermayede kabaca ölçeğe göre sabit getiriler gösterebilir, ancak her iki girdide ayrı ayrı azalan getiriler gösterebilir. Bununla birlikte, durağan durum büyümesini incelemek için önemli olan, faktörler arasındaki ayrım değil, birikebilen faktörlerin (yani iki tür sermayenin birlikte ele alınmasının) ölçeğe göre sabit getirisidir.

Denklemler 3, $f' = A$ olarak değiştirilirse;

$$\gamma = \frac{\dot{c}}{c} = \frac{1}{\sigma}(A - p)$$

Şeklinde yazılabilir. Burada γ , kişi başına büyüme oranını temsil etmektedir. Teknolojinin pozitif istikrarlı büyümeyi sağlayacak kadar üretken olduğunu, ancak sınırsız fayda sağlayacak kadar üretken olmadığı varsayıldığında karşılık gelen eşitsizlik koşulları;

$$A > p > A(1 - \sigma)$$

$A > 0$, $p > 0$ ve $\sigma \geq 1$ olması durumunda otomatik olarak karşılanan ikinci kısım, ulaşılabilir faydanın sınırlı olduğunu garanti etmektedir. Bu modelde ekonomi her zaman tüm değişkenlerin γ oranında büyüdüğü sabit durum büyüme konumundadır. Başlangıç sermaye stoku $k(0)$ verildiğinde, tüm değişkenlerin seviyeleri de belirlenir. Özellikle net yatırım γk 'ya eşit olduğundan, tüketimin başlangıç seviyesi;

$$c(0) = k(0) \cdot (A - \gamma)$$

Şeklinde gösterilmektedir. Analiz, kamu sektörünü kapsayacak şekilde değiştirilirse, her hanehalkı üreticisine sağlanan kamu hizmetlerinin miktarı (g) şeklinde ifade edilecektir. Bu hizmetlerin kullanıcı ücreti olmaksızın sağlandığını ve tıkanıklık etkilerine tabi olmadığı varsayıldığında, bir başka deyişle model,

kamu hizmetlerinin kullanımıyla ilişkili dışsallıklardan soyutlanmaktadır. Bu bağlamda oluşturulacak model aşağıdaki gibidir;

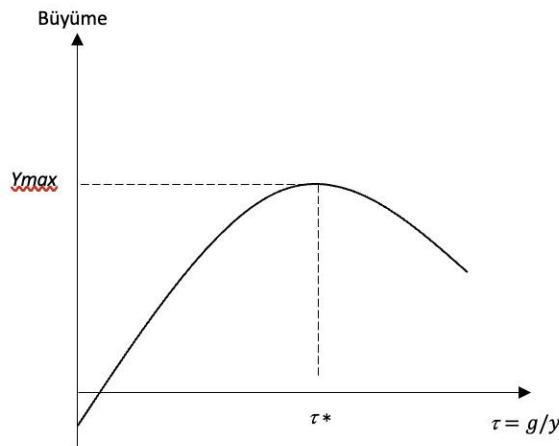
$$y = \theta(k, g) = k\theta\left(\frac{g}{k}\right);$$

$$\text{Cobb - Douglas} \quad \frac{y}{k} = \theta\left(\frac{g}{k}\right) = A\left(\frac{g}{k}\right)^a$$

Burada $\theta, \theta' > 0$ ve $\theta'' < 0$ azalan ve artan marjinal ürünler için olağan koşulu karşılamaktadır. K değişkeni, temsili üreticinin kişi başına düşen toplam sermaye miktarına karşılık gelen sermaye miktarını göstermektedir. g , devletin mal ve hizmet alımlarının kişi başına düşen miktarına karşılık gelecek şekilde ölçülebileceği ve üretim fonksiyonunun Cobb-Douglas olduğu varsayıldığında, $0 < a < 1$ şeklindedir. Bütçe politikası ve kamu harcamalarının karşılanması için vergi eklendiğinde Cobb-Douglas üretim fonksiyonu şu şekilde yazılabilmektedir.

$$g = T = \tau y = \tau k\theta\left(\frac{g}{k}\right)$$

Burada τ , vergi oranını, T hükümet gelirini temsil etmektedir. Vergi oranları ve kamu harcamalarının ekonomik büyümeye iki türlü etkisi vardır. Bunlardan ilki τ 'deki bir artışın marjinal ürünü negatif yönlü etkilemesi, diğeri ise vergi sonrası sermayeyi kamu harcamalarının pozitif yönlü etkilemesidir. Dolayısıyla ilk etki ekonomik büyümede azalışa sebep olurken ikinci etki artışa sebep olmaktadır. Ancak kamu harcamaları da ekonomik büyüme belirli bir noktaya kadar pozitif etkilemekte yani artırmaktadır. Bu durum şekil yardımı ile aşağıdaki şekilde gösterilebilir:

Şekil 2.4. Kamu Harcamaları ve Ekonomik Büyüme

2.3.4.4 Grossman-Helpman Modeli

Grossman-Helpman, uzun dönemde ekonomik büyümeyi etkileyen faktörün teknolojik gelişme olduğu üzerinde durmuşlardır. Ekonomik büyümede sürekliliğin sağlanabilmesi için teknolojik gelişmelerin de sürekli olması gerektiğini vurgulamışlardır. Teknolojik gelişmelerle birlikte firmaların ürün çeşitlendirmeye gitmeleri, tekel olup olmamaları, patent hakkı, ticaret politikaları ile ücret farklılıkları da önem taşımaktadır (Grossman & Helpman, 1993).

Grossman-Helpman modelinin varsayımları şu şekildedir;

- Ürün fiyatı ücret oranının fonksiyonudur.
- Nominal piyasa faiz oranı sabit kabul edilir.
- Firmaların toplam karı ile ürün çeşitliliği sabit ise dengenin sağlanacağı noktada fiyatların değişkenlik göstermesi olağandır.
- Firma sayısını kar oranları belirler.
- Ücret düzeyini, piyasaya serbest giriş şartı belirler (Grossman & Helpman, 1990).

Grossman-Helpman, büyümenin temeli olarak AR-GE faaliyetleriyle ortaya çıkan, ara mallarda çeşitliliğin artmasını sağlayan teknolojiyi görmektedirler. Ayrıca beşerî sermayenin önemini de vurgulamakta olup tasarrufların tümünü teknolojik ilerleme için kullandığını dile getirmişlerdir. Buna ek olarak özgün ürün üretiminin sağlanarak patent hakkı ile tekelleci rant elde edileceğini vurgulamaktadırlar.

Grossman-Helpman modeli, ekonomik büyüme üzerinde etkili olan teknolojik ilerlemelerin maliyetlerinin faktör piyasasında önemli etkisinin olduğunu varsaymaktadır. AR-GE sektöründe verimliliğin artırılmasıyla ve beşerî sermayenin maliyetinin azaltılmasıyla teknoloji faaliyetleri ön plana çıkartılıp büyüme oranlarında artış gözlenebilmektedir. Ekonomik büyümede sürekliliğin sağlanması için de teknolojik gelişimin sürekli olması gerekmektedir.

2.4 Ekonomik Büyüme ve Bankacılık Sektörü

Bankacılık sektörü/ finansal gelişim ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki, finans literatüründe önemli bir tartışma alanıdır. Bu ilişkiyi anlamak, ekonomik politikaların etkili bir şekilde tasarlanması ve sürekli büyümeyi teşvik eden stratejilerin geliştirilmesi açısından kritik rol oynamaktadır. Bu bağlamda,

literatürde arz öncüllü, talep takipli, çift yönlü ilişki ve ilişkisizlik hipotezleri olmak üzere çeşitli yaklaşımlar ortaya konmuştur.

Arz öncüllü hipotez (supply leading hypothesis), finansal gelişimin ekonomik büyümeye öncülük ettiğini ve bu süreci desteklediğini savunmaktadır. Schumpeter (1911) bu görüşün temelini atan ilk iktisatçılardan olarak yenilikçi girişimcilerin finansal araçlarla birlikte çalışmasının ekonomik büyümeyi hızlandığını savunmuştur. Finansal kurumların sermayeyi etkin bir şekilde tahsis etmesi, tasarrufları yüksek getirili projelere yönlendirmesi ve yatırım risklerini yönetmesi, ekonomik büyümeyi destekleyen temel mekanizmalardandır (King & Levine, 1993, s. 717). Arz öncüllü hipotez, finansal gelişimin özellikle az gelişmiş ülkelerin ekonomilerinde önemli bir rol oynadığını savunmaktadır. Sermaye birikiminin sınırlı olduğu ekonomilerde, bankalar ve diğer finansal araçlar, tasarruf oranlarını arttırarak ekonomik çıktıda artışı sağlarlar. Ancak bu mekanizma, finansal yapının kurumsal kalitesine bağlıdır. Etkili bir düzenleyici çerçeve ve politik istikrar olmadan finansal gelişim, ekonomik büyüme üzerinde beklenen etkiyi sağlamamaktadır.

Talep takipli hipotez (demand following hypothesis), arz öncüllü hipotezin aksine ekonomik büyümeye bağlı olarak gerçekleşen finansal gelişimin artışı savunmaktadır. Başka bir deyişle bu hipotez, ekonomik büyümenin finansal gelişimi etkilediği ileri sürülmektedir. Robinson (1952), ekonomik büyüme ile birlikte artan gelir seviyesinin ve üretim hacminin, finansal kurumlara olan talebi artırdığını öne sürmektedir. Bu hipoteze göre finans sektörü, ekonomik büyümenin gerisinden gelmektedir. Talep takipli hipotez, sanayileşme sürecinin başlangıç aşamalarında finansal gelişimin ekonomik büyümenin sonucu olarak ortaya çıktığını ifade etmektedir. Bu bağlamda ekonomik büyümeyi yönlendiren ana faktörlerin üretim, tüketim ve dış ticaret olduğu söylenebilmektedir.

Patrick (1966) tarafından öne sürülen çift yönlü ilişki hipotezi (bi-directional causality) olarak bilinen geri bildirim hipotezi, finansal gelişim ve ekonomik büyümenin birbirini eş zamanlı olarak etkilediğini savunmakta ve bu iki unsur arasındaki ilişkinin dinamik ve sürekli olduğunu öne sürmektedir. Patrick'e göre ekonomik gelişimin başlangıcında, arza dayanan finansal gelişimin sermaye oluşumunda etkilidir. Çift yönlü ilişki hipotezi, finansal sistemin ve ekonomik büyümenin birbirini tamamladığını yani finansal gelişimin büyümeyi desteklerken büyümenin de finansal gelişimi teşvik ettiğini öne sürmektedir.

İlişkısızlık hipotezi (Independent Hypothesis), finansal gelişim ile ekonomik büyüme arasında herhangi belirgin bir nedensellik ilişkisinin bulunmadığını savunmaktadır. Lucas tarafından literatürde yer alan finansal gelişim-ekonomik büyüme ilişkilerinin gerçeğı yansıtmadığını ve finansal gelişimin büyümenin temel belirleyicileri arasında bulunmadığını belirten bu hipotez, Lucas hipotezi ya da yansızlık hipotezi olarak da bilinmektedir.

3. İKİNCİ BÖLÜM: İSLAMİ BANKACILIK SİSTEMİ

Bu bölümde faizin (ribâ) haram olması sebebiyle tamamıyla bankacılık işlemleri dışında tutularak, faiz hassasiyeti olan Müslümanların fonlarını yastık altı olmaktan çıkarıp ekonomik sisteme dahil etmeyi amaçlayan ve işletilmesi de İslami usullere uygun şekilde gerçekleştirilen İslami Bankacılık sistemi incelenecektir. İslami Bankacılığın ortaya çıkışı, yaygınlaşmasının sebepleri, temel ilkeleri, İslami Bankacılık faaliyetleri ayrıntılı olarak ele alınacak olup birçok soruya cevap bulunabilecektir. Ayrıca bu bölüm, bir sonraki bölümde Türkiye ve Malezya’da faaliyet gösteren İslami Bankaların yapısı anlatılmadan önce gerekli alt yapıyı oluşturacaktır.

3.1 İslami Bankacılığın Ortaya Çıkışı ve Tarihsel Gelişimi

İslami Bankacılık, 1970’li yıllarda Müslüman körfez ülkelerinde büyük miktarda sermaye birikimi oluşturmaya sebep olan petrol fiyatlarında görülen artışla birlikte, bu ülkelerde bulunan dini lider ve yöneticilerin faizsiz ekonomik sistem arayışları ile gündeme gelmiştir. Yapılan araştırmalar ve çalışmalar sonucunda İslami usullere uygun olan, faiz içermeyen ayrıca geleneksel bankaların müşterilerine sunmuş olduğu hizmetlerin neredeyse tamamını sunan bankacılık sistemi olan İslami Bankacılık sistemi oluşmuştur (Utku, 2018, s. 4).

Tarihsel olarak bankacılık sisteminin gelişimi incelendiğinde, yaklaşık üç bin yıl öncelerde bankacılık işlemlerinin dini tapınaklarda yapıldığı görülmektedir. Bunun sebebi olarak da tapınaklardaki dini görevlilerin güvenilir olması ve tapınakların örgütlenişi gösterilebilmektedir. Bütün semavi dinlerde faizin (riba) adaletsizliğe, sosyal ve ekonomik yapının bozulmasına sebep olması nedeniyle uzak durulması gerektiği konusunda fikir birliği bulunmaktadır.

Bazı kaynaklarda İslami Bankacılığın, M.Ö. 2123-2081 yıllarında Babil hükümdarı olan Hammurabi’nin döneminde ün kazanan “Hammurabi Kanunları”yla başladığı savunulmasına karşın günümüzdeki İslami Bankacılık Sistemine, İslam tarihi de dahil olmak üzere yakın zamana kadar örnek teşkil edecek bir oluşuma rastlanılmamıştır (Utku, 2018, s. 20).

Osmanlı döneminde faaliyet gösteren para vakıfları İslami bankacılık sistemi prensiplerinin uygulanmış olduğu ilk yapı olarak gösterilebilir. Fatih Sultan Mehmet tarafından İstanbul’un fethinden sonra yeniçeri ocaklarının giderleri gibi

ihtiyaçların karşılanabilmesi için 24.000 kadar altın ile para vakıfları kurulmuş olup ileri süreçte etkinliğini kaybetmiş ve ortadan kalkmıştır (Battal, 1999, s. 18)

İşlami Bankacılık sistemine verilebilecek ilk örneklerden birisi de Hindistan ve Pakistan devletlerinin ayrılmasından önce 1946 yılında bölgede yaşayan Mşlmanların faizli olması sebebiyle geleneksel finans işlemlerine alternatif olarak, kredi alındıktan sonra borç ödemesini yapmasının yanında krediyi kullanarak yapmış olduğu işten elde etmiş olduğu kazançtan zekât olarak başka bankaya ödenmesi istenmektedir (Mutlu, 2003, s. 298)

İşlam lkelerinde ekonomik açıdan gelişme ihtiyaı ile ihtiyaçların karşılanmasını sağlayacak İşlami Bankacılık sistemi, 1929 yılında bütün dünyada yaşanmış olan ‘‘Büyük Buhran’’ ekonomik krizi ile zorunlu hale gelmiş olup birçok İşlam düşünürü tarafından bu konu üzerinde çalışmalar yapılmaya başlanmıştır. Bu alışmalar en çok Mısır’da ve Asya coğrafyasında yapılmış olup İngilizlerin Hindistan’dan çekildiği ve Pakistan’ın özgürlük savaşı yaptığı dönemlerde (1940’lar) ‘‘İşlam Ekonomisi ve Bankacılığı’’ zerine Arapça, İngilizce ve Urduca yayımlar yapılmıştır (Canbaz, 2016, s. 152).

1963 yılında Mısır’da Mit Ghamr isimli ilk İşlami Banka kurulmuştur. Dönemin siyasi koşulları da göz önünde bulundurularak siyasetin Mısır’da bulunan İşlami bankaların hem kuruluşları hem de kalkınmaları üzerinde etkili olduğu görülmektedir. Bir diğer deyişle İşlami finans, Mısır’da devletin stratejisine uygun görülmemiştir. Çünkü buradaki İşlami bankaların birçoğu kapitalizmle birlikte Orta Doğu’ya da gelen geleneksel bankalarla benzerlik taşımaktaydılar. Mısırlılara göre resmi olmayan fon kaynakları tefeciler, rehin karşılığı borç verenler ve akrabalardan oluşmakta olup yoksul halk için bu fonlara ulaşmak oldukça zordu (Mayer, 1985, s. 34)

El-Neccâr, yalnızca ekonomik geliştirme faaliyetlerinin gerçekleştirilmesi üzerine dinamik kurumların kurulmasının yeterli olmadığını hayati faktörlerin de dikkate alınması gerektiğini vurgulamıştır. Dinamik kurumlar kişilerin finansal ihtiyaçlarını karşılarken aynı zamanda bulunduğu toplumun manevi değerleri ile de örtüşmesi gerektiğini dile getirmektedir. Bu amaç ve hedefler doğrultusunda kurulan Mit Ghamr tasarruf bankası, faaliyet gösterdiği bölgede sanayi, el sanatları ve zirai faaliyetlerde de gelişime olanak sağlamıştır (Ez-Zerka & En-Neccâr, 2017, s. 165). Kullanılan fonların yönü bağlamında bölge insanının tasarruf ve tüketim alışkanlıklarını bilmek önem taşımaktadır.

Mit Ghamr tasarruf bankası modeli, yerel halk ile banka çalışanı arasında karşılıklı olarak güvenen dayanan ve yerel halkın yatırım ve tasarruflarına yönelik tutumları ile ekonomik sisteme duydukları güvenle birlikte toplumu kalkındırmaya yönelik ortak paydada buluşma temel alınarak tasarlanmıştır (El-Naggar, 1978, s. 222). Bu bağlamda bankacılık sistemi yalnızca kamu kuruluşları ve zenginleri hedef almayarak işçi ve köylü sınıfının da mümkün olabildiğince faydalanmaları sağlanmıştır (Alagöz, 1981, s. 3).

Devletin yardımı ile kurulan ilk İslami Banka ise 1971’de Mısır’da kurulan Nasr Sosyal Bankası’dır. Sonrasında 1975 yılında İslami prensiplere uygun bir biçimde Müslüman ülkelerde ekonomik kalkınmayı destekleyebilmek amacıyla kurulan banka İslam Kalkınma Bankası’dır (Islamic Development Bank). Ancak bu banka yalnızca kamu sektörüne destekte bulunmuş özel sektör finansmanına destek olunabilmesi için de 1981 yılında Cenevre/İsviçre’de Kuveyt, Arabistan ve Birleşik Arap Emirlikleri (BAE)’de bulunan zengin Müslümanlar tarafından “Dar Al-Man Al-Islami” adıyla holding kurulmuştur (Sümer & Onan, 2015, s. 297)

İslami bankacılık sistemi tarihsel süreçleri ele alınarak doğuş, gelişim ve olgunluk aşaması olmak üzere üç aşamada incelenmektedir. 1972-1975 yılları arasında petrol fiyatlarının hızlı bir şekilde artışın görüldüğü dönem doğuş aşaması, 1976-1983 yıllarında bankaların kurulduğu ve yayıldığı dönem gelişim aşamasını, 1983 yılından bugüne kadar olan süreçte ekonomik düşüşlere rağmen yeni bankaların kurulduğu dönem olgunluk aşaması olarak tanımlanmaktadır.

3.2 İslami Bankacılığın Yaygınlaşmasının Sebepleri

İslami bankacılığın yaygınlaşma sebepleri sosyal, ekonomik, politik ve dini olmak üzere 4 başlık altında incelenebilmektedir.

3.2.1 Sosyal Sebepler

İslami bankacılığın yaygınlaşmasındaki sebeplerden belki de en etkilisi Müslüman nüfusunda yaşanan artışla birlikte İslami finansal hizmetlere olan talebin artmasıdır. Özellikle genç nüfusun finansal hizmetlere erişim talebiyle İslami bankacılıkta büyüme olmasına katkıda bulunmuştur. Başka bir açıdan değerlendirildiğinde ise İslami bankacılık, Müslüman toplumların dini ve kültürel değerlerine uygun bir biçimde finansal hizmetler sunmaktadır. Bu da müşterilerin kendilerini daha rahat hissetmelerine ve finansal işlemlere karşı oluşabilecek önyargıyı ortadan kaldırılmasına neden olmaktadır.

3.2.2 Politik Sebepler

İslami bankacılığın yaygınlaşması ile birlikte sistemi destekleyecek düzenleme ve politikalara olan ihtiyaç meydana gelmiştir. Bununla birlikte örnek olarak Malezya’da İslami finans sektörünün büyümesini teşvik eden regülasyonlar yapılmıştır. Ayrıca İslami Finansal Hizmetler Kurulu (IFSB) ve İslami Finans Kuruluşları Muhasebe ve Denetim Organizasyonu (AAOIFI) gibi uluslararası kuruluşlar da bazı standartlar belirleyerek sektörel güvenilirlik konusunda da çalışmalar yapılmıştır.

3.2.3 Ekonomik Sebepler

İslami bankacılık ve İslami finans, risk paylaşımı ilkesine dayanmaktadır. Bu sebeple bankalar ve müşteriler birlikte hareket ederek karşılaşılabilecek krizler karşısında daha dayanıklı olunmasına olanak sağlamaktadır. Bu durum ekonomik istikrar üzerinde de pozitif role sahiptir. Ayrıca İslami bankaların murabaha, mudarebe, müşareke, sukuk gibi birçok finansman yöntemi sunması da müşteriler açısından oldukça önemlidir.

3.2.4 Dini Sebepler

İslam dinine göre faizin her türlü haramdır. Bu sebeple Müslümanlar, yatırımlarını değerlendirebilmek ya da fon kullanabilmek için faizsiz finansman yöntemlerine yönelmektedirler. İslami bankalar da murabaha, mudarebe, icare gibi finansman yöntemleri sunarak bu ihtiyacı karşılamaktadırlar. İslami bankalar müşterilerine ait olan parayı dini kurallara uygun bir şekilde değerlendirir. Bir diğer deyişle İslami bankalar, yalnızca helal sektörler yatırımına izin verir, alkol, kumar, domuz ürünleri vs. içeren sektörler yatırım yapılmamaktadır. Ayrıca İslami bankacılık, müşteriler ile kar-zarar ortaklığında bulunmaktadır. Müşteri ve İslami banka arasında hem riskin hem de kazancın paylaşılması eşitlikçi ilişki kurulmasına olanak sağlamaktadır.

3.3 İslami Bankacılığın Temel İlkeleri

İslami bankacılık, İslam hukukuna dayalı bir finansal sistem olup geleneksel bankacılıktan farklı olarak bazı durumları yasaklamaktadır. Bu yasaklar faiz (riba), belirsizlik (gharar) ve spekülatif işlemler (maysir) şeklindedir (El-Gamal, 2006). İslami bankacılık sisteminin temelinde kar-zarar paylaşımına dayalı bir yapı bulunmaktadır. Ayrıca yapılacak ekonomik işlemleri yalnızca helal kabul edilen sektörlerde sınırlayarak sosyal adalet ve refahın artırılması amaçlanmaktadır (Dusuki & Abdullah, 2007).

İslami finansal işlemlerde faizin yasaklanması, fon sağlayan ve fon kullanan taraflar arasında riskin paylaşmasını sağlamaktadır. Bu bağlamda kar-zarar ortaklığı esas alınarak, müşareke ve mudaraba gibi finansman yöntemleri geliştirilmiştir (Usmani, 2002, s. 28). Ek olarak, ticari işlemlerde somut mal veya hizmetin alım-satımına dayalı murabaha ve istisna gibi sözleşmeler faizsiz bir finansman modeli sunmaktadır (Khan & Bhatti, 2008).

İslami bankacılığın belirsizlik (gharar) içeren işlemleri engellemesi, finansal sözleşmelerin açık, şeffaf ve taraflar arasında adil olunmasını zorunlu kılmaktadır (Rosly, 2005). Bu bağlamda İslami finansal kurumlar, sermayelerini sosyal faydayı artıracak projelere yönlendirerek, ekonomik kalkınmaya doğrudan katkı sağlamaktadır (Chapra, 1992).

Son olarak, sosyal sorumluluk ve zekât ilkeleri, İslami bankacılığın sosyal adaletin tesisi ve gelir dağılımında dengenin sağlanmasına yönelik bir finansal sistem olarak konumlanmasını güçlendirmektedir (Obaidullah, 2005). Bu ilkeler İslami bankacılığı yalnızca finansal bir araç değil aynı zamanda sosyal ve etik bir sistem olarak ön plana çıkarmaktadır.

3.4 Faiz ve İslam

Faiz genel anlamıyla, bir sermayenin belirli bir süre için ödünç verilmesi karşılığında borçlu tarafından sermaye sahibine yapılan ek ödeme şeklinde tanımlanmaktadır. Bir diğer deyişle faiz, borç alınan para veya malın kullanılmasına karşılık olarak ödenen bedele denmektedir (Mishkin, 2016). Faiz hem bireysel hem de kurumsal finansman süreçlerinde önemli rol oynamakta ve modern ekonomi sistemlerinin temel taşlarından birisi olarak kabul edilmektedir.

Faizin bazı temel işlevleri bulunmaktadır. Bunlar tasarruf ve yatırım teşviki, borçlanma maliyetleri ve enflasyonla mücadeledir. Faiz oranları bireyleri tasarrufa teşvik ederken sermaye sahiplerini yatırımları için kaynak sağlamaya yönlendirmektedir. Faiz ile borçlanmanın maliyeti belirlenir. Faiz oranlarının yüksek olması borçlanma maliyetini artırırken düşük olması borçlanmayı teşvik etmektedir. Ayrıca Merkez Bankaları faiz oranlarını arttırarak tüketimi sınırlayabilir ve böylelikle enflasyonu kontrol altında tutabilmektedirler.

Faizin ekonomik sistemin yapı taşlarından olmasına rağmen, özellikle faiz hassasiyeti olan kesim tarafından adaletsiz olarak görülmesi, yüksek faiz oranları ile borçlunun finansal yükünün artması ve gelir dağılımında adaletsizliklere neden

olması sebep olarak gösterilebilmektedir. Bu sebeple alternatif olarak İslami finansman yöntemleri tercih edilmektedir (Stiglitz, 2012).

Faiz kelimesi Arapça'da "Fevz" kelimesinden gelmekte olup bu kelime de bolluk, fazlalık, taşkınlık anlamına gelmektedir. Riba kelimesi ise cahiliye döneminde ve İslamiyet'in ilk yıllarında faiz kelimesi yerine kullanılmaktaydı. Ribanın kelime anlamı ise borç verilen miktar karşılığında meşru miktardan daha fazla alınan faiz demektir. İslam hukukunda riba ve faiz ayrımı yapılmamış olup aynı anlamda kullanılmaktadır.

Klasik kaynaklarda yer alan riba tanımının, hukuki bakış açısıyla sonuç tarafına vurgu yapılmakta olup eylemsel yönüne değinilmemesi, bu konudaki eksikliği ortaya koymaktadır. Prof. Dr. Servet Bayındır ribayı; fazlalık, fark olarak *"mübadelede şart koşulan karşılıksız fazlalıktır."*, hukuki işlem olarak *"kendisinde karşılığı bulunmayan fazlalığın şart koşulduğu işlemidir."*, iktisadi işlem biçimi olarak *"nitelikleri aynı iki malın farklı miktarlarda değiştirilmesi eylemidir."* şeklinde farklı açılardan tanımlamıştır (Bayındır, 2021).

3.4.1 Faizle İlgili Ayet ve Hadisler

Ribâ kelime olarak Kur'ân-ı Kerim'de sekiz yerde kullanılmış ancak ayetlerin tefsirleri incelendiğinde on bir yerde faizden bahsedildiği görülmektedir. İslam'a göre faiz ikiye ayrılmaktadır. Bunlardan ilki ribe'n-nakd veya ribe'l-fazl (fazlalık faizi) adı verilen faiz türü borç verilen malın fazlası olup örnek verilecek olursa arpa, buğday gibi ürünlerin bir biriminin iki birim karşılığında satışının yapılması anlamına gelmektedir. Diğeri ise ribe'n-nesie veya ribe'n-cahiliyye (cahiliye devri ribâsı ya da vade faizi) adı verilen faiz türü, ana para sabit kalarak her ay belli bir miktar ödeme alınması şeklinde işlemektedir. Vade günü dolduğunda alacaklı borcun ödenmesini ister fakat borçlu ödeyemezse vade uzatılır ve ödemesi gereken miktar değiştirilerek artırılır (Fahredden, 2008). Bu faiz türü günümüz kredileri ile paralellik göstermektedir.

Faiz ile ilgili ayetler dört bölüme ayrılmaktadır. Faizin haram olduğunu gösteren ayetlerin nazil olma sırasına göre incelenmesi kapsanan hükümler açısından büyük önem taşımaktadır. Müfessirlere göre konu hakkında ilk nazil olan ayet Ali İmran Suresi'nde geçmektedir.

Kur'ân-ı Kerim'de faizin haram olduğu ile ilgili ayetler sure ve ayet numaraları ile birlikte aşağıda verilmiştir.

- Âl-i İmrân Suresi 130. Ayet

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَأْكُلُوا الرِّبَا أَضْعَافًا مُضَاعَفَةً وَاتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ

“Ey iman edenler! Kat kat **faiz** yemeyin. Allah’a itaatsizlikten sakının ki kurtuluşa eresiniz.”

- Bakara Suresi 275. Ayet

الَّذِينَ يَأْكُلُونَ الرِّبَا لَا يَقُومُونَ إِلَّا كَمَا يَقُومُ الَّذِي يَتَخَبَّطُهُ الشَّيْطَانُ مِنَ الْمَسِّ
ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ قَالُوا إِنَّمَا الْبَيْعُ مِثْلُ الرِّبَا وَأَحَلَّ اللَّهُ الْبَيْعَ وَحَرَّمَ الرِّبَا فَمَنْ جَاءَهُ
مَوْعِظَةٌ مِنْ رَبِّهِ فَانْتَهَى فَلَهُ مَا سَلَفَ وَأَمْرُهُ إِلَى اللَّهِ وَمَنْ عَادَ فَأُولَئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ
هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ

“Faizcilik yapanlar ancak şeytanın çarparak sersemlettiği kimse gibi davranırlar. Bunun sebebi onların, “Alım satım da ancak faiz işlemi gibidir” demeleridir. Hâlbuki Allah alım satımı helâl, faizi ise haram kılmıştır. Artık kime Allah’tan bir öğüt erişir de faizciliği bırakırsa geçmişteki kendisininindir, durumunun takdiri Allah’a aittir. Kim de yine faizciliğe dönerse işte bunlar orada devamlı kalmak üzere cehennemliklerdir.”

- Bakara Suresi 276. Ayet

يَمْحَقُ اللَّهُ الرِّبَا وَيُزِيلُ الصَّدَقَاتِ وَاللَّهُ لَا يُحِبُّ كُلَّ كَفَّارٍ أَثِيمٍ

“Allah faizi tüketir, sadakaları ise arttırır ve Allah hiçbir inkârcı günahkârı sevmez.”

- Bakara Suresi 278. Ve 279. Ayetler

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَذَرُوا مَا بَقِيَ مِنَ الرِّبَا إِن كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ

“Ey iman edenler! Allah’tan korkun ve gerçekten iman etmiş iseniz faizden kalanı bırakın.”

فَإِنْ لَمْ تَفْعَلُوا فَأْذَنُوا بِحَرْبٍ مِنَ اللَّهِ وَرَسُولِهِ وَإِنْ تُبْتُمْ فَلَكُمْ رُؤُوسُ أَمْوَالِكُمْ لَا تَظْلِمُونَ وَلَا تُظْلَمُونَ

“Bunu yapmazsanız Allah ve resulü tarafından size bir savaş açıldığını bilin. Eğer tövbe ederseniz, haksızlık etmemek ve haksızlığa uğramamak üzere anaparanız sizindir.”

- Rûm Suresi 39. Ayet

وَمَا أَتَيْتُمْ مِنْ رَبًّا لِيَرْبُوهَا فَيَأْتِيَكُمْ أَمْوَالُ النَّاسِ فَلَا يَرْبُوهَا عِنْدَ اللَّهِ وَمَا أَتَيْتُمْ مِنْ زَكَاةٍ
تُرِيدُونَ وَجْهَ اللَّهِ فَأُولَئِكَ هُمُ الْمُضْعِفُونَ

“İnsanların mallarında artış olsun diye faizli ödünç verdikleriniz Allah katında artmaz. Allah’ın hoşnutluğunu isteyerek verdiğiniz zekâta gelince, işte (mânevî kârlarını) kat kat arttıranlar onu verenlerdir.”

- Nisâ Suresi 160. ve 161. Ayetler

فَبِظُلْمٍ مِنَ الَّذِينَ هَادُوا حَرَّمْنَا عَلَيْهِمْ طَيِّبَاتٍ أُحِلَّتْ لَهُمْ وَبِصَدِّهِمْ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ
كَثِيرًا

“Yahudilerin yaptıkları zulümler ve pek çok kimseyi Allah yolundan alıkoymaları yüzünden daha önce kendilerine helâl kılınmış olan bir kısım temiz ve hoş yiyecekleri biz onlara haram kıldık.”

وَأَخَذْنَاهُمُ الرِّبَا وَقَدْ نُهُوا عَنْهُ وَأَكْلِهِمْ أَمْوَالِ النَّاسِ بِالْبَاطِلِ وَأَعْتَدْنَا لِلْكَافِرِينَ مِنْهُمْ
عَذَابًا أَلِيمًا

“Bir de kendilerine yasaklandığı halde faiz almaları ve haksız yollarla insanların mallarını yemeleri yüzünden. İçlerinden kâfir olanlara can yakıcı bir azap hazırladık.”

Ek olarak faizin direkt kelime olarak geçmediği ancak ayetlerin tefsirleri incelendiğinde faizi içeren yorumların bulunduğu sure ve ayetler aşağıdaki gibidir;

- Bakara Suresi 188. Ayet

وَلَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَكُمْ بَيْنَكُمْ بِالْبَاطِلِ وَتُدْلُوا بِهَا إِلَى الْحُكَّامِ لِتَأْكُلُوا فَرِيقًا مِنْ أَمْوَالِ
النَّاسِ بِالْإِثْمِ وَأَنْتُمْ تَعْلَمُونَ

“Mallarınızı aranızda haksızlıkla yemeyin. Bile bile, günaha saparak, insanların mallarından bir kısmını yemeniz için onun bir parçasını yetkililere aktarmayın.”

- Nisâ Suresi 29. Ayet

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَكُمْ بَيْنَكُمْ بِالْبَاطِلِ إِلَّا أَنْ تَكُونَ تِجَارَةً عَنْ تَرَاضٍ
مِنْكُمْ وَلَا تَقْتُلُوا أَنْفُسَكُمْ إِنَّ اللَّهَ كَانَ بِكُمْ رَحِيمًا

“Ey iman edenler! Mallarınızı aranızda haksızlıkla yemeyin; ancak karşılıklı rızânıza dayanan ticaret böyle değildir ve kendinizi öldürmeyin. Şüphesiz Allah size karşı çok merhametlidir.”

- Nisâ Suresi 31. Ayet

إِنْ تَجْتَنِبُوا كَبَائِرَ مَا تُنْهَوْنَ عَنْهُ نُكَفِّرْ عَنْكُمْ سَيِّئَاتِكُمْ وَنُدْخِلْكُمْ مُدْخَلًا كَرِيمًا

“Eğer size yasaklanan büyük günahlardan kaçınırsanız sizin küçük günahlarınızı örteriz ve sizi değerli bir yere koyarız.”

Hazreti Muhammed (sav), Kur'an-ı Kerim'de yasaklanmış ve haram olan faizi, hayatta olduğu sürece tanık olduğu ya da duyduğu olaylardan örnekler vererek anlatmaya çalışıp, hangi işlemlerin faiz olduğu hangilerinin olmadığını anlatarak Müslümanların faizden uzak durmaları gerektiğini açıklamıştır. Hadislerden bir kısmı faizin haram oluşu ve faiz yiyenleri azap dolu bir geleceğin beklediğini işaret ederken bir kısmı da hangi işlemlerin faiz olduğunu ve faiz yerine neler yapılabileceğini göstermektedir.

Faizin kesin ve sert bir şekilde yasaklanmasının ve faiz yiyenleri bekleyen azaptan bahsedilen hadisler şu şekildedir;

- Cabir'den rivayet edilen hadis; *“Resulullah, faiz yiyen, yediren ve bu akdi yazan ve her iki tarafın şahitlerine lanet etti ve bütün bu kimselerin günahta müsavi olduklarını söyledi.”*
- Ebu Hureyre'den rivayet edilen hadis; *“Resulullah, Miraç gecesi bir insan topluluğuna rastladım; bunların midelerinin içi yılanla dolu ve dışarıdan bakıldığında bu yılanların görülebildiği bir eve benziyordu. Dedim ki, bunlar kim? Cebrail cevaben dedi ki: Bunlar faiz yiyenlerdir demiştir.”*
- Abdullah İbn Hanzele'den rivayet edilen hadis; *“Resulullah, bir kimse bile bile, kasten bir dirhem bile olsa faiz yiyecek (alacak) olursa, o kimse zinadan otuz altı defa şiddetli bir günah işlemiş olduğunu söyledi.”*

Yapılan işlemler bağlamındaki hadisler ise şu şekildedir;

- Ebu Said el-Hudri'den rivayet edilen hadis; *“Zekâtta bize karışık ve aşağı kalitede hurma verilir, biz de onun iki ölçegini, bir ölçek kaliteli hurma ile değiştirirdik. Hz. Muhammed (sav): “Böyle alışveriş olamaz, bir dirhem altın ve gümüş karşılığında iki dirhem de verilemez, verilirse riba olur.” dedi.”*

- Ebu Bekir'den rivayet edilen hadis; *“Altını altına, gümüşü gümüşe değişmeyiniz. Ancak bu, aynı miktar ve ayar da olursa caizdir. Altını gümüşle, gümüşü altınla dilediğiniz gibi değiştirebilirsiniz.”*
- Ebu Said'den rivayet edilen hadis; *“Altını altınla misli-misline olmadıkça değişmeyiniz. Fazlalık eksiklik yapmayınız. Gümüşü de gümüşle misli-misline olmadıkça değişmeyiniz. Sakın alışverişlerde fazla ve eksiklik yapmayınız. Bu alışverişlerde, gümüşün altına, altının gümüşe değişiminde hiçbir şekilde veresiye yapmayınız. Peşin iş yapınız.”*
- Üsâme'den rivayet edilen hadis; *“Veresiye olan alım ve satımın gayrisinde riba yoktur.”*
- Müslim'den rivayet edilen hadis; *“Riba, veresiye olandadır.”*
- İbni Abbas'tan rivayet edilen hadis; *“Riba, ancak veresiyede olabilir.”*
- Tavus'tan rivayet edilen hadis; *“Elden ele yani peşin olarak yapılan alışverişlerde riba yoktur.”*

Yukarıda söz edilen ayet ve hadisler, faizin tamamen yasaklanarak haram kılındığını, faizli işlemler yerine yapılması gereken işlemleri ve faiz yiyenleri bekleyen azap hakkında kanıtlar sunmaktadır. Müslümanların iktisadi hayatta dikkat etmesi gereken hususlar ayet ve hadisler tarafından belirlenmiştir. Faiz, haksız ve karşılıksız kazanç sağlaması bakımından ve ayrıca toplumları, cahiliye devrinden görülebileceği üzere köleliğe sürükleyebilmesi bakımından olumsuz yönde etkilemektedir. İslam dini bu bağlamda toplumsal refahı da sağlayan kurallardan oluşmaktadır.

3.5 İslami Bankacılık Faaliyetleri

İslami bankaların kendilerine has fon toplama ve fon kullandırma yöntemleri vardır. Bu alanda kullanılan her türlü ekonomik faaliyetlerde faizsizlik esastır. Ayrıca yapılan işlemlerin fıkhen uygun olabilmesi adına her bir İslami finansal aracın hükümleri ve kuralları doğrultusunda belirlenen çerçevelere uyulması gerekmektedir. Bu bölümde öncelikle fon toplama yöntemlerinden olan cari hesaplar ve katılma hesapları, ardından fon kullandırma yöntemleri olan murabaha, müşareke, mudarebe, icare, teverruk, selem ve istisna sözleşmeleri, işleyiş ve fıkhi hükümler bakımından detaylıca açıklanacaktır.

3.5.1 Fon Toplama Yöntemleri

İslami bankacılıkta fon toplama yöntemleri, cari hesaplar ve katılma hesapları olarak ikiye ayrılmaktadır. Aşağıdaki kısımlarda detaylı açıklamaları yer almaktadır.

3.5.1.1 Cari Hesaplar

Cari hesaplar, müşterilerin İslami bankalara faizsiz olarak yatırdığı ve dilediği zaman geri çekebileceği vadesiz hesaplara denmektedir. Faiz geliri elde edilmediği için müşteriler açısından yatırım aracı olarak değil, likidite ve ödeme kolaylığı sunan hizmet olarak görülmektedir (Iqbal & Mirakhor, 2011). İslami bankalar, cari hesaplarda topladıkları fonları, İslam hukukuna uygun ticari ve finansal faaliyetlerde kullanarak gelir elde etmektedir. Banka bu fonları, müşterinin talebi doğrultusunda geri ödeme yükümlülüğünü taşımaktadır (El-Gamal, 2006).

İslami bankalar, cari hesap sahiplerine doğrudan bir getiri sunmasalar da bazı bankalar müşterilerine hizmet avantajı, teşvik niteliğinde kar paylaşımı veya hediyeler sunmaktadır. Ancak bu uygulamalar da banka tarafından müşteriye garanti edilemez, gönüllülük esasına dayanmaktadır (Khan & Bhatti, 2008).

3.5.1.2 Katılma Hesapları

Müşterilerin İslami bankalara belirli bir süre için yatırdıkları ve kar-zarar paylaşımı ilkesine dayalı bir şekilde işletilen hesap türüne katılma hesabı denmektedir. Müşteriler, katılma hesabına yatırdıkları fonlardan faiz yerine bankanın fonları değerlendirdiği helal ticari faaliyetlerden elde ettikleri kara göre pay almaktadırlar. Ancak yatırımların zarar etmesi durumunda zarar riski de bulunmaktadır. Kar paylaşım oranları da sözleşme esnasında belirlenir ve şeffaf biçimde müşteriye sunulmaktadır (Rosly, 2005). Bu bağlamda yalnızca finansal kazanç değil aynı zamanda sosyal ve ekonomik kalkınma da desteklenmiş olmaktadır (Abdullah & Chee, 2010).

Katılım hesapları kısa, orta ve uzun vadeli olarak Türk lirası, dolar, Euro ya da altın şeklinde açılabilmektedir. Kısa vadeli hesaplar önceliği likidite olan müşterilere hitap ederken uzun vadeli hesaplar daha yüksek kar beklentisi olan müşterilere hitap etmektedir (Iqbal & Llewellyn, 2002). Bu hesaplarda toplanan tutarların yönetimiyle ilgili tüm giderler faizsiz bankanın sorumluluğundadır. Katılım hesaplarında bulunan bakiyenin 100 bin TL'ye kadar olan kısmı, Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu (TMSF) güvencesine tabidir. Banka, hesapların işletilmesi sırasında kâr ve zarar oranlarını belirlemektedir. Bununla birlikte, İslam hukuku

ilkelerine uygun olarak, bankanın zarar paylaşımındaki oranı, elde edilen kârdan aldığı payın %50'sinden daha düşük olamaz şeklinde kural bulunmaktadır.

Bu hesap türünde kar oranlarının önceden garanti edilememesi, İslami finans sisteminin temel ilkelerinden birisi olan belirsizlikten uzak durmayı sağlamaktadır. Çünkü banka tarafından garanti edilen kar oranı, faize dönüşebilecek uygulamayı teşvik etmektedir. Kar oranlarının da ticari faaliyetlerden elde edilen kazanca göre belirlenmesi İslam hukukunun risk paylaşımı ilkesini desteklemektedir (Lewis & Algaoud, 2001).

Sistemin sosyal yönü, ekonomik faaliyetlerin gerçek varlıklara dayanması ve finansal kaynakların toplumun refahını arttıracak sektörlere yönlendirilmesi gerektiği anlayışına dayanmaktadır (Siddiqi, 2006).

3.5.2 Fon Kullandırma Yöntemleri

İslami bankalar, konvansiyonel bankalardan farklı olarak faizsiz bankacılık prensiplerine göre faaliyet göstermektedirler. Fon kullandırma işlemlerinde de İslam hukukuna uygun yöntemler kullanılmaktadır. Bu yöntemler, müşterilerin finansman ihtiyaçlarını karşılamak için ticari faaliyetler, ortaklıklar veya hizmet temelli anlaşmalara dayanmaktadır. İslami bankaların kullandığı başlıca fon kullandırma yöntemleri aşağıda detaylı bir şekilde anlatılacaktır.

3.5.2.1 Murabaha

İslami bankacılıkta en çok kullanılan finansman yöntemlerinden birisi murabahadır. Murabaha, İslam hukukunda vadeli satış prensibine dayanmakta ve taraflar arasında gerçekleştirilen mal alım-satım işlemine odaklanmaktadır. İslami bankaların müşterilerine finansman sağlarken faize bulaşmadan işlem yapmasını sağlamaktadır. Kısaca karlı satış şeklinde bilinen murabaha işlemi, bankanın müşteri adına bir malı satın alıp üzerine kâr marjı ekleyerek müşteriye vadeli olarak satılması şeklinde gerçekleşmektedir (Usmani, 2002, s. 24). Malın maliyeti ve banka tarafından belirlenen kar oranı açıkça belirtilmeli, müşteri bu şartlarla vadeli bir ödeme planı dahilinde malı satın almaktadır (Obaidullah, 2005).

Murabaha işleminin İslam hukuku prensiplerine uygun bir şekilde yapılabilmesi için bazı hususlar bulunmaktadır. Bu hususlar şu şekildedir: Müşteri, finansman ihtiyacı duyduğu malı ve tedarikçiyi belirledikten sonra bankaya, satın almak istediği malı ve tedarik şartlarını bildirir. İslami banka, müşteri tarafından belirtilen malı doğrudan tedarikçiden satın alarak mülkiyet hakkını geçici olarak üzerine alır. İslam hukukuna göre, finansman sağlayan tarafın mal üzerinde gerçek

mülkiyet hakkına sahip olması gerekmektedir (Usmani, 2002, s. 53). Ardından banka, satın aldığı ve mülkiyet hakkını geçici olarak üzerine aldığı malı müşteriye vadeli olarak satmaktadır. Satış esnasında imzalanacak sözleşmede malın maliyeti ve üzerine eklenen kâr payı şeffaf bir şekilde belirtilir ve taraflar bunu kabul ederek sözleşmeyi imzalar. Ardından ödeme takvimi oluşturulur ve müşteri gününde ödemeyi taahhüt eder. Müşteri, malın mülkiyetini kendi üzerine aldıktan sonra ödemelerini sözleşmede belirtilen şekilde (taksitli/peşin) gerçekleştirir (Altan, 2001, s. 319).

Bir başka ifade ile murabaha işlemleri üç taraftan oluşmaktadır. Bu taraflar müşteri, banka ve malın satın alınacağı satıcıdır. Türkiye’de murabaha işlemlerinin diğer adı kurumsal finansman desteğidir (Tunç, 2010, s. 135).

Murabaha, İslam hukukunda ticaret esasına dayanmaktadır. Bu sebeple faize dayalı diğer finansman araçlarından farklıdır. Kur’an-ı Kerim’de yer alan bu ayet, yöntemin caiz oluşunu desteklemektedir; “Allah ticareti helal, faizi ise haram kılmıştır.” (Bakara, 2:275). Murabaha işleminde elde edilen kazanç faiz değil, ticaretten ve malın alım-satımından kaynaklanmaktadır.

Konvansiyonel bankaların kullandığı kredi ile murabaha işlemi arasında faiz hariç farklılıklar bulunmaktadır. Murabahada işlem temeli mal alım-satımı iken kredide nakit borç ve faizdir. Faiz oranı kredide değişken ya da sabit faiz oranı şeklindeyken murabaha işleminde sabit bir kar oranı bulunmaktadır. Kredide mülkiyet hakkı bankada olmadığı için mülkiyet transferi yoktur ancak murabahada banka, satın aldığı mal üzerinde bulunan geçici mülkiyet hakkını müşteriye devretmektedir. Son olarak kredide risk yalnızca müşteri üzerindeyken murabaha işleminde risk müşteri ve banka tarafından paylaşılmaktadır.

Murabaha, İslami bankacılığın hem bireyler hem de işletmeler için sunduğu en etkili finansman araçlarından birisidir ve şeffaflık, adalet ve ticaret esaslarına dayanarak İslam hukukunun ekonomik ilkelerini hayata geçirmektedir. Ayrıca, faizsiz finansmanın büyümesine ve konvansiyonel bankacılığa alternatif olarak daha etik bir finansal sistemin inşasına katkı sağlamaktadır (Karim & Archer, 2013, s. 126-127).

3.5.2.2 Müşareke

Müşareke, İslam hukukunda ortaklık anlamına gelmekte olup kar- zarar paylaşımı ortaklığı sözleşmesidir. Bu ortaklık türünde her iki taraf da emek ve sermaye koymaktadır. Müşarekede tarafların belirli bir projede sermaye ve emek

katkısında bulunarak elde edilen karı paylaşmakta, zarar durumunda ise ortaklıktaki sermaye katkısı oranına göre sorumluluk üstlenmektedirler (Usmani, 2002, s. 27). Bir başka deyişle müşareke hem sermaye hem de emeğin birlikte ortaya koyulduğu ortaklık türüdür (Bakkal, 2016, s. 14).

Müşareke işlemleri, müşteri ve banka arasında yapılan iş ortaklığı projesi imzalanarak başlamaktadır. Bu projeye banka yalnızca sermaye sağlamakla ancak müşteri hem emeğini hem de sermayesini ortaya koymakla yükümlüdür. Proje bitiminde kar edilirse karın dağıtımı ortaklık sözleşmesinde yer aldığı şekilde yapılacak olup zarar edilirse ortaya konan sermaye oranına göre zarar dağıtılmaktadır (Özsoy & Sayar, 2018, s. 74).

Müşareke, daimî müşareke (Shirkat-ul Mulk) ve azalan müşareke (Shirkat-ul Mutanaqisah) olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Azalan müşareke, ortaklardan birinin, sermayenin mülkiyeti tamamen satın alan ortağa devredilene kadar geçen süre boyunca diğer ortağın sermaye payını satın almayı vaat ettiği bir ortaklık biçimidir. İşlem, bir ortaklığın kurulmasıyla başlamakta ve ardından diğer ortağın sermayesinin piyasa değerinden veya sözleşmenin yapıldığı anda kararlaştırılan fiyattan alım satımı gerçekleşmektedir (IFSB, 2023, s. 126).

Müşareke işlemlerinin avantajları olarak, faiz yasağını ihlal etmeden İslami prensiplere uygun olarak finansman sağlaması, kar-zarar paylaşımının taraflar arasında adil olması ve böylece spekülasyon risklerin azalması, sermaye sahiplerinin üretime ve ticarete teşvik edilmesiyle ekonomik büyümeye katkıda bulunması sıralanabilmektedir.

Dezavantajları arasında ise ortaklardan kaynaklanan uyumsuzluk ile müşarekenin etkinliğinin azalması, risk paylaşımının taraflarca eşit olmasından kaynaklı bazı kişiler için risk toleransı düşüklüğü sebebiyle caydırıcı olması ve ortaklık yapılan projenin uzun süreli olması nedeniyle sermayelerini bağlamaları gösterilebilmektedir.

Müşareke işlemleri, şirketler arasında ortak girişimleri oluşturmakta, büyük ölçekli konut projelerinde ve yeni üretim tesislerinin kurulumunda gerekli finansmanı sağlamaktadır. Ayrıca müşareke, yalnızca İslam hukukuna uygun olması sebebiyle ile değil aynı zamanda şeffaflık, adalet ve ekonomik iş birliği sağlama potansiyeli ile de tercih edilmektedir.

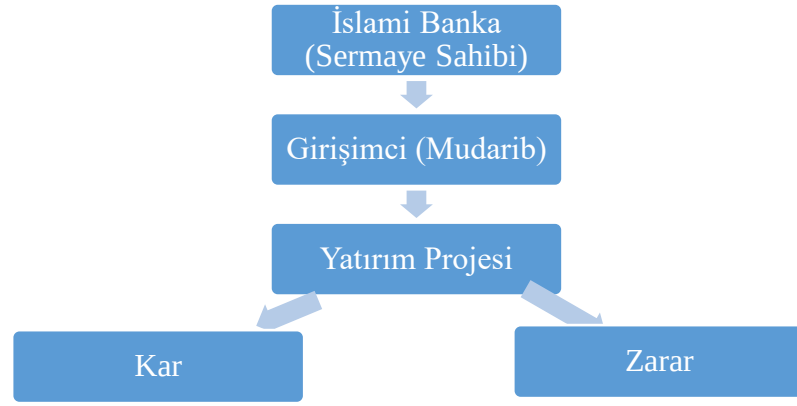
3.5.2.3 Mudarebe

Mudarebe, İslami bankacılıkta emek-sermaye ortaklığı olarak bilinmekte ve bir tarafın emeğini diğer tarafın ise sermayesini ortaya koyarak oluşturulan ortaklık türüne denmektedir (Özsoy & Sayar, 2018, s. 71). Bir başka deyişle bu ortaklık türünde iki taraf bulunmaktadır. Taraflardan biri sermayesini ortaya koyan sermaye sahibi (rabbu'l-mal), diğeri ise bilgi, beceri ve emeğini ortaya koyan emek sahibi (mudarib) şeklinde adlandırılmaktadır (Erdoğan M. , 2016, s. 386). Mudarebe ile birlikte sermaye sahibi sermayesinde, mudarib ise emeğinde kar elde etmektedir (Çizakça, 1999, s. 4).

Mudarebe sözleşmesi yapılırken kar oranlarının dağıtım hususu baştan belirlenmeli eğer belirlenmemişse ve taraflar anlaşmazlığa düşmüşse kar eşit bir şekilde paylaştırılmalıdır (Güney, 2020, s. 36). Ortaklıkta zarar edilmesi durumunda ise zararın tamamını sermaye sahibi banka üstlenmektedir ve bu zarar sermayeden karşılanmaktadır (Aktepe & Dereci, 2019, s. 227).

İslami bankalar, mudarebe ortaklığı yapacakları mudaribi seçerken, yapılacak iş özelinde tecrübeli olunmasına önem vermektedir. Çünkü projeyi esas yöneten taraf mudaribtir ve bilgili ve tecrübeli bir mudarib projenin zarar etme riskini azaltmaktadır. Tüm bu sebeplerle birlikte süreç takibinin de zor olması sebebiyle fon kullandırma yöntemleri arasında pek fazla başvurulmayan bir ortaklık türüdür (Bulut & Er, 2012, s. 32).

Bütün bilgiler ışığında İslami bankaların, mudarebe ortaklıklarını gösteren şema aşağıda yer almaktadır. Şekilde de görüldüğü üzere kar her iki tarafa da dağıtılırken zararı yalnızca sermaye sahibi İslami banka üstlenmektedir.

Şekil 3.1. İslami Bankaların Mudarebe Ortaklığı

Mudarebe, özellikle İslam dünyasında girişimcilik ve ekonomik büyümenin desteklenmesi adına yaygın olarak kullanılmaktadır. Malezya, Endonezya ve Körfez ülkelerinde bu ortaklık modelinin uygulanması, küçük ve orta ölçekli işletmelere (KOBİ) finansman sağlamada etkili bir yöntemdir.

3.5.2.4 İcare

Finansal kiralama olarak da bilinen icare, genel olarak finans kurumları tarafından makine-teçhizat alımlarında finansman sağlanması amacıyla kullanılmaktadır. Bir başka ifade ile icare, bir malın kullanım hakkını kira karşılığı bir başkasına devretmektir. İcare, geleneksel finans sisteminde uygulanan finansal kiralama işlemine benzetilmektedir.

İcare, müşterinin talebi üzerine İslami finans kuruluşunun gayrimenkul, makine ve teçhizat vb. malları satın alarak müşteriye kiralandığı anlaşmalıdır (Tatiana, Igor, & Liliya, 2011, s. 483). İcarede de konvansiyonel finansal kiralamada olduğu gibi kiralama sonunda sözleşmede belirtilmek kaydıyla malların kiracıya devredilmesi mümkündür (Kettell, 2011, s. 77).

İcarenin İslam hukukuna uygun bir şekilde yapılabilmesi için birtakım şartları yerine getirmesi gerekmektedir. Kiracının kiralamak istediği malların İslam hukukuna aykırı amaçlar için kullanılmaması gerekmektedir. Örneğin; alkollü içecek üretiminde kullanılacak makinelerin kiralınması caiz değildir. Ayrıca kiralanan malın ne olduğu taraflar tarafından açık ve net bir şekilde bilinmesi gerekmekte, belirsizlik içermemelidir. Kiralanan malın mülkiyeti kiralama süresince kiralayanın mülkiyetinde olup kira bitiminde yine sözleşmeye bağlı

kalınarak ya hibe edilir ya da satışı gerçekleştirilerek mülkiyet hakkı kiracıya geçmektedir. Mal üzerinde bulunan vergi, sigorta gibi ödemeler ile birlikte bakım onarım masraflarını kiralayan karşılamaktadır. Son olarak kiralama süresi, kiralanan malın kiracıya teslim edildiği an itibariyle başlamaktadır (Abdulazeem, 2015, s. 12).

İcare, müşteriler için yüksek maliyetli varlıkların satın alınması yerine kiralanan kullanım imkânı sağlamaktadır. Özellikle büyük miktarda sermaye gerektiren varlıklara erişimde büyük kolaylık sağlanmakta ve nakit akışının korunmasında yardımcı olmaktadır. Ayrıca icare, kiralama süresi boyunca müşteriye kullanım hakkı tanırken, sözleşme bitiminde müşteriye mülkiyet transferi opsiyonu ile esneklik sağlamaktadır. Ek olarak müşteri ve banka açısından riskleri azaltmaktadır. Bu sayede İslam'ın gelir ve servet dağılımındaki eşitlik ilkesine riayet ederek hem bankanın hem de müşterinin kazanç elde etmesi sağlanmaktadır.

3.5.2.5 Sukuk

Sukuk, Türkiye'de kira sertifikası olarak bilinmektedir ve kuralları İslam hukuku çerçevesinde belirlenen menkul kıymetleştirme aracına denmektedir. İslami tahvil ifadesi doğru bir tanımlama değildir çünkü geleneksel tahvilde dayanak varlık bulunmazken sukukta kesinlikle dayanak varlık olması gerekmektedir. Bu bağlamda sukuk, projelerin, hizmetlerin, özel yatırımların, intifa senetlerinin eşit değerinde mülkiyet oranlarını temsil eden kira sertifikalarına denmektedir (Oladunjoye, 2014, s. 337).

Sukuk kavramı ilk kez 1983 yılında Malezya Merkez Bankası'nın faiz içermeyen devlet yatırım sertifikalarını (DYS) ihraç etmesiyle ortaya çıkmıştır. Ancak İslami sermaye piyasası, 1990'lı yıllara dek konvansiyonel finans ile benzer işleyiş göstermiştir. İlgili dönemde Malezya bankaları tarafından "Bai al dayn" adı verilen uygulama ile murabaha alacaklarının üçüncü taraflara satışı için menkul kıymetleştirme yöntemi bir araç olarak geliştirilmiştir. Uygulama ile murabaha sözleşmelerinden doğan alacakların daha geniş bir finansal piyasa katılımıyla likiditeye dönüştürülmesi sağlanmaktadır. Endonezya ve Malezya'da İslam hukukçularının onayladığı bu uygulama, körfez ülkelerinde uygun görülmemiştir.

Hicri 1. yüzyılda, Emevi halifesi Mervan bin el-Hakem'in yönetimi altında sukuk ilk kez uygulanmıştır. Bu dönemde sukuk, vadesi dolduğunda sertifika sahiplerine belirli malları veya mahsulleri alma hakkı tanıyan bir tür mal ya da

mahsul sertifikası olarak düzenlenmiştir. Ardından 1775 yılında Osmanlı İmparatorluğu, kamu borçlarını finanse etmek amacıyla "esham" adı verilen finansal sertifikaları ihraç etmeye başlamıştır. Esham, sukuk uygulamasına benzer şekilde, yatırımcıların kamu gelirlerine dayalı paylara sahip olmasını sağlamıştır ve İslam finans tarihinin önemli bir örneğini oluşturmuştur. 1990'lar öncesi dönemler incelendiğinde 1978'de Ürdün'de mukarada tahvilleri ihraç edilmiş, 1981'de Pakistan'da katılım sertifikaları ihraç edilmiş, 1983'te Malezya'da DYS'ler ihraç edilmiş, 1984 yılında Türkiye'de Gelir Ortaklığı Senetleri ihraç edilmiştir. 1990-2000 arası dönemde, 1990 yılında Shell MDS Malezya şirketi tarafından ilk kurumsal sukuk ihracı gerçekleştirilmiş olup küçük bölgesel ihraçlar yapılmıştır. Sukuk piyasasının ortaya çıkışı ise 2001 yılında Bahreyn'in ilk kamu icare sukukunu ihraç etmesiyle başlamıştır (COMCEC, 2018, s. 10).

2003 yılı mayıs ayında AAOIFI'nin sukuk için yayımlamış olduğu standartlar da sukuk piyasasının gelişimi ve kurumsallaşması açısından oldukça etkili olmuştur (Afshar, 2013, s. 46). Bu gelişmelerle birlikte sukuk piyasası 2004-2007 yılları arasında dikkatleri üzerine çekmeyi başarmıştır. Uluslararası İslami Finans Piyasası'nın açıkladığı verilere göre 2004 yılında dünya genelinde sukuk ihracı 9,5 Milyar dolar seviyesindeyken 2007 yılına gelindiğinde bu miktar 50 milyar doları bulmuştur.

Sukuku, konvansiyonel menkul kıymetlerden ayıran özelliklerin başında sukuk ihracında kullanılacak olan dayanak varlıklar, alım-satım ve yeniden yapılandırma/programlama gibi konularda İslam hukuku kapsamında oluşturulan kurallar çerçevesinde yapılması gelmektedir. Ayrıca sukuk geliri ile yapılacak yatırımların İslam'ın yasaklamadığı sektörlerde yapılacak yatırımlarda kullanılması gerekmektedir (COMCEC, 2018, s. 11).

3.5.2.6 Selelem ve İstisna

Selelem, kısaca peşin bedel- vadeli teslimat şeklinde tanımlanmakla birlikte finansman ihtiyacı olan müşterinin peşin bedel karşılığı ileri tarihte teslim etmek üzere bir malın satılması şeklinde tanımlanabilmektedir (Dede, 2017, s. 48). Bu sözleşmede banka, ileri tarihte üretimi yapılacak mal için satıcıya veya üreticiye ödeme yaparak mülkiyetini üzerine aldıktan sonra satışın veya üretimin yapılacağı ileri tarihte mal tesliminin yapılacağını güvence altına almaktadır. Bir başka tanımlama ile selelem, vadeli opsiyon sözleşmeleri olarak da adlandırılmaktadır (Korkmaz, 2019, s. 49).

Selemin diğ er ticari faaliyetlerden farklı olarak selem sözleşmesi ile sipariş edilen malların teslim tarihi açık ve net bir şekilde belirtilmelidir. İslam hukukunda sahip olunmayan malın satışı caiz olmamakla birlikte selem sözleşmesinde mal hali hazırda bulunmamaktadır.  demesi sözleşme anında yapılmakta iken diğ er ticari faaliyetlerde ödeme, teslim anında veya sözleşmede yer alan şekilde yapılmaktadır (Ersoy & Hazıroğlu, 2019, s. 72).

Selem sözleşmesinde malın bedeli, faizli işlemlere benzememesi için tam ve peşin olarak ödenmektedir. Teslim edilecek malla ilgili belirsizlik ve aldatma olmaması için malın miktarı, cinsi, kalitesi gibi özellikler açıkça belirtilmelidir. Teslim tarihi de kesin olarak sözleşmede belirtilmesi gereken bir başka noktadır. Ayrıca teslim edilecek mal standart bir mal olmalı (buğday, piriç vs.) ve son olarak mal teslimatının yapılacağı yer açık bir şekilde belirtilmelidir.

Selem sözleşmeleri özellikle tarım sektöründe çiftçiler tarafından kullanılmaktadır. Örneğin bir  ift i gelecekte hasat edeceği buğday gibi ürününü başka bir tüccara peşin fiyata satmaktadır. Çiftçi almış olduğu ödeme ile üretim sürecini finanse eder tüccar ise teslim tarihindeki piyasa fiyatından daha düşük maliyetle satın almış olmaktadır.

Modern İslami bankacılıkta ise selem, özellikle tarım finansmanında ve büyük ticari anlaşmalarda kullanılmaktadır. Bankalar, üreticilere selem finansmanı sağlayarak nakit ihtiyaçlarını karşılar ve teslim edilen malları da piyasa fiyatından daha düşük maliyete elde etmiş olmaktadır. Sonrasında bu mallar satılarak bankanın kar elde etmesi sağlanmaktadır.

İstisna ise vadeli ya da peşin bir bedel karşılığı bir malın yapılarak ya da üretilerek teslim edilmesi işlemine denmektedir. Bu sözleşmede bir taraf gelecekte teslim alacağı mal için diğ er taraf finansman ihtiyacını karşılamak için anlaşma yapmaktadır (Dede, 2017, s. 49). Anlaşma,  retim tamamlanıp teslimat yapıldığı anda sonlanmaktadır. Örneğin inşaat firmaları, proje maketleri üzerinden peşin veya taksitli bir şekilde ev satarak finansman sağlamaktadır (Aktepe, 2017, s. 62).

İstisna süreci şu şekilde işlemektedir; ilk olarak müşteri ile İslami banka arasında anlaşma yapılır. Ardından banka, satıcıya müşterinin talep ettiği ürünün üretimi için sipariş verir ve ödemeyi gerçekleştirir. Banka tarafından üretim yapılan malın teslimatı müşteriye yapılır ve müşteri de vade sonunda İslami bankaya borcunu geri  der ( zsoy ř. , 2012, s. 187).

Üretimi yapılan ürünün müşteri tarafından istenildiği şekilde olmaması ya da standartlara uymaması gibi sorunlara çözüm olarak İslami bankalar, üreticinin bulunup seçilmesini müşteriye bırakmış olup üretimi de müşterinin kontrolü altında yapılması şeklinde uygulama getirmişlerdir (Yanpar, 2015, s. 164).

Selem ve İstisna, satın alınan mal ve hizmetlerin gelecekte teslim edilmesi esasına dayansa da farklı olduğu bazı durumlar bulunmaktadır. Bu durumlardan ilki selemde buğday, pirinç gibi standart zirai ürünler için, istisnanın ise daha çok inşaat ve sanayi sektöründe inşaat ya da seri araç üretimi gibi durumlarda kullanılmasıdır. Selemde sözleşme yapılan malın bedeli tam ve peşin ödenirken istisnada ödeme peşin ya da vadeli olabilmektedir. Selemde teslim süresi kesin bir şekilde belirlenmişken istisna da taraflar arasında belirlenerek esneklik sağlanabilmektedir.

3.5.2.7Teverruk

Teverruk, bir İslami bankadan taksitle satın alınan malın peşin bir şekilde üçüncü şahıslara satılması işlemine denmektedir. Kelime anlamı itibarıyla “kâr amacıyla nakit elde etme” anlamına gelmektedir. Müşterinin talebi doğrultusunda İslami bankadan taksitle satın almış olduğu taşıt, konut, makine gibi malları peşin olarak başka müşterilere satışının yapıldığı işlemdir (Aktepe & Dereci, 2019, s. 230). Bu işlemlerin büyük bir kısmı Londra Metal Borsası’nda yapılmakta olup, İslami bankaların bu yöntemi kullanarak borçlarını kapattıkları söylenebilmektedir (Özsoy & Sayar, 2018, s. 119).

Bazı İslam alimleri teverrukun faiz yasağını dolaylı bir şekilde ihlal ettiği gerekçesiyle eleştirmekte ve yapılan işlemin gerçek bir mal ticareti yerine finansal kazanç sağlama niyeti olduğunu dile getirmişlerdir. Ayrıca teverrukun faize alternatif bir model sunmaktan ziyade modern bankacılık sisteminin bir kopyası haline geldiğini savunmuşlardır (Usmani, 2002; Iqbal & Mirakhor, 2011).

Yapılan eleştiriler göz önünde bulundurularak teverruk işleminin İslam hukuku açısından değil İslami bankacılıktaki uygulama şekli açısından yapıldığı söylenebilmektedir. Müşterilerin nakde erişim için faizsiz bir alternatif olarak görmeleri ve likidite ihtiyaçlarını karşılamak için bu yönteme başvurmaları, sistemin eleştiri almasına sebep olmaktadır.

Malezya, Suudi Arabistan ve Birleşik Arap Emirlikleri gibi ülkelerde bulunan İslami bankalar, bireysel ve kurumsal finansman sağlama amacıyla teverruk yöntemini yaygın olarak kullanmaktadır. Örnek olarak Malezya merkez

bankasının düzenlemelerine uygun olarak teverruk işlemleri genellikle ticari kredi ürünlerinde tercih edilmektedir.

3.5.2.8 Karz-ı Hasen

“كَرِيمٌ أَجْرٌ وَلَهُ لَهُ فَيُصَاعَفُهُ حَسَنًا قَرْضًا اللَّهُ يُقْرِضُ الَّذِي دَا مَنْ”

“Kim Allah’a güzel bir borç verirse Allah bunu fazlasıyla öder. Ayrıca ona pek değerli bir ödül de vardır.” (Hâdîd, 57/11).

Ayette buyrulduğu üzere karz-ı hasen, yaratıcının rızasını kazanmak için ihtiyaç sahibine faizsiz olarak verilen borca denmektedir. İslam’a göre zor durumda olana, bir karşılık beklemeden borç verilmesi en güzel borç şeklinde tanımlanmaktadır (Ersoy & Hazıroğlu, 2019, s. 49). Karz-ı Hasen, sosyal yardımlaşma ve dayanışma ruhunu teşvik eden bir İslami finansal araçtır.

Karz-ı Hasen’de verilen borçlar gönüllülük esasına dayanır ve borcun geri ödenmesi borçlunun durumuna göre şekillenmektedir. İslam ekonomisinde servetin toplum içinde dağılımını sağlamada ve ekonomik adaletsizliklerin azaltılması hususunda önemli bir yere sahiptir. Karz-ı hasen ile, bireyler arasındaki sosyal dayanışma ve toplumsal refah artmaktadır.

DİB Türkiye’de karz-ı hasen uygulamalarını 1983 yılından itibaren, sosyal sorumluluk projeleri, tıbbi tedaviler, evlilik harcamaları ve yüksek kişisel borçların ödenebilmesi amacıyla arttırmıştır. Bununla beraber Müslüman toplumlarda ihtiyaç sahiplerinin tüketici kredilerine başvurduğu varsayılsa da bu miktar sınırlı olmalıdır (TKBB, 2023).

4. ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: TÜRKİYE VE MALEZYA'DA İSLAMİ BANKACILIK

4.1 Türkiye'de İslami Bankaların Temel Yapısı

Türkiye'de Katılım Bankacılığı olarak genel kabul gören İslami Bankacılık, 2005 yılına kadar Özel Finans Kurumları adıyla yaklaşık 20 yıldır faaliyet gösterirken bu tarih itibarıyla 5411 sayılı Bankacılık Kanunu ile Katılım Bankası adını almıştır. Bu yıllarda katılım bankacılığı yapısal gelişim süreçlerinden geçerek, yeni finansal ürün geliştirme, bireysel emeklilik ve portföy yönetimi gibi alanlara da yayılarak stratejik bir konuma gelmiştir. Katılım Bankacılığı sektörü kamu girişimleri ile beraber 2010'lu yıllarda istikrarlı bir büyümeye sahip olmuştur.

Türkiye'de faaliyet gösteren ilk Katılım Bankası 1984 yılında kurulmuş olan Albaraka Türk Katılım Bankası olup akabinde 1989 yılında Kuveyt Türk Katılım Bankası, 2005 yılında ise Türkiye Finans Katılım Bankası kurulmuştur. Bu bankaların ortak özelliği esas ortaklarının yabancıardan oluşmasıdır.

Katılım Bankalarının sektörel paylarının artırılması hedefiyle 2015 yılında devlet otoritesi tarafından ilk kamu katılım bankası Ziraat Katılım Bankası kurulmuştur. Yine aynı yıl Vakıf Katılım Bankası da kurulmuş ancak 2016 yılında faaliyet iznini almıştır. Daha sonra özellikle emlak sektöründe faaliyet göstermesi amaçlanan Türkiye Emlak Katılım Bankası 1926'da kurulmuş ancak yeniden yapılandırılarak 2019 yılında katılım bankası olarak hizmet vermeye başlamıştır.

2023 yılının Mart ayına kadar aktif 6 adet Katılım Bankası (Albaraka Türk Katılım Bankası, Kuveyt Türk Katılım Bankası, Türkiye Finans Katılım Bankası, Ziraat Katılım Bankası, Vakıf Katılım Bankası, Türkiye Emlak Katılım Bankası) faaliyet gösterirken bu dönemde Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumunun (BDDK) yayımlamış olduğu "Dijital Bankaların Faaliyet Esasları ve Hizmet Modeli Bankacılığı" hakkındaki yönetmeliğin kapsamında Hayat Finans ve T.O.M. Bank olarak iki adet dijital banka da sektöre dahil edilmiştir. Ek olarak Adabank A.Ş.'nin BDDK tarafından katılım bankası olarak nitelik değişimi kabul edilmiş olup bankanın ismi Dünya Katılım Bankası şeklinde değiştirilmiştir.

7 Temmuz 2022 tarihinde Kasa Katılım Bankası AŞ'ye verilen kuruluş izni, bankanın kanun ve yönetmeliklere uygun olarak faaliyet izni başvurusu yapmaması nedeniyle 18 Ekim 2023 tarihinde BDDK tarafından iptal edilmiştir.

Sektöre yeni dahil olan bankalar ile birlikte Türkiye’de Katılım Bankacılığı sektörünün sunmuş olduğu hizmet ve ürünler çeşitlenerek sektörün pazar payının da artacağı öngörülmektedir.

Tablo 4.1. Türkiye’de Faaliyet Gösteren İslami Bankalar

Banka Adı	Kuruluş Yılı	Kategori
Albaraka Türk Katılım Bankası	1984	Özel
Kuveyt Türk Katılım Bankası	1989	Özel
Türkiye Finans Katılım Bankası	2005	Özel
Ziraat Katılım Bankası	2015	Kamu
Vakıf Katılım Bankası	2016	Kamu
Emlak Katılım Bankası	2019 (Yeniden Faaliyete Geçiş)	Kamu
Hayat Katılım Bankası	2022	Dijital
TOM Bank	2023	Dijital

4.1.1 Katılım Bankalarının Finansal Gelişim Göstergeleri

Katılım bankalarının bilanço yapısı, konvansiyonel bankalardan farklı olarak faizsiz finansman prensiplerine uygun bir model sunmaktadır. Bu yapıda, fon toplama ve kullandırma süreçleri faiz yerine kâr-zarar ortaklığına dayalıdır. Katılım bankaları, müşterilerinden topladıkları fonları çeşitli yatırım projelerine ve finansman faaliyetlerine yönlendirir; bu projelerden elde edilen kâr veya zarar, müşterilerle paylaşılır. Dolayısıyla, bilançolarında kredi yerine “finansman sağlama” ve mevduat yerine “katılma hesapları” gibi farklı kalemler yer alır.

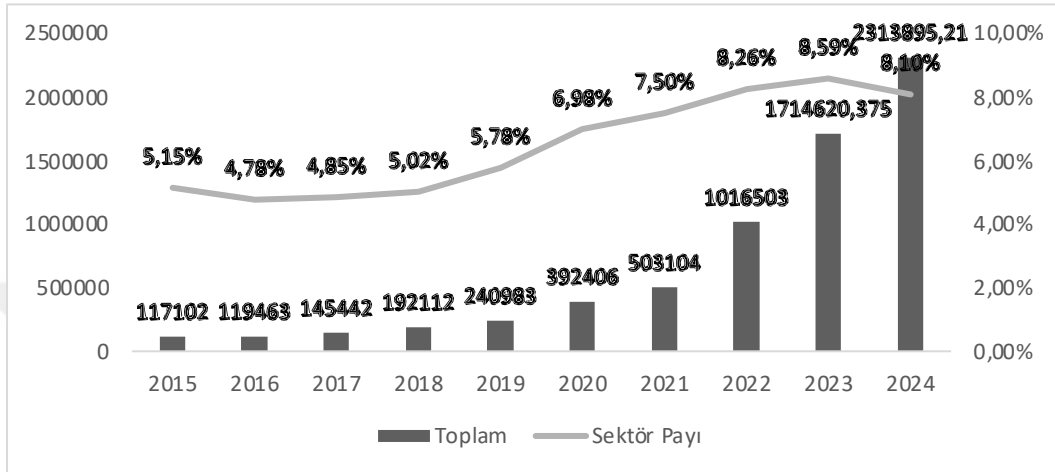
Katılım bankalarının bilanço yapıları, likidite, kârlılık ve risk yönetimi açısından kendi içinde özgün dinamiklere sahiptir. Likiditeyi sağlam tutmak, ani ödeme taleplerini karşılayabilmek ve piyasa risklerine karşı dayanıklı bir yapı oluşturmak katılım bankaları için temel önceliklerdendir. Ayrıca, sermaye yeterliliği açısından güçlü bir öz kaynağa sahip olmaları da bilançolarının sürdürülebilirliğini ve finansal güvenilirliğini artırmaktadır.

4.1.1.1 Aktiflerin Gelişimi

Katılım bankalarının aktif yapısı özellikle finansman sağlama, kısa vadeli nakit ve nakit benzeri varlıklar ve yatırım hesaplarından oluşmaktadır. Konvansiyonel bankalardan farklı olarak katılım bankaları, faizsiz finansman

modelini kullanmaktadırlar. Bu nedenle bilançolarda kredi yerine finansman kalemi yer almaktadır.

Katılım bankalarında aktiflerin büyük bir kısmını konut ve araç finansmanı, ticaret finansmanı gibi alanlardan oluşmaktadır. Ek olarak yatırım projelerine sağladıkları finansmanlarla da varlık çeşitliliği sağlanmış olur.

Şekil 4.1. Katılım bankalarının aktiflerinin gelişimi ve sektör payları (milyon TL)

Kaynak: Veripeteği TKBB

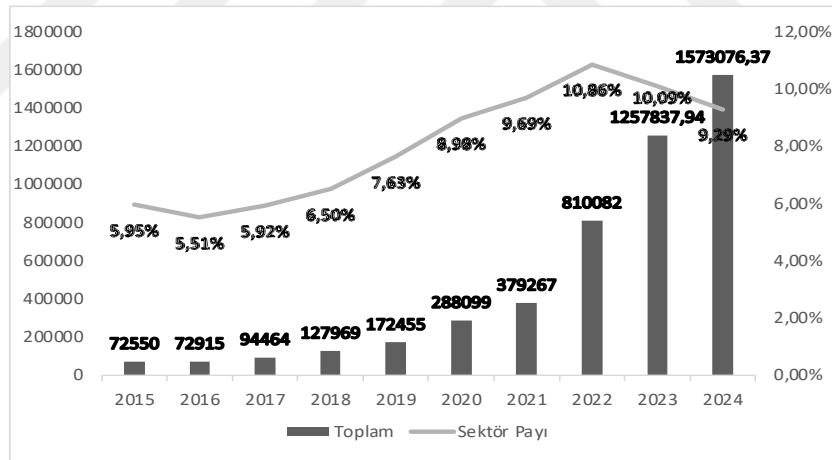
Şekil 4.1’te 2015-2024 yılları arasında Katılım Bankalarının aktiflerinin gelişimi ve sektör payları yer almaktadır. 2015 yılında 117.102 Milyon TL olan ve sektör payı %5,15 olan aktifler, 2019 yılına kadar miktar olarak artış gösterirken sektörel paylarında giderek düşüşler yaşanmıştır. 2019 yılı itibariyle mevcut durum 240.983 Milyon TL ve %5,78 sektör payına sahiptir. 2020 yılında da benzer bir artış göstererek aktifler 392.406 Milyon TL’ye ulaşmış ve bu yıldan sonra her yıl yaklaşık olarak 2 kat artarak 2022 yılında 1.016 Milyar TL’yi bulmuştur. Özellikle 2022’deki sıçrama, katılım bankalarının yeni finansal ürünler geliştirme ve müşteri tabanını genişletme gibi stratejilerle sektördeki etkinliğini artırdığını düşündürmektedir.

2023 yılında 1.714 Milyar TL olduğu ve sektör payının da %8,59 olduğu görülmekte olup 2024 yılında düşüş yaşanarak sektör payı %8,10’a gerilemiş ancak aktif miktarı 2.313 Milyar TL’ye ulaşmıştır. Bu durum, sektördeki diğer bankaların aktiflerini daha hızlı büyütmiş olabileceğini veya katılım bankalarının rekabet avantajını kaybetmeye başladığını işaret edebilir.

4.1.1.2 Toplanan Fonların Gelişimi

Katılım bankalarının topladıkları fonlar, faizsiz bankacılık prensipleri doğrultusunda, kâr-zarar ortaklığı esasına göre müşterilerle paylaşılmak üzere çeşitli finansman faaliyetlerine yönlendirilmektedir. Bu fonlar, müşterilerin birikimlerini değerlendirerek kâr elde etme amacıyla bankaya açtıkları katılma hesaplarından oluşur. Bu hesaplar aracılığıyla toplanan fonlar, ticaret, sanayi, inşaat ve hizmet gibi reel sektörlere yatırılarak ekonomiye katkı sağlamaktadır. Böylece, fon sahipleri geleneksel faizli ürünlerde olduğu gibi sabit bir getiri yerine, projelerin ve yatırımların getirisine göre değişken bir kâr elde edilmektedir.

Katılım bankalarının fon yönetiminde risk paylaşımı ve etik finans prensipleri büyük önem taşımaktadır. Bankalar, yatırım projelerini titizlikle seçerek fon sahiplerinin hak ve menfaatlerini korurken aynı zamanda topluma ve çevreye değer katan projelere de kaynak sağlamayı hedeflemektedir. Bu yaklaşım, sadece kazanç değil, aynı zamanda toplumsal fayda üreten projelerin hayata geçirilmesine olanak tanıyarak katılım bankacılığını özgün bir model haline getirmektedir.

Şekil 4.2. Katılım bankalarının toplanan fonların gelişimi ve sektör payları
(Milyon TL)

Kaynak: Veripeteği TKBB

Şekil 4.2’de 2015-2024 yılları arasında Katılım Bankalarının topladıkları fon miktarları ve bankacılık sektöründeki payları yer almaktadır. 2015 yılında toplanan fon miktarının 72.500 Milyon TL ve sektör payının %5,95 olduğunu görmekteyiz. 2016 yılında sektör payında ufak bir düşüş yaşanmış olup 2017 yılı ile tekrar eski payını yakaladığı görülmektedir. 2018 yılı ile birlikte sektör payı

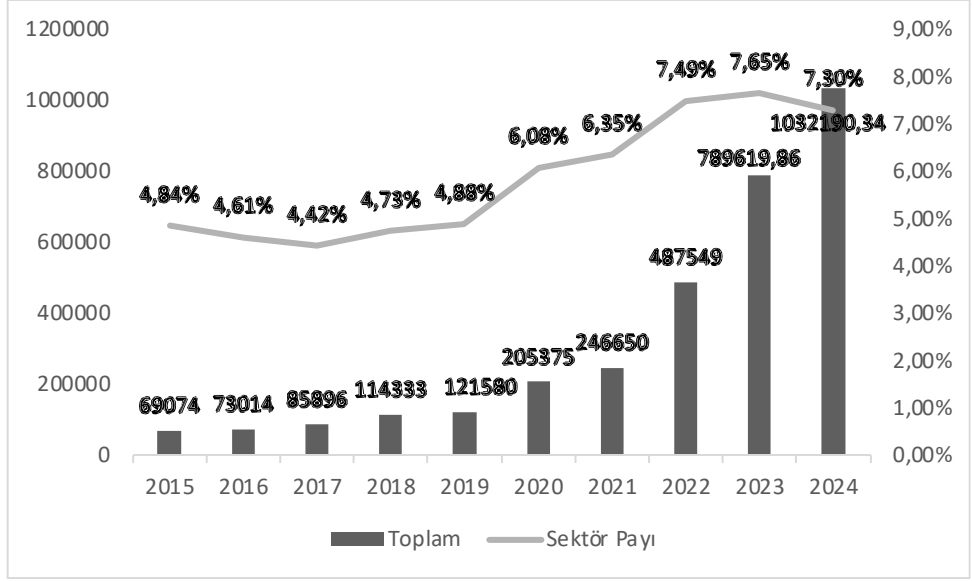
%6.50 seviyelerine yükselerek 2023'e kadar düzenli artış göstermiştir. Bu artış, katılım bankalarının daha fazla müşteri çekerek sektör içindeki mevduat toplama payını artırdığına işaret etmektedir. Özellikle 2020'de pandemi koşulları ve faizsiz finansman ürünlerine olan ilginin artması, katılım bankalarının sektördeki mevduat toplama payını güçlendirmesine katkıda bulunmuştur. 2023-2024 yıllarında azalma eğiliminde olduğu görülmektedir. Bu düşüş de sektördeki rekabetin arttığı ve konvansiyonel bankaların mevduat toplama hususunda daha etkili strateji benimsedikleri şeklinde yorumlanabilmektedir.

2015-2024 yılları arasında Katılım Bankalarının topladıkları fon miktarları ve sektörel payları incelendiğinde sonuç olarak, katılım bankalarının Türkiye bankacılık sektöründe giderek daha güçlü bir finansal kaynak toplama kabiliyetine sahip olduğunu ve müşteri tabanını genişlettiğini göstermektedir. Ancak 2023 ve 2024 yıllarında sektörel paydaki azalma, katılım bankalarının önümüzdeki dönemde sektördeki konumlarını koruma ve müşteri çekme stratejilerini gözden geçirmeleri gerektiğine işaret edebilir.

4.1.1.3 Kullandırılan Fonların Gelişimi

Katılım bankalarının kullandığı fonlar, kâr-zarar ortaklığı, murabaha (kâr eklenmiş vadeli satış), icara (kiralama) ve müşareke (ortaklık) gibi faizsiz finansman araçlarıyla müşterilere sunulmaktadır. Bu fonlar, doğrudan reel sektöre yönlendirilerek ekonomiye canlılık kazandırır ve varlık temelli yapıları sayesinde daha şeffaf ve güvenilir bir finansman modeli oluşturmaktadır. Katılım bankaları, finansman sağlama süreçlerinde, fonları uzun vadeli ve sürdürülebilir projelere ayırarak yalnızca kâr değil, aynı zamanda toplumsal fayda da sağlamayı hedeflemektedir. Özellikle küçük ve orta ölçekli işletmelere verdikleri destekle ekonomik büyümeyi teşvik ederler ve yatırımcıların riskini azaltarak reel ekonomiye katkıda bulunurlar.

Katılım bankaları, Fonların tahsisi sırasında proje ya da yatırımın çevresel ve sosyal etkilerini de göz önünde bulundurmaktadır. Böylece sadece kârlı değil, aynı zamanda toplum yararına olan projelere kaynak sağlanmaktadır. Bu yaklaşımla, etik finans ilkeleri doğrultusunda şeffaflık ve sürdürülebilirlik sağlayan bir model sunarak, katılım bankalarının fonları daha dengeli ve adil bir şekilde ekonomiye kazandırılmış olur.

Şekil 4.3. Katılım bankalarında kullanılan fonların gelişimi ve sektör payları (Milyon TL)

Kaynak: Veripeteği TKBB

Şekil 4.3'te yer alan veriler, 2015-2024 yılları arasında katılım bankalarının kullandığı fonların toplam miktarını ve bankacılık sektöründeki payını göstermektedir. 2015 yılında katılım bankalarının kullandığı fonların miktarı 69.074 milyon TL olup sektör payı %4,84 şeklindedir. 2016 ve 2017 yıllarında kullanılan fon miktarları artış göstermiş ancak sektör payı sırasıyla %4,61 ve %4,42 seviyesine gerilemiştir. Bu düşüş katılım bankalarının sektördeki büyüme hızının konvansiyonel bankalara kıyasla yavaş kaldığını göstermektedir.

2018 yılına gelindiğinde kullanılan fon miktarı 114.333 Milyon TL olup sektör payı %4,73 şeklindedir. 2019 yılında da artış göstermeye devam ederek sektör payı %4,88'e ulaşmış kullanılan fon miktarı ise 121.580 Milyon TL'yi bulmuştur. 2020 yılında ciddi bir artış göstererek sektör payı %6,08'lere miktarı ise 205.375 Milyon TL'lere ulaşmıştır. 2022-2024 yıllarında kullanılan fon miktarı bir önceki yıla kıyasla yaklaşık iki kat artış göstermiştir.

2021 ve 2022 yıllarında sektörel payının ciddi bir şekilde artış göstermesi Katılım Bankalarının ekonomik büyümede daha aktif bir rol aldığını ve sektördeki konumunu güçlendirdiğini göstermektedir. 2024 yılında yaşanan düşüş ise katılım bankalarının büyüme hızının yavaşladığını ve konvansiyonel bankaların yeniden Pazar paylarını artırma eğiliminde olduğunu göstermektedir.

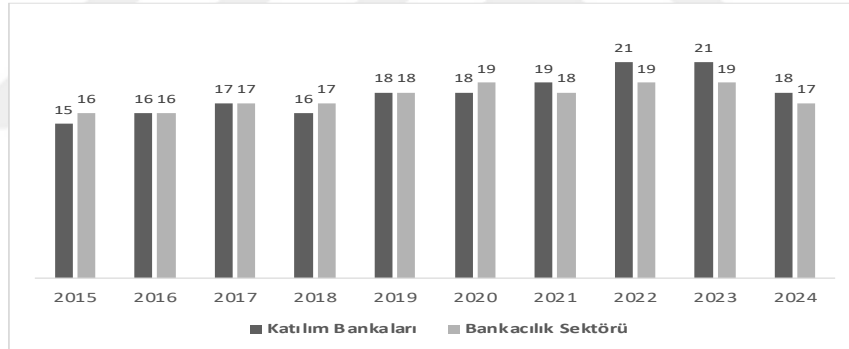
4.1.2 Seçilmiş Oranlar

4.1.2.1 Sermaye Yeterlilik Oranı

Bankacılık sektörü kamu otoriteleri tarafından hukuki düzenlemelere tabi olup sürekli olarak denetlenmektedir. Bu düzenlemelerdeki en önemli yeri ise bankaların sermayeleri oluşturmaktadır. Bankaların faaliyetlerinin devamlılığı bakımından sermaye yeterliliği büyük önem taşımaktadır. Sermaye yeterliliği, bankaların karşılaştığı risklerden kaynaklanan zararın ne kadarının karşılanacağı hususunda bilgi vermektedir. BASEL II kriterleri ile sınır değeri olarak %8 olarak belirlenen SYR, uygulamada %12 düzeyinde talep edilmektedir. SYR aşağıdaki şekilde hesaplanmaktadır;

$$\text{Sermaye Yeterliliği Rasyosu} = \frac{\text{Özsermaye}}{\text{Piyasa Riskleri} + \text{Kredi Riski}}$$

Formülden de görüldüğü üzere SYR hesaplanırken riskler de dikkate alınmaktadır. Aşağıdaki grafikte Türkiye'deki Katılım Bankaları ve genel Bankacılık Sektörü için 2015-2024 yılları arasındaki Sermaye Yeterlilik Oranı (SYR) yer almaktadır.

Şekil 4.4. Bankacılık sektörü ve katılım bankalarının sermaye yeterlilik oranları

Kaynak: BDDK'dan alınan verilerle yazar tarafından oluşturulmuştur.

Şekil 4.4'teki değerler yorumlanacak olursa; 2015 yılında SYR oranı Katılım Bankalarında %15 iken bankacılık sektöründe bu oran %16 şeklindedir. 2016 ve 2017 yıllarına gelindiğinde her iki sektör için de SYR oranları eşit olup sırasıyla bu oranlar %16 ve %17 şeklindedir. 2018 yılında Katılım Bankaları %16 seviyesine gerilerken bankacılık sektörü sabit kalarak %17'lik değerini korumuştur. Aynı şekilde 2019 yılında da her iki sektör için de dengeli görünüm sergilenmiş olup bu oran %18 olarak görülebilmektedir. Bu dönemde her iki sektörün de

sermaye yapısında istikrarın korunduğu ve risk yönetiminin başarılı şekilde gerçekleştirildiği yorumu yapılabilmektedir.

2020 yılına bakıldığında zaman Katılım Bankaları SYR oranını koruyarak yine %18'lik bir değere sahipken bankacılık sektörü %1'lik bir artış göstererek %19 seviyesine yükselmiştir. 2021 yılında ise tersi durum söz konusu olup Katılım Bankaları %1'lik bir artış göstermiş bankacılık sektörü %1'lik azalış göstermiştir.

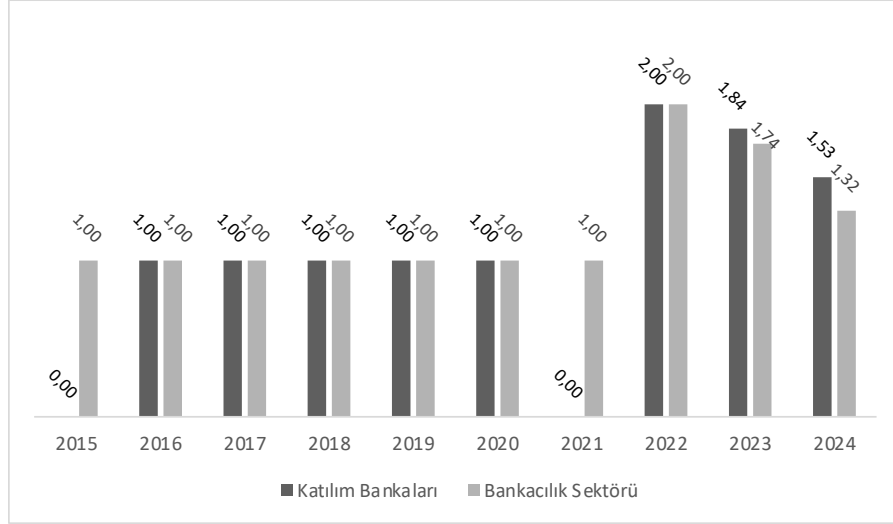
2022 yılında Katılım Bankaları %21 ile en yüksek SYR oranına ulaşmış ve 2023 yılında da aynı seviyede kalmıştır. Bankacılık sektöründeki duruma bakılacak olursa 2022-2023 yıllarında %19 seviyesinde dengede olduğu görülmektedir. 2024 yılında ise her iki sektörde de bir gerileme yaşanmış ve Katılım Bankaları %18, Bankacılık Sektörü ise %17 seviyelerine düşmüştür. Bu düşüş, bankaların artan maliyetler ve ekonomik belirsizliklerle sermaye yeterliliklerini sürdürülebilir kılmakta zorlandığını veya sermaye verimliliğine yönelik farklı bir strateji benimsediklerini düşündürülebilir.

4.1.2.2 Aktif Karlılık Oranı

Aktif kârlılık oranı (Return on Assets - ROA), bir bankanın ya da finansal kuruluşun sahip olduğu toplam varlıkları ne kadar verimli kullandığını gösteren temel bir finansal performans ölçütüdür. ROA oranı, bankanın varlıklarının ne derece etkin şekilde kâr yarattığını gösterir ve toplam kârlılıkla varlıkların ilişkilendirilmesiyle hesaplanmaktadır. ROA aşağıdaki şekilde hesaplanır;

$$ROA = \frac{Net\ Kar}{Toplam\ Varlıklar} \times 100$$

Formülden de anlaşılacağı üzere ROA, net karın toplam varlıklara bölünmesiyle hesaplanmakta ve yüzde şeklinde ifade edilmektedir. ROA, Katılım bankaları için fonların varlık temelli yatırım projelerine yönlendirilmesi sebebiyle büyük önem taşımaktadır. Müşteriler için bu oran, varlıklar üzerinden ne ölçüde kar elde edildiğini gösteren bir ölçüt olması sebebiyle oldukça önemlidir.

Şekil 4.5. Bankacılık sektörü ve katılım bankalarının aktif karlılık oranları

Kaynak: BDDK'dan alınan verilerle yazar tarafından oluşturulmuştur.

Şekil 4.5'te, Türkiye'deki Katılım Bankaları ve genel Bankacılık Sektörü için 2015-2024 yılları arasındaki Aktif Kârlılık Oranı (Return on Assets-ROA) verileri yer almaktadır. 2015-2021 yılları arasında, genel bankacılık sektörü aktif kârlılık oranı (ROA) sabit kalmıştır ve %1 seviyelerinde seyretmiştir. Aynı dönem için Katılım Bankalarının ROA oranları da benzer bir seyir izlemiş olup, 2015 ve 2021 yıllarında %0'a düşmüş, diğer yıllarda %1 seviyesinde kalmıştır. Bu dönem, her iki sektörün de varlıklarını kârlılık yaratma açısından benzer düzeyde ve sınırlı bir verimlilikle kullanabildiğini göstermektedir. 2020'de her iki sektör için de %1'lik oran, COVID-19 pandemisinin etkileriyle birlikte, bankaların ekonomik belirsizlik ortamında varlıklarını yeterince kârlı yönetemedikleri düşüncesini akıllara getirebilir.

2022 yılına bakıldığında her iki sektörde de aktif kârlılık oranlarında önemli bir artış yaşanmıştır. Katılım Bankaları ve genel Bankacılık Sektörü %2 seviyesine ulaşmıştır. Bu oran, her iki sektörün de 2022 yılında varlıklarını oldukça verimli bir şekilde kâra dönüştürdüğünü ve önceki yıllara göre daha yüksek bir performans sergilediğini göstermektedir. Bu artış, 2022 yılı boyunca yaşanan ekonomik toparlanma veya bankaların kredi ve yatırım portföylerindeki verimlilik artışıyla ilişkilendirilebilir.

2023 ve 2024 yıllarında ise her iki sektörde de ROA oranlarında düşüşler gözlemlenmiştir. Katılım Bankaları'nın ROA oranı 2023'te %1.84'e, 2024'te %1.53'e gerilemiştir. Benzer şekilde, Bankacılık Sektörü 2023 yılında %1.74 ve

2024'te %1.32 seviyesine düşmüştür. Bu düşüşler, makroekonomik belirsizlikler veya artan maliyetlerin bankaların kârlılığı üzerindeki baskısını artırdığına işaret edebilir.

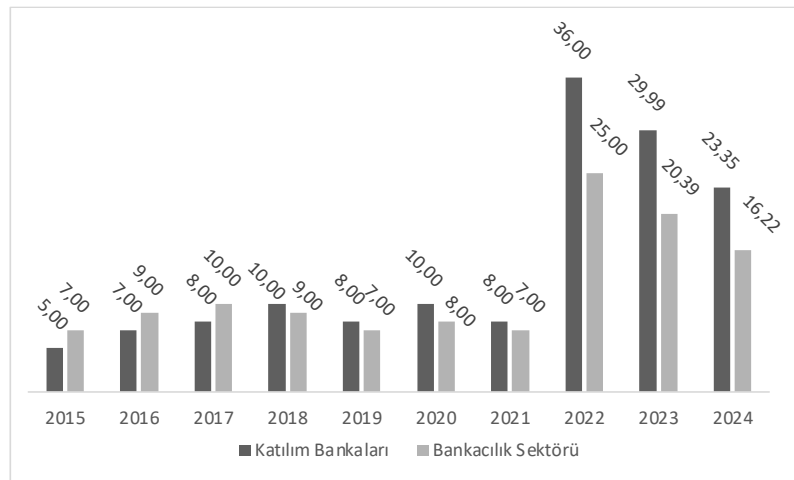
Bu veriler ışığında, bankacılık sektöründe kârlılığın dışsal ekonomik koşullardan güçlü bir şekilde etkilendiğini ve ekonomik toparlanma dönemlerinde yükselişe geçse de istikrarlı bir şekilde sürdürülemediğini bizlere göstermektedir.

4.1.2.3 Özsermaye Karlılık Oranı

Özsermaye karlılık oranı (Return on Equity – ROE), bir bankanın özkaynaklarını ne düzeyde verimli kullandıklarını gösteren performans ölçütüdür. Bankanın özkaynaklarını ne ölçüde kara dönüştürdüğünü analiz etmekte ve banka hissedarlarına sağladığı karlılığı değerlendirme amacıyla kullanılmaktadır. ROE aşağıdaki şekilde hesaplanmaktadır;

$$ROE = \frac{\text{Net Kar}}{\text{Toplam Özsermaye}} \times 100$$

Formülden de anlaşılabacağı üzere ROE, net karın özkaynaklara bölünmesiyle elde edilir ve yüzde şeklinde ifade edilmektedir. ROE oranı, bankanın karlılık gücünü gösteren bir orandır. Katılım bankalarında düşük ROE oranı, özkaynakların yeteri kadar verimli kullanılmadığını, yüksek ROE oranı ise sermaye üzerinde pozitif getiri sağlandığını ve fonların etkin bir şekilde kullanıldığını göstermektedir. Bu sebeple bu oran, katılım bankaları ile yatırımcılar arasında güveni sağlamlaştıran bir ölçüttür.

Şekil 4.6. Bankacılık sektörü ve katılım bankalarının özsermaye karlılık oranları

Kaynak: BDDK'dan alınan verilerle yazar tarafından oluşturulmuştur.

Şekil 4.6'da, Türkiye'deki Katılım Bankaları ve genel Bankacılık Sektörü için 2015-2024 yılları arasındaki Özsermaye Karlılığı Oranı (Return on Equity- ROE) yıllık bazda karşılaştırmalı olarak verilmiştir. Katılım Bankaları 2015 yılında %7.00 iken, Bankacılık Sektörü %5.00 ROE oranına sahiptir. Bu dönemde Katılım Bankaları genel olarak Bankacılık Sektörü'nün üzerinde bir performans sergilemiş, ancak 2017 ve 2018 yıllarında her iki sektörün de %10 seviyesine ulaştığı görülmüştür. Bu yıllarda bankaların kârlılık oranlarının birbirine oldukça yakın olduğu ve sektör genelinde istikrarlı bir performans sergilendiği söylenebilir.

2020 ve 2021 yıllarında hem Katılım Bankaları hem de Bankacılık Sektörü için ROE oranlarında bir gerileme gözlenmektedir. 2020 yılında Katılım Bankaları'nın ROE oranı %10 iken, genel Bankacılık Sektörü'nün %8'lik bir orana daha düşük bir performans gösterdiği görülmektedir. 2021 yılında ise her iki sektör de düşüş yaşamış ve Katılım Bankaları %8'e, Bankacılık Sektörü ise %7'ye gerilemiştir. Bu düşüşler, COVID-19 pandemisi gibi küresel etkilerle ilişkilendirilebilir; çünkü bu dönemde bankaların kârlılığı üzerinde ekonomik yavaşlamanın ve finansal belirsizliklerin olumsuz etkileri hissedilmiştir.

2022 yılı, her iki sektör için de belirgin bir ROE artışıyla dikkat çekmektedir. Katılım Bankaları'nın ROE oranı %36'ya ulaşarak zirve yaparken, Bankacılık Sektörü %25'e yükselmiştir. Bu artış, ekonominin toparlanması veya sektöre yapılan yeni yatırımlar ve faiz artışları gibi faktörlerden kaynaklanmış olabilir. Ancak 2023 ve 2024 yıllarında her iki sektörde de ROE oranlarının azaldığı görülmektedir. Katılım Bankaları'nın ROE oranı 2023'te %29.99 iken, 2024'te %23.35'e gerilemiştir. Benzer şekilde, Bankacılık Sektörü 2023'te %20.39 iken, 2024'te %16.22 seviyesine düşmüştür. Bu düşüş, yüksek faiz oranlarının kârlılık üzerindeki etkisini veya artan maliyetlerin özkaynak getirisi üzerindeki baskısını yansıtabilir.

Katılım Bankaları, özellikle 2022 yılında Bankacılık Sektörü'nün oldukça üzerinde bir ROE performansı sergileyerek, özkaynaklarını daha verimli bir şekilde kullanmıştır. Ancak, sonraki yıllarda her iki sektörde de bir yavaşlama gözlenmekte olup, bu durum piyasa koşullarının değişkenliği ve maliyetlerdeki artışlar gibi dış faktörlere işaret etmektedir. Genel olarak, Katılım Bankaları'nın daha yüksek ROE oranları ile Bankacılık Sektörü'ne kıyasla daha güçlü bir kârlılık performansı sergilediği söylenebilir; ancak bu fark, 2024 yılı itibarıyla daralmaktadır.

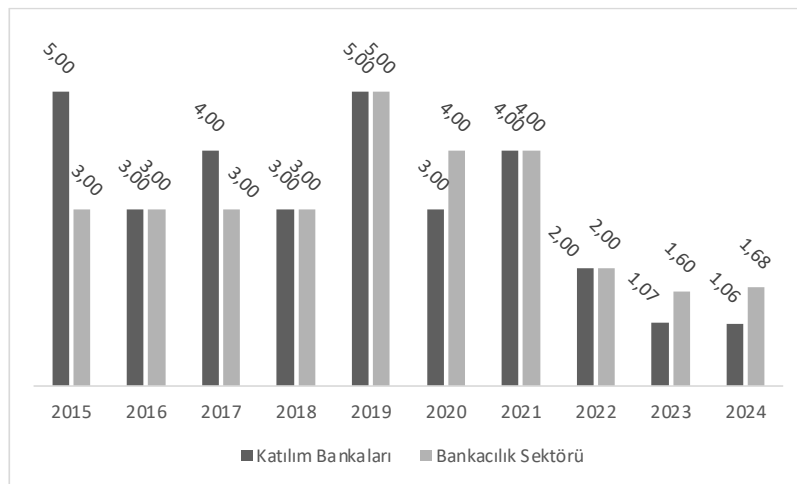
Bu veriler, ekonomik koşullara bağlı olarak sektörlerin ROE oranlarında büyük dalgalanmalar yaşanabileceğini ve özellikle finansal dalgalanmalarda Katılım Bankaları'nın daha yüksek kârlılık fırsatları yakalayabildiğini göstermektedir.

4.1.2.4 Takibe Dönüşüm Oranı (NPL/NPF)

Takibe dönüşüm oranı yani Non-Performing Loan (NPL), bir bankanın müşterisine vermiş olduğu kredilerin, müşteri tarafından belirli bir süre boyunca geri ödenmemesi durumuna denmektedir. Bu oran bankanın risk düzeyini ve kredi kalitesini gösteren önemli bir ölçüt olup NPL oranının yüksek olması kredilerin geri ödenmesinde zorluklar yaşandığını ve banka açısından olumsuz bir durumun söz konusu olduğunu göstermektedir. Katılım bankalarında kredi yerine finansman kullandırılması nedeniyle Non-Performing Financing (NPF) olarak adlandırılmaktadır. NPF aşağıdaki şekilde hesaplanmaktadır;

$$NPF = \frac{\text{Takibe Alınan Finansman}}{\text{Toplam Kullandırılan Finansman}} \times 100$$

Formülden de anlaşılacağı üzere NPF, takipteki finansmanın toplam finansmana bölünmesiyle elde edilmekte olup yüzde cinsinde ifade edilmektedir. NPF oranının düşük olması, katılım bankalarının kredi riski yönetiminin başarılı olduğunu ve kullandırılan fonların sağlıklı bir yapıya sahip olduğunu göstermektedir. Katılım bankaları, fon kullandırırken projelerin ekonomik katkısı ve karlılığına önem vermesi sebebiyle NPF oranları ayrı bir titizlikle izlenmektedir.

Şekil 4.7. Bankacılık sektörü ve katılım bankalarının takibe dönüşüm oranları

Kaynak: BDDK'dan alınan verilerle yazar tarafından oluşturulmuştur.

Şekil 4.7’de katılım bankalarının ve bankacılık sektörünün takibe dönüşüm oranlarının (Non-Performing Financing/Loans) yıllara göre değişimi yer almaktadır. NPF oranları bankaların kredi riskinin yönetim performanslarını değerlendirebilmek adına oldukça büyük önem taşımaktadır.

Veriler incelendiğinde, 2015-2019 yılları arasında Katılım Bankaları’nın takipteki alacakları daha yüksek bir oranla sonuçlanmıştır. Özellikle 2015 yılında Katılım Bankaları’nın oranı %5 iken, bankacılık sektörü %3 seviyesinde kalmıştır. Bu dönem, Katılım Bankalarının kredi riskinin daha yüksek olduğunu göstermektedir. Ancak her iki sektör için de 2019 yılına kadar yükselen bir trend söz konusudur. 2019 yılında her iki sektör de %5.5 ile zirve yapmıştır. Bu durum, ekonomik faktörler ve piyasa koşullarının genel olarak bankacılık sektöründe tahsilat oranlarını zorlaştırdığını ve her iki bankacılık sektörü için riskin arttığını göstermektedir.

2020 yılı itibariyle her iki sektörde de belirgin bir düşüş yaşanmıştır. Katılım Bankaları, 2019 yılındaki %5.5 seviyesinden %3’e gerilerken, bankacılık sektörü aynı dönemde %4 seviyesine düşmüştür. 2021 yılında ise bu oranlar daha da dengeye gelmiş ve her iki sektör de %4’lük oranlara ulaşmıştır. Bu, genel ekonomide bir iyileşme ya da sektörlerin risk yönetim stratejilerinde yapısal değişiklikler yaptıklarına işaret edebilir. 2022 yılı itibariyle her iki sektörde de dramatik bir düşüş yaşanmıştır. Katılım Bankaları %2’lik bir orana gerilerken, bankacılık sektörü %1 seviyesini görmüştür. 2023 yılında ise Katılım Bankaları %1.07, bankacılık sektörü %1.06 seviyesine gerilemiştir.

Katılım Bankaları, 2015-2019 döneminde genel bankacılık sektörüne kıyasla daha yüksek bir takip oranına sahip olmasına rağmen, 2020 itibariyle bu fark azalmış ve her iki sektör de benzer risk profilleri göstermiştir. 2022-2024 yıllarında, her iki sektörde de takipteki alacakların tahsilat oranları keskin bir şekilde düşüş göstermektedir. Bu durum, Türkiye’deki ekonomik daralmalar, yüksek enflasyon oranları veya küresel ekonomik belirsizlikler gibi makroekonomik etkenlerin her iki bankacılık modelini de olumsuz etkilediğini göstermektedir.

Sonuç olarak, 2022 sonrası dönem, risk yönetimi konusunda bankaların daha temkinli davranmaları gerektiğini ortaya koymakta olup, Katılım Bankaları’nın genel bankacılık sektörüne kıyasla yüksek başlangıç seviyelerinden 2024 yılında daha dengeli bir performansa geldiği gözlemlenmektedir. Ancak genel

olarak, sektördeki ekonomik şartların baskısı her iki modeli de negatif etkilemektedir.

4.1.3 Operasyonel Göstergeler

Türkiye’de faaliyet gösteren Katılım bankalarının şube sayıları, toplam ATM sayıları, personel bilgilerini içeren bu bölümde bankaların hizmet kapasitesi ve müşteri erişimleri değerlendirilecek olup ayrıca dijital bankacılık müşteri sayısı ve dijital bankacılık işlem hacimleri de incelenecektir.

Tablo 4.2. Katılım Bankalarına Ait Şube Sayısı

	2023	2024	Değişim (%)
Albaraka	225	225	0%
KuveytTürk	444	448	1%
Emlak Katılım	101	111	10%
Türkiye Finans	305	292	-4%
Vakıf Katılım	191	204	7%
Ziraat Katılım	189	204	8%

Kaynak: Veripeteği TKBB

Yukarıdaki tabloda Türkiye’de faaliyet gösteren Katılım Bankalarının 2023-2024 yılına ait şube sayıları yer almaktadır. Tablodaki veriler sırayla incelenecek olursa ilk olarak Albaraka Türk Katılım Bankasının şube sayısında herhangi bir değişim yaşanmamıştır. Kuveyt Türk, şube sayısını %1 oranında artırarak müşteri erişimini arttırmayı hedeflemiştir. Emlak Katılım, şube sayısında %10’luk bir artış sağlayarak en yüksek artışı gerçekleştiren banka konumuna gelmiştir. Türkiye Finans, %4’lük bir düşüşle şube sayısını azaltmıştır. Vakıf Katılım, şube sayısını %7 oranında artırarak geniş bir müşteri kitlesine erişim sağlamayı hedeflemiştir. Ziraat Katılım, şube sayısında %8’lik bir artış sağlayarak en yüksek artışı gerçekleştiren bankadır.

Bu bağlamda Emlak Katılım, Vakıf Katılım ve Ziraat Katılım, şube sayılarını büyük oranlarda artırarak genişleme stratejisi izlemektedir. Buna karşın, Türkiye Finans şube ağını küçültme eğilimindedir; bu durum, bankanın dijitalleşmeye daha fazla önem verdiğini düşündürmektedir. Bu çeşitlilik, sektördeki bankaların farklı stratejilerle hem fiziksel hem de dijital kanallarda müşteri kazanımını artırmaya çalıştıklarını göstermektedir.

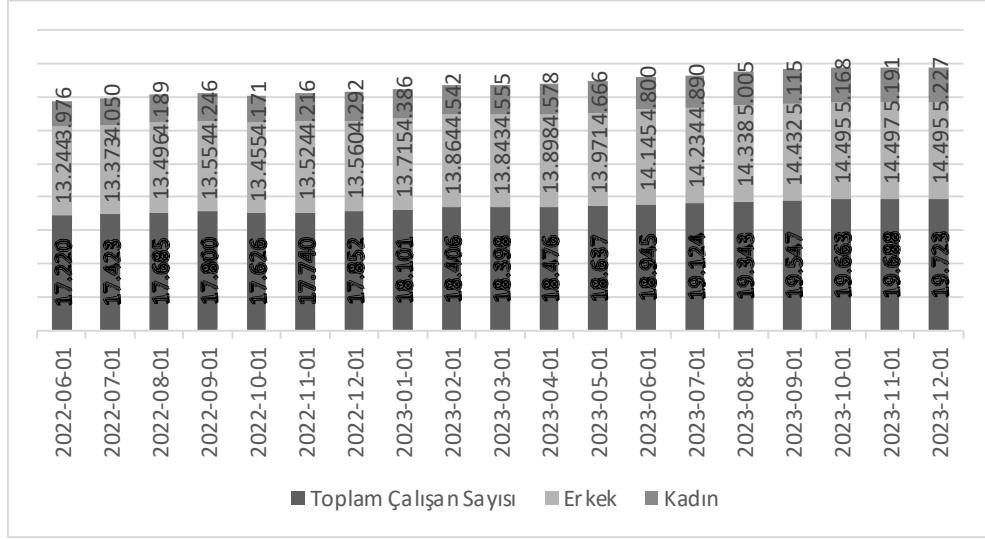
Tablo 4.3. Katılım Bankalarına Ait ATM Sayıları

	2023	2024	Değişim (%)
Albaraka	278	273	-%1.8
Kuveyt Türk	1217	1264	%3.9
Emlak Katılım	105	108	%2.9
Türkiye Finans	513	492	-%4.1
Vakıf Katılım	183	187	%2.2
Ziraat Katılım	121	127	%5

Kaynak: Veripeteği TKBB

Yukarıdaki tabloda Türkiye’de faaliyet gösteren Katılım Bankalarının 2023-2024 yılına ait ATM sayıları yer almaktadır. Tablodaki veriler sırayla incelenecek olursa ilk olarak Albaraka Türk Katılım Bankasının ATM sayısında %1,8 oranında bir azalma yaşamıştır. Kuveyt Türk, ATM sayısını %3,9 oranında artırarak müşteri erişimini genişletmeyi hedeflemiştir. Emlak Katılım, ATM sayısında %2,9’luk bir artış gerçekleştirmiştir. Türkiye Finans, %4,1’lik bir düşüşle ATM sayısını azaltmıştır. Vakıf Katılım, ATM sayısını %2,2 oranında artırarak hizmet ağını genişletmiştir. Ziraat Katılım, ATM sayısında %5’lik bir artış sağlayarak en yüksek artışı gerçekleştiren bankadır.

Bu bağlamda bankalar arasında ATM sayısındaki değişim oranlarının farklılık göstermesi, her bir bankanın kendine özgü büyüme stratejisine işaret etmektedir. Kuveyt Türk ve Ziraat Katılım gibi bankalar ATM ağlarını genişletirken, Albaraka Türk ve Türkiye Finans ATM sayılarını azaltarak daha fazla dijital bankacılığa odaklanma yolunu tercih etmiş olabilir. Bu dağılım, sektör genelinde hem geleneksel fiziksel erişim noktalarına yatırım yapılırken, hem de dijitalleşme trendine ayak uydurulmaya çalışıldığını göstermektedir.

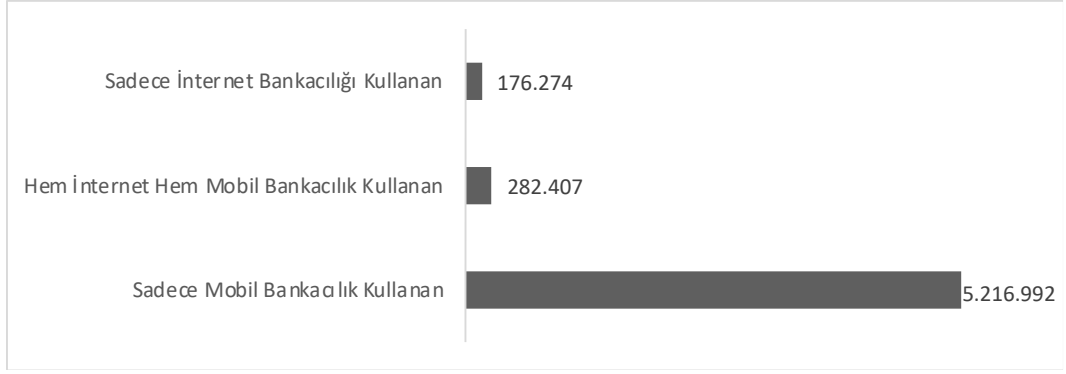
Şekil 4.8. Katılım Bankalarının toplam personel sayıları

Kaynak: Veripeteği TKBB

Şekil 4.8’de 2022 yılı haziran ayından 2023 yılı aralık ayına kadar Katılım Bankalarında çalışan kadın, erkek ve toplam çalışan sayısı yer almaktadır. Buna göre toplam çalışan sayısı Haziran 2022’de 17.220’yken Aralık 2023’te bu sayının 19.717’ye yükseldiği görülmektedir. Bu durum çalışan sayısında sürekli olarak bir artış yaşandığını göstermektedir. Özellikle 2023 yılı içerisinde neredeyse her ay düzenli bir artış gerçekleşmiştir. Bu artış işgücü ihtiyacının arttığını ya da bankaların genişlemekte olduğunu gösterebilir.

Şekilde kadın ve erkek çalışan sayıları incelendiğinde, kadın çalışan sayısının 3800-4300 arasında değişkenlik gösterdiği, erkek çalışan sayısı ise 13244 ile 15497 arasında değişkenlik göstermektedir. Ayrıca bankaların çalışan yapısında erkek personel sayısının daha fazla olduğu ancak kadın personel sayısının daha istikrarlı bir artış gösterdiği söylenebilir.

Bu bağlamda, katılım bankalarının genel işgücünü artırma eğiliminde olduğunu ve bunu 2023 yılı boyunca istikrarlı bir şekilde sürdürdüğü görülmektedir. Kadın personel sayısının sabit kalma durumu kadın personel istihdamını artırma noktasında kurumun daha fazla çaba göstermesi gerekebileceğini de işaret edebilir.

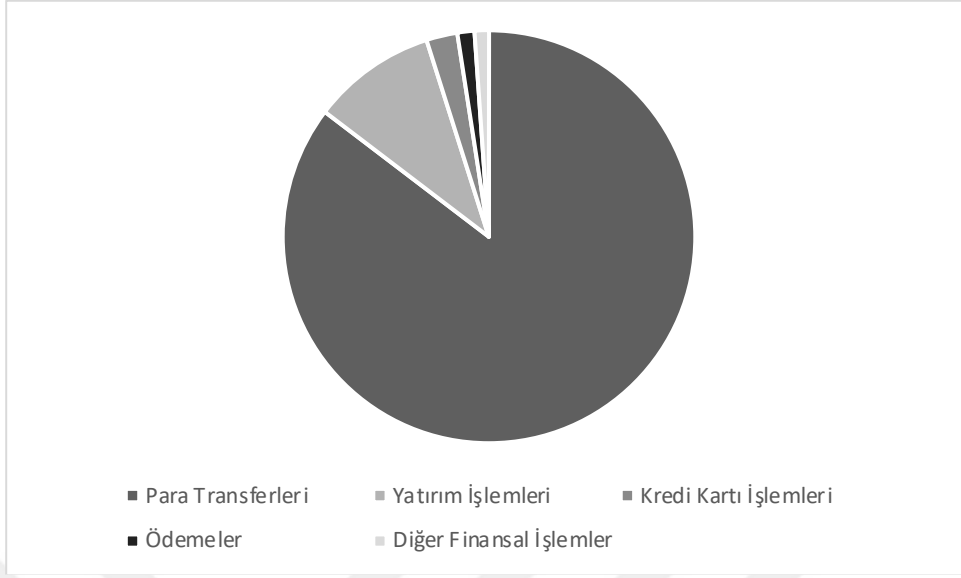
Şekil 4.9. Katılım Bankaları dijital bankacılık müşteri sayısı

Kaynak: Veripeteği TKBB

Yukarıda yer alan şekile göre Katılım Bankalarının dijital bankacılık müşterilerinin kullanım tercihleri arasında belirgin bir fark olduğu görülmektedir. Müşterilerin büyük çoğunluğu, yalnızca mobil bankacılık kullananlardan oluşmaktadır (5.216.992 kişi), bu da dijital bankacılık müşterilerinin mobil uygulamalar üzerinden işlemlerini yürütmeyi tercih ettiğini göstermektedir. Bunun nedeni olarak mobil bankacılığın pratik ve hızlı bir hizmet sunmasından kaynaklandığı düşünülmektedir.

Sadece internet bankacılığını kullanan müşteri sayısı oldukça düşüktür (176.274 kişi). Bu durum, mobil cihazlara olan erişim kolaylığı ve mobil bankacılığın sunduğu büyük kolaylık nedeniyle internet bankacılığının geride kaldığını göstermektedir.

Hem internet hem de mobil bankacılığı kullanan müşteri sayısının (282.407 kişi) sadece internet bankacılığı kullanan müşteri sayısına kıyasla daha düşük olduğu görülmektedir. Bu müşteri grubu, her iki kanalı birden kullanarak bankacılık hizmetlerinden geniş bir yelpazede faydalanmaktadır.

Şekil 4.10. Katılım Bankaları dijital bankacılık işlem hacmi dağılımı

Kaynak: Veripeteği TKBB

Şekil 4.10’da Katılım Bankaları müşterilerinin dijital bankacılık işlem hacmi dağılımı yer almaktadır. Grafığe göre yapılan finansal işlemler arasında en büyük payı para transferleri almaktadır. Bir diğer deyişle dijital bankacılık kullanan müşterilerin çoğu para transferlerini (havale, EFT vb.) dijital kanallar üzerinden yapmaktadır. Para transferleri işlemlerini takiben yatırım işlemleri, kredi kartı işlemleri, ödemeler ve diğer finansal işlemler yer almaktadır.

Para transferlerinin dijital bankacılık işlemleri arasında en büyük payı alması, kullanıcıların özellikle zaman ve mekân kısıtlamaları olmaksızın para gönderme ve alma ihtiyaçlarını karşılamak için bu kanallara yöneldiğine işaret etmektedir. Yatırım işlemlerinin ikinci sırada yer alması, müşterilerin dijital bankacılık ile yalnızca temel bankacılık işlemlerini değil, aynı zamanda portföy yönetimi, hisse senedi alım-satımı gibi yatırım amaçlı işlemleri de gerçekleştirdiğini göstermektedir. Ödeme ve kredi kartı işlemlerinin nispeten daha düşük bir orana sahip olması ise, bu işlemlerin başka kanallar (örneğin, otomatik ödeme talimatları veya fiziksel POS cihazları) üzerinden de yapılabildiği şeklinde yorumlanabilmektedir.

4.1.4 Türkiye’de Katılım Bankalarının Yasal Yükümlölükleri

Türkiye’de katılım bankalarının yasal yükümlölükleri, bankaların faizsiz finans esaslarına göre faaliyet göstermesi, BDDK ve TCMB gibi kurumların koyduğu düzenlemelere uyması, mali raporlama ve şeffaflık gibi yükümlölükleri yerine getirmesi şeklinde geniş bir yelpazeye yayılmaktadır. Bu düzenlemeler, katılım bankalarının güvenilirliğini korumak ve sürdürülebilir büyüme sağlamak amacıyla hayata geçirilmiştir.

Türkiye’de İslami bankaların yasal yükümlölükleri 5411 sayılı bankacılık kanunu, BDDK düzenlemeleri ve Merkez Bankası kuralları çerçevesinde şekillenmektedir. 5411 sayılı bankacılık kanunu 2005 yılında yürürlüğe girmiş olup Türkiye’de faaliyet gösteren bütün bankaları kapsayan ve ek olarak katılım bankalarına özel düzenlemelerin olduğu hükümleri de içermektedir.

5411 sayılı bankacılık kanununun 4. Maddesi kapsamında gerçekleştirilen faaliyetlerden sağlanan fonların katılım bankaları tarafından gerçekleştirilmeyeceği yer almaktadır. 45. Maddede sermaye yeterliliği kavramına değinilerek katılım bankalarının aktiflerinin risk ağırlıklarının hesaplanmasında kurulun yetkili olduğu belirtilmektedir. 57. Maddenin 3 fıkrasında yer alan katılım bankalarının emtia ve gayrimenkul üzerine yaptıkları işlemleri, bu maddeyle yasaklanmış olan ve sınırlandırılmış faaliyetler kapsamında değerlendirilmemesi ibaresi, 7222 sayılı kanunla maddeden çıkarılmıştır.

Kanunun 77. Maddesinde, faizsiz yöntemlerle gerçekleştirilen faaliyetlere ilişkin usul ve esasların belirlenmesinde kurulun yetkili olduğu belirtilmiş, finansman sağlama amacıyla katılmış oldukları ortaklıkların 49. Maddenin 2. Fıkrasına dahil edilmeyeceği, sağladıkları ortaklık paylarının da bankalar tarafından kabul gören katılım fonlarının en fazla yarısı kadar olacağı belirtilmiştir. 79. Maddede faaliyet izni verildikten en geç 1 ay içerisinde Türkiye Katılım Bankalar Birliği’ne (TKBB) üye olmaları gerektiği ve 144. Maddede kar-zarar katılma oranları hususunda merkez bankasının kısmen ya da tamamen katılım bankalarını serbest bırakma konusunda yetkili olduğu ifade edilmektedir.

Bu maddeler göz önünde bulundurulduğunda katılım bankalarının, konvansiyonel bankalarla tam olarak ayrımının sağlanmadığı görülmekte olup merkez bankası nezdinde zorunlu karşılık ayrılması uygulaması buna ispat niteliğinde değerlendirilebilmektedir.

5411 sayılı bankacılık kanunu kapsamında kamu tüzel kişisi vasfı ile merkezi İstanbul olmak üzere Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu (BDDK) kurulmuştur. Türkiye’de faaliyet gösteren yerli ve yabancı bankalar, finansal holding şirketleri, finansal kiralama şirketleri, varlık yönetim şirketleri ve finansman şirketleri BDDK tarafından kuruluş ve faaliyet izninin düzenleme ve denetlemeye tabidir. Ek olarak bu kuruluşlar için çalışan bağımsız denetim ve derecelendirilme kuruluşlarını görevlendirmek de BDDK tarafından yapılmaktadır.

Katılım bankalarının kuruluşu ve faaliyete geçmesi hususunda izin veren kurum olan BDDK, bu bağlamda usul ve esasları da düzenlemektedir. Bu bağlamda faizsiz bankacılık sistemine bağlı olan her bir katılım bankasının kendi içlerinde bir danışma komitesini oluşturmaları gerekmektedir. Danışma komitesinde yer alacak üyelerin en az üçte ikisi İlahiyat Fakültesi ya da denkliği kabul gören alanda en az lisans mezunu veya İslami Finans (faizsiz finans) alanında yüksek lisans-doktora mezuniyeti olması ve en az 3 yıl mesleki tecrübeye sahip olunması gerekmektedir.⁵ Ayrıca yine aynı tebliğde yer alan 14. Maddenin 1. Fıkrasının f bendinde faizsiz bankacılık ilke ve standartlarına veya komite kararlarına yönelik uyumsuzluk belirlendiğinde yönetim kurulunun, uyumsuzluğa neden olan iş ya da işlemlerin durdurulması, uyumsuzluk hakkında danışma kuruluna bilgi verilmesi ve uyumsuzluğun giderilmesi için planları düzenleme yetkisine sahiptir.

4389 sayılı bankalar kanunuyla 2001 yılında Özel Finans Kurumları Birliği adında kurulan birlik, 2006 yılında Birlik statüsü kapsamında değerlendirilerek Türkiye Katılım Bankaları Birliği şeklinde dönüşmüştür. Katılım bankaları kuruluş tarihlerinden itibaren en geç 1 ay içerisinde TKBB’ye üye olmaları gerekmektedir. Serbest piyasa ekonomisi ve tam rekabet esasları temelinde bankacılık sisteminin gelişmesi, katılım bankalarının haklarının korunması, rekabet gücünün artması gibi kararların alınıp uygulanmasını amaçlamaktadır.⁶

4.1.5 Türkiye’de Katılım Bankacılığının Değerlendirilmesi

Türkiye’de katılım bankacılığı, İslami finans prensiplerine uygun bankacılık hizmetleri sunarak belirli bir müşteri kitlesinin ihtiyaçlarını karşılamakta önemli bir konuma sahiptir. Sermaye yeterlilik oranları güçlü kalırken, düşük takibe dönüşüm

⁵ Faizsiz Bankacılık İlke ve Standartlarına Uyuma İlişkin Tebliğ (FBİSU), Resmi Gazete 30888 (14 Eylül 2019), md. 3-4.

⁶ T.C. Cumhurbaşkanlığı Finans Ofisi (CBFO), “Türkiye Katılım Bankaları Birliği” (12 Ocak 2023)

oranları bankaların finansal sağlamlığını desteklemektedir. Ancak dijitalleşme yatırımları ve operasyonel maliyetler, kârlılığı zorlayabilmektedir.

Kısaca Türkiye’de katılım bankacılığı, büyümeye açık bir sektördür. Ancak daha fazla müşteri çekebilmek için dijital altyapıların güçlendirilmesi, ürün çeşitliliğinin artırılması ve müşteri beklentilerine uygun hizmetler sunulması gerekmektedir. Konvansiyonel bankalarla rekabet edebilmek için teknolojik yenilikler ve operasyonel verimlilik sağlanması, katılım bankalarının sürdürülebilir büyümesine katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Daha önce incelenen veriler ışığında katılım bankalarının avantajları ve dezavantajları detaylı ve toplu bir şekilde aşağıda anlatılacaktır. Bu kapsamda katılım bankalarının güçlü ve zayıf yönleri tespit edilebilir ve bunlara uygun düzenleme yapılabilir.

4.1.5.1Avantajlar

Katılım bankaları, faiz içermemesi sebebiyle hassasiyete sahip olan yatırımcı ve müşterilerin fonlarını değerlendirebilmeleri için oldukça cazip bir alternatiftir. Her ne kadar konvansiyonel bankalarda yüksek faiz oranları nedeniyle geniş bir kitle fonlarını bu bankalarda değerlendirmeyi tercih etse de faiz hassasiyeti olan kesim, artık birikimlerini yastık altı yöntemler yerine katılım bankalarında değerlendirmeye yönelmektedir. Bu eğilim, faizsiz finans modeline olan ilginin arttığını ve katılım bankalarının faizsiz yatırım aracı arayışındaki bireyler için güçlü bir alternatif sunduğunu göstermektedir.

Katılım bankalarının seçilmiş oranları yukarıda ayrı ayrı incelenmişti. Genel bir yorum yapılacak olursa öncelikle SYR’nin yüksek olması bankaların ekonomik dalgalanmalarda direnç göstermesi ve müşteri güveninin artmasına katkı sağlamaktadır. Katılım bankaları da daha temkinli fon kullandırma politikası izlemesi sebebiyle SYR’yi korumakta oldukça başarılıdır. Ayrıca bu temkinli yaklaşım NPF oranlarında da istikrarın korunduğunu göstermektedir. Ek olarak ROA ve ROE oranlarının yüksek olması özkaynakların verimli kullanıldığını, yatırımcılara yüksek getiri sağlandığını ve katılım bankalarının büyüme potansiyelini göstermektedir.

Dijitalleşme bağlamında değerlendirildiğinde, katılım bankaları mobil bankacılık, internet bankacılığı gibi çeşitli dijital ürünler sunmakta olup müşterilerin özellikle mobil bankacılığı daha çok tercih ettiğini yani müşteri

kitlesinin genç ve teknolojik yeniliklere açık müşteriler olduğunu söylemek mümkündür.

Türkiye’de İslami finans prensiplerine uygun olarak yürütülen bankacılığa ilginin artması ile katılım bankaların müşteri portföyünü genişletmesine imkân tanımaktadır. Yukarıda görülebileceği üzere sektör paylarının giderek artması da katılım bankalarının konvansiyonel bankalara alternatif olarak tercih edildiğinin göstergesidir.

4.1.5.2Dezavantajlar

Konvansiyonel bankalara kıyasla müşteri potansiyeli az olan katılım bankalarının gelir yapısı daha sınırlıdır. Katılım bankalarının elde ettiği kâr payı gelirleri, faiz gelirleri kadar yüksek olmadığı için bankaların karlılığı da düşük olabilmektedir. Ayrıca Pazar payının da konvansiyonel bankalara göre düşük olması, maliyetleri arttırırken rekabet gücünü sınırlayan etmenlerdendir.

Türkiye’de yaşanan ekonomik dalgalanmalar, pandemi gibi dışsal etkiler sebebiyle katılım bankaları daha çok etkilenmekte ve bu durum da karlılık oranlarında dalgalanmalara yol açarak istikrar üzerinde olumsuz etkisini gösterebilmektedir.

Katılım bankalarının sektör içerisindeki payının konvansiyonel bankalara kıyasla sınırlı olması, ölçek ekonomisinin yeteri kadar kullanılamamasına ve operasyonel verimliliğin düşmesine yol açabilmektedir. Ek olarak sektördeki büyük projelere ya da riskli yatırımlara karşı temkinli yaklaşılması sebebiyle daha az katılım sağlanması da katılım bankalarının büyüme hızı konusunda dezavantaj olarak değerlendirilebilmektedir.

4.2 Malezya’da İslami Bankacılık

Malezya’da İslami bankacılık 20. Yüzyılın ikinci yarısında finansal sistemde önemli bir alternatif ve günümüzde küresel bir başarı modeli olarak öne çıkmaktadır (Shafii, Abidin, & Salleh, 2015). İslami bankacılığı yasal zemine oturtturarak sektörde lider konuma ulaşan Malezya’nın ilk kurumsal örneği 1963 yılında kurulan Tabung Haji Fonu’dur (Khir, Gupta, & Shanmugam, 2008). Bu fon Malezya’da yaşayan Müslümanların Hac ibadetlerini yerine getirebilmeleri için para biriktirmesine yardımcı olmakta ve İslami ilkelere uygun olarak finansal hizmetler sunarak İslami bankacılığın da ilk yapı taşını oluşturmaktadır. Ancak tam anlamıyla bankacılık işlemlerinin başlaması 1983 yılında kurulan Bank Islam

Malaysia Berhad ile gerçekleştirmiştir. Bu banka, Malezya'nın ilk İslami bankası olarak kayda geçmiştir (Kassim, 2010).

1990'lı yıllara gelindiğinde Bank Negara Malaysia (Malezya Merkez Bankası) tarafından İslami bankacılığın gelişimi için çift bankacılık sistemini benimsenmiş, bu sistem konvansiyonel ve İslami bankaların bir arada faaliyet göstermesine olanak tanımış ve aynı düzenlemelere tabi olunarak daha kapsamlı bir bankacılık sistemi oluşturulmuştur (Bakar, 2009). 1993 yılında konvansiyonel bankaların da İslami finansal hizmetler sunabilmesi için ikili pencere sistemi adı verilen sistem geliştirilmiş ve İslami bankacılık alanında Malezya'nın küresel lider olmasını sağlamıştır (MIFC, 2013).

2000'li yıllarda Malezya, İslami bankacılığı ve finansı küresel bir büyüme modeli haline getirerek sektöre daha fazla yatırım yapmaya başlamıştır. 2001 yılında kurulan Islamic Financial Services Board (IFSB), Malezya'nın öncülüğünde İslami finans için uluslararası standartların geliştirilmesi ve uygulanması amacıyla faaliyet göstermeye başlamıştır (Ahmed H. , 2010). 2006 yılında kurulan Malezya İslami Finans Merkezi (Malaysia International Islamic Financial Center- MIFC), İslami finans sektörüne uluslararası yatırımcıları çekmek ve sektörü büyütmek için çalışmaya başlamıştır (Kassim & Majid, 2010). 2010'lu yıllara gelindiğinde ise Malezya, sukuk piyasasında da liderliğini koruyarak küresel sukuk ihracının %60'ından fazlasını gerçekleştirmiş ve sukuk alanında önde gelen ülke konumuna ulaşmıştır (Zin, 2012).

Malezya günümüzde dijitalleşme alanında İslami finansı daha geniş kitlelere ulaştırmak için yenilikler yapmaya devam etmektedir. Malezya Merkez Bankası'nın, dijital İslami bankacılık lisansları onaylayarak dijital dönüşümü hızlandırmaktadır (Rahman & Bakar, 2021). Bu bağlamda Malezya, konvansiyonel ve dijital İslami bankacılıkla küresel çapta yeni nesil tüketicilere ulaşmayı hedeflemektedir.

4.2.1 Malezya'da Faaliyet Gösteren İslami Bankalar

Malezya'da hem yabancı yatırımcıların desteklediği hem de özel sektör bankaları olmak üzere toplamda 18 İslami banka faaliyet göstermektedir. Örneğin Maybank Islamic Berhad ve CIMB Islamic Bank Berhad gibi bankalar, Malezya'da faaliyet gösteren en büyük İslami bankalardandır (Rahman & Zakaria, 2018). Yabancı yatırımcıların ilgi odağı olan Malezya İslami bankacılık sektörü, 2000'lerden itibaren özellikle Orta Doğu menşeli bankaların ilgisini çekmiş ve

ülkeye farklı İslami finans kuruluşlarının girişini sağlamıştır (Zulhibri, 2016). Aşağıdaki tabloda Malezya’da faaliyet gösteren İslami bankalara ilişkin bilgiler yer almaktadır.

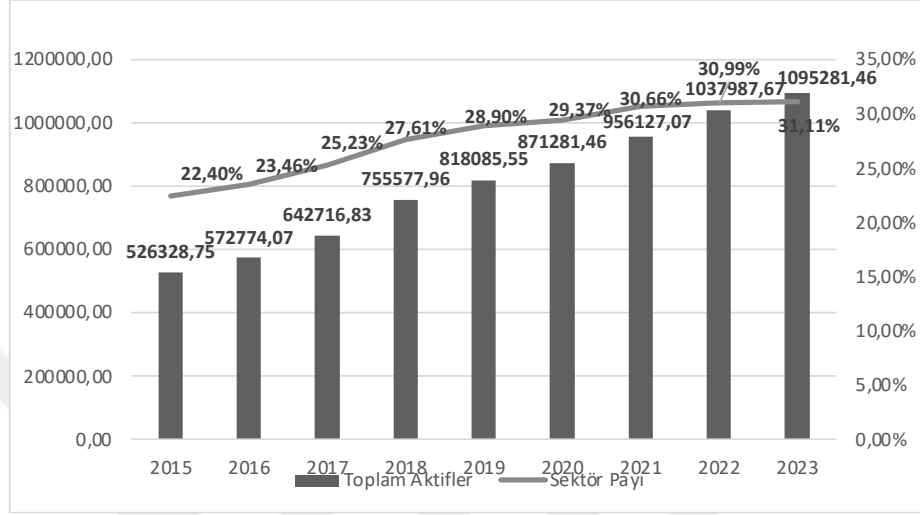
Tablo 4.4. Malezya’da Faaliyet Gösteren İslami Bankalar

Banka Adı	Kuruluş Tarihi	Kategori
Agrobank (İslami bankacılığa geçiş: 2015)	1969	Devlet
Bank Islam Malaysia Berhad	1983	Özel
EXIM Bank Malaysia (İslami hizmet: 2010)	1995	Devlet
CIMB Islamic Bank Berhad	2003	Özel
RHB Islamic Bank Berhad	2005	Özel
Kuwait Finance House Malaysia	2005	Yabancı
Hong Leong Islamic Bank	2005	Özel
Al Rajhi Bank Malaysia	2006	Yabancı
Affin Islamic Bank Berhad	2006	Özel
AmBank Islamic	2006	Özel
Alliance Islamic Bank Berhad	2007	Özel
Public Islamic Bank Berhad	2008	Özel
Maybank Islamic Berhad	2008	Özel
HSBC Amanah Malaysia Berhad	2008	Yabancı
Standard Chartered Saadiq	2008	Yabancı
OCBC Al-Amin Bank Berhad	2008	Yabancı
MBSB Bank Berhad (Malaysia Building Society)	2018	Özel

4.2.2 Malezya’da İslami Bankaların Bilanço Yapısı Genel Görünümü

4.2.2.1 Aktiflerin Gelişimi

Malezya’da faaliyet gösteren 18 İslami bankaya ait toplam aktifler aşağıda yer almaktadır. Grafikte yer alan veriler Malezya yerel para birimi Ringgit üzerinden gösterilmektedir.

Şekil 4.11. Malezya'da İslami Bankaların aktiflerinin gelişimi

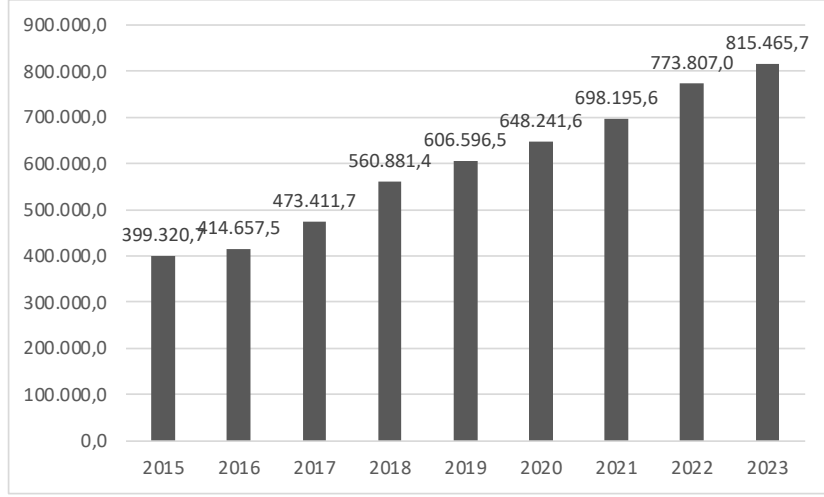
Kaynak: <https://www.bnm.gov.my/>

Yukarıdaki şekilde, Malezya’daki İslami bankaların 2015-2023 yılları arasında toplam aktif büyüklükleri ve sektör içerisindeki payları yer almaktadır. 2015 yılında yaklaşık 526 Milyar Ringgit olan toplam aktifler her yıl düzenli artış göstererek 2023 yılı itibariyle 1 trilyon 95 milyar Ringgit ulaşmıştır. Bu durum İslami bankaların Malezya ekonomisinde yıllar içinde büyüyen bir piyasa gücüne hâkim olduğunu göstermektedir.

Aynı şekilde Malezya’da faaliyet gösteren İslami bankaların sektör payları da düzenli bir artış göstermektedir. Bu bağlamda 2015 yılında %22,4 olan sektör payı 2023 yılı itibariyle %31,1 seviyesine gelmiştir. Bu durum da Malezya’da İslami bankaların, ülkenin finansal sisteminde giderek daha önemli bir konumda yer aldığını göstermektedir.

4.2.2.2 Toplanan Fonların Gelişimi

Aşağıdaki grafikte Malezya’da faaliyet gösteren İslami bankaların toplanan fonlarının gelişim grafiği yer almaktadır.

Şekil 4.12. Malezya'da İslami Bankaların toplanan fonlarının gelişimi

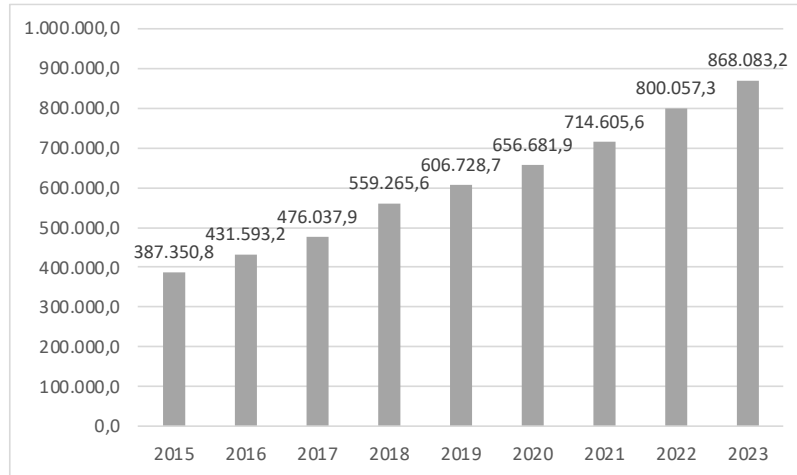
Kaynak: <https://www.bnm.gov.my/>

Yukarıdaki şekilde Malezya'daki İslami bankalarda toplanan fonların 2015-2023 yılları arasındaki gelişimi yer almaktadır. Bu bağlamda 2015 yılında yaklaşık 400 milyar Ringgit olan toplanan fon miktarı her yıl düzenli artış göstererek 2023 yılı itibariyle 815 milyar Ringgit seviyesine ulaşmıştır. Her yıl artan fon miktarı özellikle 2020 sonrası daha da ivme kazanmıştır. Bu dönemlerde artış hızının yüksek olması pandemi sonrası İslami bankacılığa olan ilginin arttığını göstermektedir.

Toplanan fonlarda görülen artış Malezya'da İslami bankacılığın müşteriler ve yatırımcılarla arasında kazanılan güveni de yansıtmaktadır. Ek olarak ülkede İslami finansın büyümesine katkı sağlayan faktörlerden biri olduğu da görülmektedir.

4.2.2.3 Kullandırılan Fonların Gelişimi

Aşağıdaki şekilde Malezya'da faaliyet gösteren İslami bankaların kullandırdıkları fonların gelişim grafiği yer almaktadır.

Şekil 4.13. Malezya’da İslami Bankaların kullandırılan fonların gelişimi

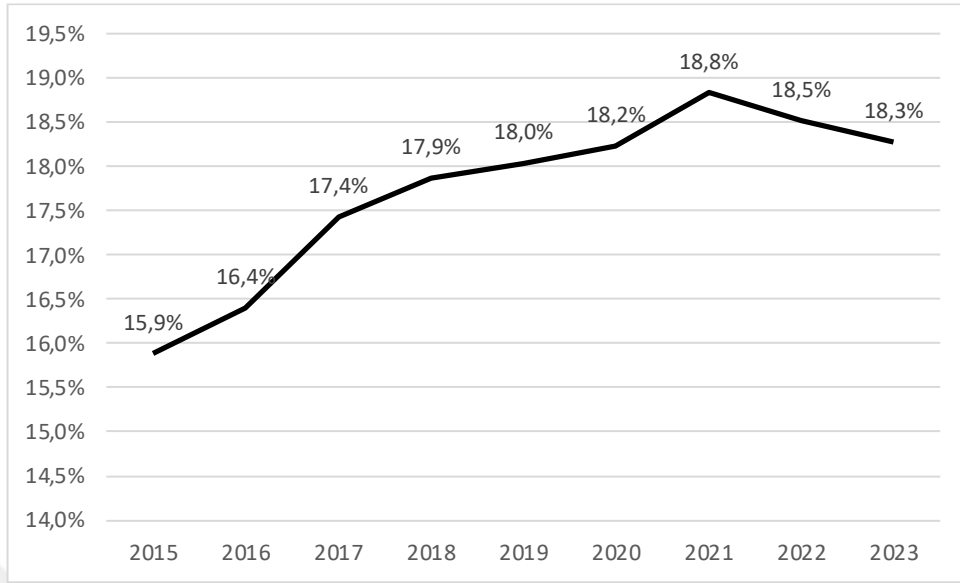
Kaynak: <https://www.bnm.gov.my/>

Yukarıdaki şekilde Malezya’daki İslami bankalar tarafından 2015-2023 yılları arasında kullandırılan fon miktarlarının yıllık gelişimi yer almaktadır. Değerlere bakıldığında genel olarak sürekli bir artış olduğu söylenebilir. Bu bağlamda 2015 yılında yaklaşık olarak 388 milyar Ringgit olan kullandırılan fon miktarı 2023 yılı itibariyle 868 milyar Ringgit seviyesine ulaşmıştır. Görülen bu artışın sebebi olarak Malezya’da İslami bankaların işletmelere ve bireylere daha fazla fon sağlayarak ekonomiye katkıda bulundukları söylenebilir. 2020 sonrası dönemde kullandırılan fonların belirgin bir şekilde arttığı görülmektedir. Özellikle 2021 ve sonrasında, artan fon miktarının ekonominin toparlanması ve kredi taleplerindeki yükselişle bağlantılı olabileceğini ortaya koymaktadır.

4.2.3 Seçilmiş Oranlar

4.2.3.1 Sermaye Yeterlilik Oranı (SYR)

Aşağıdaki şekilde Malezya’daki İslami bankaların 2015-2023 yılları arasında sermaye yeterlilik oranları (SYR) yer almaktadır. Bu oran bankaların olası risklerin karşılanması için gerekli sermayeye sahip olup olunmadığı ile ilgili fikir veren bir göstergedir. Genel olarak bu oranın %8 ile %12 arasında olması beklenirken İslami bankalar daha sağlam bir yapıya sahip olmak için genellikle daha yüksek SYR değeri hedeflemektedir.

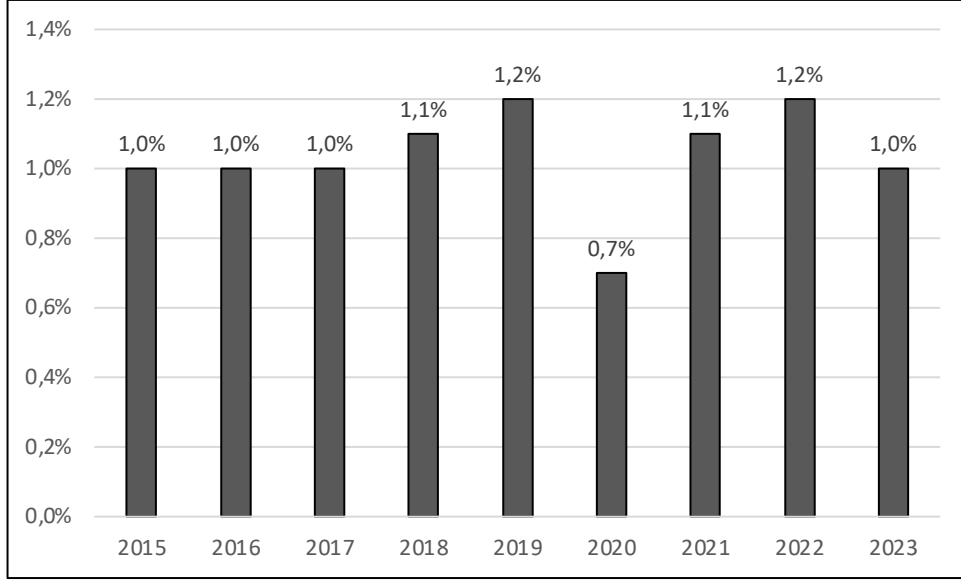
Şekil 4.14. Malezya'da İslami Bankaların sermaye yeterlilik oranı

Kaynak: <https://www.bnm.gov.my/>

2015 yılında %15,9 olan SYR, 2021 yılına kadar düzenli bir artış göstermiş ve %18,8 SYR değerine yükselmiştir. 2022 ve 2023 yıllarında sırasıyla %18,5 ve %18,3 olan bu oran giderek azalmış bunun sebebi olarak da İslami bankaların kredi hacminin genişlemesi, finansal aracılık faaliyetlerinin artması, riskli aktiflerin artması gibi durumlar gösterilebilir. Ancak genel olarak SYR oranının yüksek olması Malezya'daki İslami bankaların risk yönetiminde temkinli davrandıkları ve sağlam bir sermaye yapısına sahip olduklarını göstermektedir.

4.2.3.2 Aktif Karlılık Oranları (ROA)

Aşağıdaki şekilde yer alan ROA oranları incelendiğinde 2015, 2016 ve 2017 yıllarında bu oranın %1 olduğu, sonrasında artış göstererek 2018 yılında %1,1 ve 2019 yılında zirve yaparak %1,2 seviyesine ulaştığı görülmektedir. 2020 yılında ani bir düşüşle bu oran %0,7'lere gerilemiş ardından 2021 yılı itibariyle toparlanarak %1,1 seviyesine gelmiştir. 2022 yılında da zirveye ulaşmış ancak 2023 yılında %1 seviyesine inmiştir.

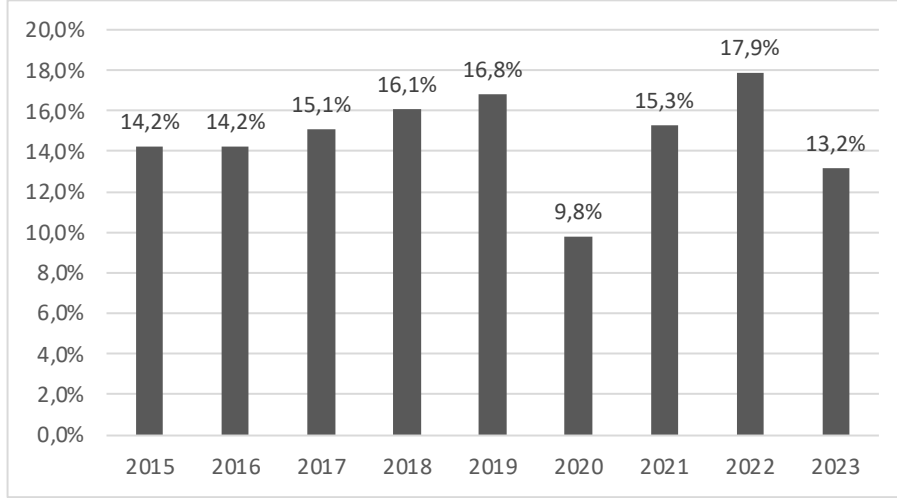
Şekil 4.15. Malezya'da İslami Bankaların aktif karlılık oranları

Kaynak: <https://www.bnm.gov.my/>

2020 yılında yaşanan bu ani düşüş dünya genelinde yaşanan pandemi ile ilişkilendirilmektedir. Bu dönemde artan kredi riskleri, ekonomik faaliyetlerin azalması gibi nedenlerle bankaların karlılığı olumsuz etkilenmiştir. 2021 yılında toparlanma da, pandeminin etkilerinin azaldığı ve ekonomik aktivitelerin arttığını göstermektedir. Genel olarak bakıldığında ise 2020 yılı dışında istikrarlı karlılık gösteren bankaların varlıklarını verimli bir şekilde kullandıkları söylenebilmektedir.

4.2.3.3 Özkaynak Karlılık Oranları (ROE)

Aşağıdaki şekilde Malezya'da faaliyet gösteren İslami bankaların ROE verileri yer almaktadır. Tablo incelendiğinde 2015 ve 2016 yılında %14,2 ROE değerine sahip olduğu, 2017-2019 yılları arasında yükselişe geçerek sırasıyla %15,1 - %16,1- %16,8 değerlerine ulaştığı görülmektedir. 2020 yılında ROA değerinde olduğu gibi ani bir düşüş yaşayarak %9,8'e gerilemiş, ardından 2021 yılında %15,3'e yükselip 2022 yılında da zirve yaparak %17,9'a yükselmiştir. 2023 yılı itibariyle de ROE değeri %13,2 şeklinde gerçekleşmiştir.

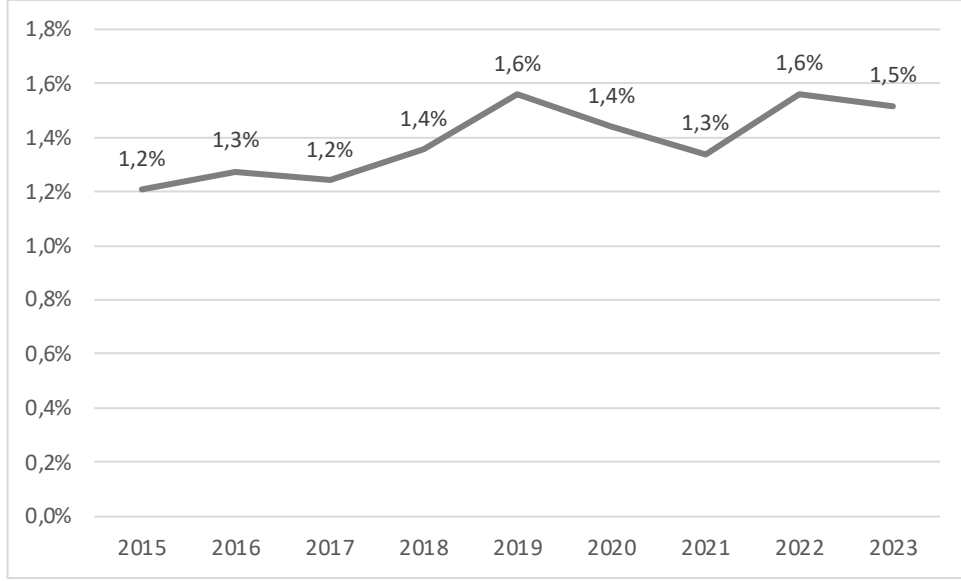
Şekil 4.16. Malezya'da İslami Bankaların özkaynak karlılık oranları

Kaynak: <https://www.bnm.gov.my/>

2020 yılında ani düşüş yaşayan ROE değerini yine pandemi ile ilişkilendirmek mümkündür. Pandemi ülkelerin genel ekonomik durumları üzerinde olumsuz etkilere sebep olarak Malezya'da da İslami bankaların karlılığı azaltmıştır. Krizden sonra toparlanan ekonomi pandeminin etkinin azaldığının ve ekonomik faaliyetlerin yeniden başladığının sinyallerini vermektedir. 2023 yılında yaşanan düşüşün sebebi olarak da sektördeki rekabet artışı, küresel ekonomik belirsizlikler veya faiz oranlarındaki değişimler gösterilebilir. Uyarı niteliğinde değerlendirilmesi gereken bu düşüş gelişmelerin yakından takibinin yapılması ve sektör dinamiklerine dikkat etmeleri hususunda önem taşımaktadır.

4.2.3.4 Takibe Dönüşüm Oranları (NPF)

Aşağıdaki grafikte Malezya'da faaliyet gösteren İslami bankaların takibe dönüşüm oranları (NPF) yer almaktadır. Grafik incelendiğinde 2015-2016 yıllarında NPF oranı %1,2 ve %1,2 seviyelerinde kalmış daha sonra 2017 yılında tekrardan %1,2 seviyesine dönmüştür. 2018 yılı itibariyle NPF oranı %1,4 seviyesine, 2019 yılında ise %1,6 ile en yüksek seviyeye çıkmıştır. Bu bağlamda bankaların kullandıkları fonların geri ödemesinde sorunların arttığı söylenebilmektedir.

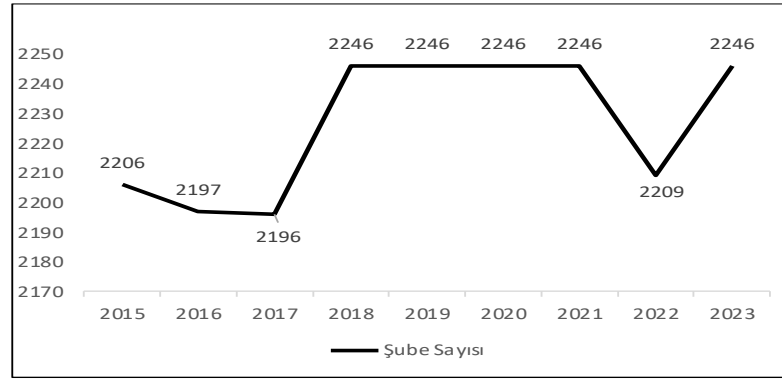
Şekil 4.17. Malezya'da İslami Bankaların takibe dönüşüm oranları

Kaynak: <https://www.bnm.gov.my/>

2020 yılında NPF oranı %1,4 seviyesine ardından 2021 yılında %1,3 seviyesine düşmesiyle bankaların yerinde kararlar alıp bunları uyguladığı ve ekonominin iyileştiğini söylemek mümkündür. Ancak 2022 yılında NPF oranının tekrar %1,6 seviyesine gelmesi, bankaların takipteki alacaklarının arttığını göstermektedir. 2023 yılında ise NPF oranı %1,5 seviyesine gerileyerek yönetim stratejilerinin ve kredi değerlendirme süreçlerinin etkili olduğu izlenimini vermektedir.

4.2.4 Operasyonel Göstergeler

Malezya'da faaliyet gösteren İslami bankaların 2015-2023 yıllarına ait şube sayıları ve personel sayılarını içeren bu bölümde bankaların hizmet kapasitesi ve müşteri erişimleri değerlendirilecektir.

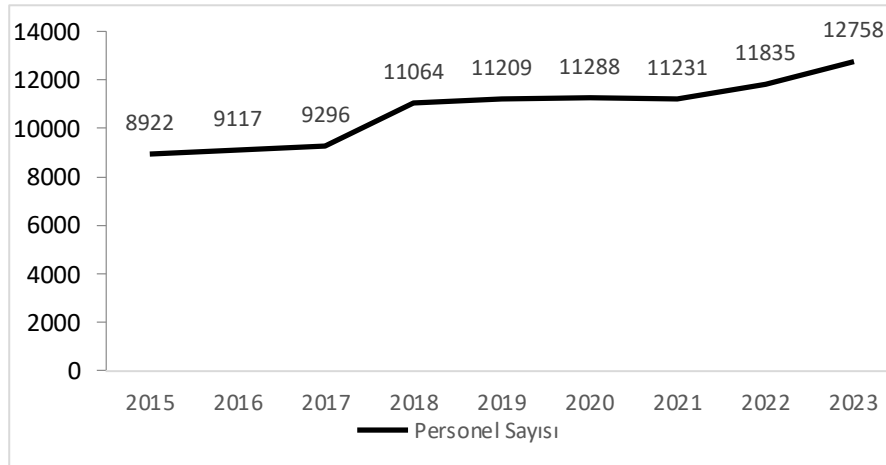

Şekil 4.18. Malezya İslami Bankalara ait şube sayıları

Kaynak: (IFSB) <https://www.ifsb.org/data-metadata/>

Şekil 4.18’de Malezya’da faaliyet gösteren İslami bankaların 2015-2023 dönemine ilişkin şube sayıları yer almaktadır. Buna göre 2015 yılında 2206 adet şubeye sahipken 2016 ve 2017 yıllarında azalarak 2197 ve 2196 adete gerilemiştir. 2018-2021 yıllarında 2246 adet şube sayısında sabit kalarak 2022’de 2209’a gerilemiştir. Yine 2023 yılında 2246 adet şube ile faaliyetlerine devam etmektedir.

Malezya’daki İslami bankaların şube sayısı, belirli yıllarda dalgalanmalar olmasının dışında genel olarak istikrarlı bir yapı sergilemektedir. Bu bankaların şube sayısını artırma çabaları, hizmet çeşitliliğini artırma ve müşteri deneyimini iyileştirme hedefleri doğrultusunda değerlendirildiğinde olumlu olarak görülmektedir.

Şekil 4.19. Malezya İslami Bankalara ait personel sayısı

Kaynak: (IFSB) <https://www.ifsb.org/data-metadata/>

Şekil 4.19’da İslami bankaların 2015-2023 yıllarına ait personel sayıları yer almaktadır. Buna göre 2015 yılında 8922 personele sahipken 2023 yılında bu sayı 12758’e ulaşarak %43’lük bir artış gerçekleştirmiştir. Özellikle 2018 yılında bir önceki yıla kıyasla yaklaşık %19,5 oranında bir artış görülmektedir. Bu durum bankaların şube sayısının artmasıyla personel istihdamı gerekliliği ile açıklanmaktadır. 2021 yılında yaşanan düşüş ekonomik belirsizlikler ya da operasyonel yapılandırmalar gibi faktörlerden kaynaklanmaktadır. 2022 yılında personel sayısı 11835’e çıkarak toparlanma başlamış ve 2023 yılında zirve yaparak 12758’e ulaşmıştır.

5. DÖRDÜNCÜ BÖLÜM: İSLAMİ BANKACILIK- EKONOMİK BÜYÜME İLİŞKİSİ: TÜRKİYE VE MALEZYA KARŞILAŞTIRMASI

5.1 Literatür Taraması

İslami Bankacılık sistemi ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki daha önceki bölümlerde teorik olarak ele alınmış olup bu bölümde ulusal ve uluslararası yayınlardan yararlanarak İslami bankacılık ve ekonomik büyüme ilişkisinin ampirik olarak kanıtlanan faktörlere yönelik literatür taramasına yer verilecektir.

5.1.1 İslami Bankacılık ve Ekonomik Büyüme Hakkında Ulusal Çalışmalar

Ustaoglu ve diğerleri (2013) çalışmalarında, 2003-2011 dönemine ilişkin regresyon analizi kullanılarak, Katılım bankaları ile ekonomik büyüme arasında pozitif bir ilişkinin varlığına değinmişlerdir.

Işık (2014) çalışmasında, 2006:1-2014:1 dönemine ilişkin Katılım bankacılığı ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi nedensellik analizleriyle incelemiştir. Sonuç olarak, güçlü bir nedensellik ilişkisinin bulunmadığını ancak bazı dönemlerde pozitif etkilerin ortaya çıktığını belirtmiştir.

Atici (2018) çalışmasında, 2008:1-2018:1 dönemine ilişkin veri setine eşbütünleşme, Vektör Hata Düzeltme Modeli (VECM) ve Granger nedensellik testleri yöntemini kullanarak, katılım bankalarının ekonomik büyümeye etkisini incelemiş, sonuç olarak katılım bankalarının ekonomik büyümeyi pozitif etkilediğini ve katılım bankalarından ekonomik büyümeye doğru bir nedensellik ilişkisinin bulunduğunu vurgulamıştır.

Bozik (2018) çalışmasında, 2006-2017 yıllarına ilişkin çeyreklik verileri kullanarak Türkiye’de katılım ve konvasiyonel bankaların ekonomik büyümeye etkisini karşılaştırmalı olarak analiz etmiştir. Yapılan analizler sonucunda katılım bankacılığı ile ekonomik büyüme arasında çift yönlü nedenselliğin bulunmadığını belirtmiştir.

Çonkar ve diğerleri (2018) çalışmalarında, 2007:3-2015:3 dönemine ilişkin veri setine Toda-Yamamoto nedensellik yöntemini kullanarak katılım bankaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin yönünü incelemişler ve nedensellik bulunmadığını belirtmişlerdir.

Koçak (2018) alışmasında, 2005:4-2015:2 dönemine ilişkin veri setine Hatemi-J yapısal kırılma eşbütünleşme ve Granger nedensellik testi yöntemlerini kullanarak Katılım bankalarının ekonomik büyüme üzerindeki etkisini analiz etmiş ve sonuç olarak katılım bankalarının ekonomik büyümeyi pozitif yönlü etkilediğini ve katılım bankalarından ekonomik büyümeye doğru nedensellik ilişkisinin bulunduğunu belirtmiştir.

Kutlu ve Karamustafa (2019) alışmalarında, 2006:1-2017:4 dönemine ilişkin veri setine Johansen-Juselius (JJ) eşbütünleşme ve Tam Düzeltilmiş En Küçük Kareler Yöntemi (FMOLS) yöntemlerini uygulamış, sonuç olarak katılım bankacılığının ekonomik büyüme ile ilişkisinin olmadığını belirtmiştir.

Bektaş ve Baykuş (2020) alışmalarında, 2006:1-2020:2 dönemine ilişkin çeyreklik verileri kullanarak katılım bankalarının verdiği kredilerle ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi Toda-Yamamoto nedensellik testi yöntemini kullanarak analiz etmişlerdir. Analiz sonucunda katılım bankalarının verdiği sektörel kredilerden GSYİH'ya doğru bir nedensellik ilişkisi bulunmadığını belirtmişlerdir.

Bilman (2020) alışmasında, 2005:4-2020:1 dönemine ilişkin çeyreklik verileri kullanarak İslami bankacılık ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi doğrusal ve doğrusal olmayan birim kök testi ile Granger nedensellik testini kullanarak analiz etmiştir. Doğrusal olmayan ve geleneksel yöntemle yapılan Granger nedensellik testi analiz sonucuna göre İslami bankacılık ile ekonomik büyüme arasında herhangi bir nedensellik ilişkisinin bulunmadığını belirtmiştir.

Bozik (2020) alışmasında, 2006:1-2017:1 dönemine ilişkin veri setine JJ eşbütünleşme ve Granger nedensellik testi yöntemlerini kullanarak, katılım bankalarının kredi hacmi ile ekonomik büyüme arasında bir ilişkinin olmadığını savunmuştur.

Bozkurt ve diğerleri (2020) alışmalarında, 2005-2016 dönemine ilişkin çeyreklik verileri kullanarak Türkiye'de katılım ve konvansiyonel bankaların ekonomik büyüme ile ilişkisini ARDL sınır testi yöntemi ile analiz etmişlerdir. Sonuç olarak, katılım bankacılığı ve konvansiyonel bankacılık gelişimiyle ekonomik büyüme arasında doğrusal olmayan, katılım bankacılığı ile ekonomik büyüme arasında U biçiminde ilişkinin, konvansiyonel bankacılıkla ekonomik büyüme arasında ise ters U şeklinde ilişkinin olduğunu belirtmişlerdir.

Emek ve Düşünceli (2021) alışmalarında, 2005:4-2021:1 dönemine ilişkin veri setine Gecikmesi Dağıtılmış Otoregresif Sınır Testi (ARDL) yöntemini

uygulamış ve sonuç olarak katılım bankalarının özel sektöre vermiş olduğu kredilerin ekonomik büyüme üzerinde pozitif yönlü etkisinin olduğunu belirtmiştir.

Dilber ve Işık (2021) çalışmalarında, İslami bankalar özelinde İslami finansın ekonomik büyüme ile ilişkisini Kuveyt, BAE, Endonezya, Türkiye, Bahreyn, Umman, Mısır, Malezya, Sudan, Ürdün, Pakistan ülkeleri için 2013-2018 yıllarını kapsayan dönem için panel veri yöntemi ile analiz etmişlerdir. Analiz sonucuna göre, İslami bankaların toplam finansmanları, şube sayıları ve sermaye oluşumları ile ekonomik büyümenin arasında pozitif yönlü ilişkinin varlığını tespit etmişlerdir.

Sekmen (2021) çalışmasında, 2005:4-2018:4 dönemine ilişkin veri setine ARDL sınır testi yöntemini uygulamış ve geleneksel bankaların katılım bankalarına kıyasla daha fazla ekonomik büyümeyi etkilediği sonucuna ulaşmıştır.

Salihoğlu (2022) çalışmasında, 2010-2020 dönemine ilişkin Türkiye'deki katılım bankalarının GSYİH ve TUFİ ile ilişkisini ARDL Sınır testi ve Toda-Yamamoto nedensellik testi kullanarak analiz etmiştir. Analiz sonucunda GSYİH ve TUFİ'deki artışın katılım bankalarının aktif büyüklüğü üzerinde pozitif yönlü etkisinin olduğunu ve TUFİ ile çift yönlü nedensellik ilişkisinin bulunduğunu belirtmiştir.

Vural ve Kök (2022) çalışmalarında, 2005:1-2020:1 dönemine ilişkin veri setine Toda-Yamamoto nedensellik testini uygulayarak katılım bankalarından ekonomik büyümeye doğru bir nedensellik ilişkisi tespit etmiştir.

Yılmaz ve Işık (2022) çalışmalarında, 2007:2-2021:4 dönemine ilişkin veri setine Bootstrap Simetrik, Hatemi-J nedensellik testini uygulamışlar ve katılım bankaları ile ekonomik büyüme arasında bir nedensellik ilişkisine rastlamamışlardır.

5.1.2 İslami Bankacılık ve Ekonomik Büyüme Hakkında Uluslararası Çalışmalar

Furqani ve Mulyany (2009) çalışmalarında, 1997:1-2005:4 dönemine ilişkin İslami bankacılık ile Malezya'nın ekonomik büyümesi arasındaki ilişki, eşbütünleşme testi ve VECM ile incelemişlerdir. Kısa vadede yalnızca sabit sermaye oluşumunun İslami bankanın gelişimine neden olduğu sonucuna ulaşılmışlar, uzun vadede ise İslami bankacılık ile sabit sermaye oluşumu arasında

çift yönlü bir ilişki olduğunu ve ayrıca GSYİH ile İslami bankacılık arasında talep takip hipotezini destekleyen bir etkileşim bulunduğunu ortaya koymuşlardır.

Kassim ve Majid (2010) çalışmalarında, İslami bankacılığın Malezya’da ekonomik büyüme üzerine etkisini, 1996-2007 dönemine ilişkin bankacılık ve makroekonomik göstergeleri temsilen tasarruf, yatırım ve enflasyon oranını kullanarak eşbütünleşme testi ile incelemişlerdir. Sonuç olarak Malezya’da İslami bankacılığın ekonomik büyümeyi destekleyici yönde olduğunu tespit etmişlerdir.

Mirakhor ve Askari (2010) çalışmalarında, İslami bankacılık ve ekonomik büyüme ilişkisini İran özelinde 1995-2006 dönemi için panel veri analizi ile incelemişlerdir. Sonuç olarak İslami bankacılığın ekonomik büyüme üzerinde etkisinin olduğunu, bu etkinin yalnızca kısa dönemli değil aynı zamanda uzun dönemli ilişkinin de bulunduğunu belirtmişlerdir.

Abduh ve Chowdhury (2012) çalışmalarında, Bangladeş’te İslami bankacılık gelişimi ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. 2004:1-2011:2 dönemine ilişkin çeyreklik verilerin kullanıldığı analizde eşbütünleşme ve nedensellik testleri uygulanmış ve sonuç olarak İslami bankaların finansmanının hem kısa hem de uzun dönemde ekonomik büyümeye pozitif etkisinin olduğunu belirtmişlerdir.

Abduh vd. (2012) çalışmalarında, Bahreyn ikili finans sistemindeki ekonomik büyüme ile İslami ve geleneksel finansal gelişme arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. 2000:1-2010:4 dönemine ilişkin çeyreklik verilerin kullanıldığı makalede yöntem olarak JJ Eşbütünleşme testi ve VECM kullanmışlardır. Sonuç olarak islami finansın derinleşmesi ile ekonomik büyüme arasında uzun vadede pozitif ve anlamlı ilişki bulunurken, kısa vadeli bir ilişki tespit edememişlerdir.

Ahmed (2012) çalışmasında, İslami bankacılık ile ekonomik büyüme ilişkisini Pakistan’da 2000-2010 dönemini kapsayarak panel eşbütünleşme ve Granger nedensellik testi ile incelemiştir. Sonuç olarak Pakistan’da İslami bankacılık ile ekonomik büyüme arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi tespit etmiştir.

Manap vd. (2012) çalışmalarında, Malezya’da İslami bankacılık gelişimi ile ekonomik büyüme ve İslami bankacılık gelişimi ile sermaye oluşumu arasındaki nedensel ilişkiyi incelemişlerdir. Toda-Yamamoto ve Granger nedensellik testinin kullanıldığı çalışmada İslami finansal gelişmeden ekonomik büyümeye doğru nedensellik olduğu ancak tersinin olmadığını belirtmişlerdir.

Yazdan ve Sadr (2012) çalışmalarında, İran ve Endonezya'nın İslami bankacılık ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi 2000:1-2010:4 dönemi bağlamında incelemişlerdir. Yöntem olarak ARDL sınır testi seçilmiş ve sonuç olarak İslami finansal gelişme ile ekonomik büyüme arasında kısa ve uzun vadeli ilişkinin varlığını tespit etmişlerdir.

Abduh ve Sukmana (2013) çalışmalarında Malezya'da, hem İslami hem de geleneksel hisse senedi piyasalarının gelişiminin ekonomik büyüme üzerindeki dinamik etkilerini incelemişlerdir. 2000:1-2011:4 dönemini kapsayan çeyreklik veri setinin kullanıldığı modelde geleneksel piyasalar ile ekonomik büyüme arasında eşbütünleşmeye dair bir kanıt olmadığını, ancak İslami piyasalar ile ekonomik büyüme arasında bir eşbütünleşme bulunduğunu belirtmişlerdir. Ayrıca ekonomik büyümeden İslami finansa doğru nedensellik olduğu ve talep takipli hipotezin geçerli olduğunu belirtmişlerdir.

Gudarzi Farahani ve Dastan (2013) çalışmalarında, seçilmiş İslam ülkelerinde (Endonezya, Katar, Malezya, Suudi Arabistan, BAE, Mısır, Yemen, Kuveyt, Bahreyn) İslami bankaların finansmanlarının ekonomik büyüme üzerindeki etkisini 2000Q1-2010Q4 dönemi için eşbütünleşme yöntemi kullanarak analiz etmişlerdir. Sonuç olarak İslami bankaların finansmanlarının sermaye birikimi ve ekonomik büyüme ile pozitif yönlü ilişkisini tespit etmişlerdir.

Mohd. Yusof ve Bahlous (2013) çalışmalarında, Doğu Asya ülkeleri ve Körfez İşbirliği Konseyi (KİK) üye ülkelerinin İslami bankacılık ve ekonomik büyüme ilişkisini, 2000-2009 dönemi için panel eşbütünleşme analizi ile incelemişlerdir. Sonuç olarak İslami bankaların, incelenen ülkelerde hem kısa hem de uzun dönemli ilişkisinin bulunduğunu ve ekonomik büyümeye katkı sağladığını belirtmişlerdir.

Tajgardoon vd. (2013) çalışmalarında, Pakistan, Malezya, Türkiye ve Körfez ülkelerine ilişkin 1980-2009 dönemini kapsayarak İslami bankacılık ile ekonomik büyüme arasındaki kısa ve uzun vadeli nedensellik ilişkisini araştırmışlardır. Bu çalışma sonucunda İslami bankacılık ile ekonomik büyüme arasında çift yönlü bir ilişki ve ayrıca ekonomik büyüme ile ihracat arasında çift yönlü bir ilişkinin varlığını belirtmişlerdir.

Grassa ve Gazdar (2014) çalışmalarında, Bahreyn, Kuveyt, Katar, Suudi Arabistan ve BAE ülkelerinin ekonomik büyümesi üzerinde İslami finansal kalkınmanın ve geleneksel finansal kalkınmanın etkilerini karşılaştırmışlardır.

1996-2011 yıllarını kapsayan dönem için Genelleştirilmiş En Küçük Kareler ve panel veri yöntemlerini kullanarak sonuç olarak İslami finansın beş Körfez İşbirliği Konseyi ülkesinde büyümeye yol açtığı hipotezini güçlü bir şekilde desteklemektedir, ancak geleneksel finansal kalkınma ile büyüme arasında önemli bir ilişki gözlemlenemediğini vurgulamışlardır.

Ellahi ve Saghir (2014) çalışmalarında, Pakistan’da İslami bankacılık finansmanı ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. 1980-2013 dönemine ilişkin veri setine VECM yöntemini kullanmışlar ve sonuç olarak Pakistan’da İslami bankacılık uygulamalarının teşvik edilmesi gerekliliğini savunmuşlardır.

Majid ve Kassim (2015) çalışmalarında, Malezya’da İslami bankacılık ve finans kuruluşlarının ekonomik büyümeye etkisini araştırmışlardır. Çalışmada yöntem olarak nedensellik, ARDL, VECM ve varyans ayrıştırma metotları seçilmiş, sonuç olarak İslami bankacılık ve finans kuruluşlarından ekonomik büyümeye doğru nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir.

Omar vd. (2015) çalışmalarında, Malezya’da İslami bankacılık ve ekonomik büyüme üzerine etkileri incelemişlerdir. 1969-2011 dönemine ilişkin veri setine ARDL sınır testi uygulamışlar ve sonuç olarak İslami bankacılığın Malezya’daki ekonomik büyümeye etkisinin olduğunu savunmuşlardır.

Elhachemi ve Othman (2015) çalışmalarında, İran’ın İslami bankacılık ve finans piyasasının gelişimini ekonomik büyüme bağlamında incelemişlerdir. 1994:1-2012:4 dönemine ilişkin veri setine Granger nedensellik testi uygulamışlar ve sonuç olarak büyümenin İslami finansal gelişim üzerinde olumlu bir etkiye sahip olduğunu belirtmişlerdir.

Bashir ve diğerleri (2016) çalışmalarında, İslami bankacılık ve ekonomik büyüme ilişkisini, Bangladeş’te 2000-2014 dönemine ilişkin panel eşbütünleşme analizi ile incelemişlerdir. Sonuç olarak İslami bankacılığın ekonomik büyümeyi desteklediğini ve aralarında kalıcı bir denge ilişkisinin bulunduğunu belirtmişlerdir.

Haron ve Azmi (2016) çalışmalarında, İslami bankacılık ve ekonomik büyüme ilişkisini Malezya için 2000-2015 dönemi için panel eşbütünleşme yöntemini kullanarak analiz etmişlerdir. Sonuç olarak Malezya’da İslami bankacılığın ekonomik büyümeyi destekleyici nitelikte olduğunu ve finansal istikrarı artırdığını belirtmişlerdir.

Ahmad ve Ariff (2017) çalışmalarında, İslami bankacılık ile ekonomik büyüme ilişkisini Endonezya için 2002-2016 dönemi için panel veri ve dinamik panel veri yöntemini kullanarak analiz etmişler ve sonuç olarak İslami bankacılık ve ekonomik büyüme arasında hem dinamik hem de pozitif ilişkinin bulunduğunu, ayrıca uzun dönem etkisinin kısa döneme kıyasla daha belirgin olduğunu belirtmişlerdir.

İbrahim ve Mohamed (2017) çalışmalarında, İslami bankacılık ve ekonomik büyüme ilişkisini Endonezya'da 2005-2015 dönemi için panel eşbütünleşme yöntemini kullanarak analiz etmişlerdir. Sonuç olarak Endonezya'da İslami bankacılığın ekonomik büyüme üzerinde pozitif etkisinin bulunduğunu belirtmişlerdir.

Hassan ve diğerleri (2018) çalışmalarında, İslami bankacılık ile ekonomik büyüme ilişkisini Suudi Arabistan'da 2000-2017 dönemini kapsayan verileri kullanarak panel eşbütünleşme ve Granger nedensellik testi ile analiz etmişlerdir. Panel eşbütünleşme analizi sonucuna göre değişkenler arasında uzun dönemli kalıcı etkinin bulunduğunu, Granger nedensellik testi sonucuna göre ise İslami bankacılıktan ekonomik büyümeye doğru bir nedensellik ilişkisinin bulunduğunu belirtmişlerdir.

Rahman ve diğerleri (2018) çalışmalarında, İslami bankacılık ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi Malezya'da 2005-2017 dönemini kapsayan verileri kullanarak panel eşbütünleşme yöntemi ile analiz etmişlerdir. Analiz sonucunda İslami bankacılık ile ekonomik büyüme arasında çift yönlü ilişkinin bulunduğunu ve birbirlerini desteklediğini tespit etmişlerdir.

Ali ve diğerleri (2018) çalışmalarında, İslami bankacılık ve ekonomik büyüme ilişkisini Pakistan'da 2005-2015 döneminde verileri kullanarak panel eşbütünleşme yöntemi ile analiz etmişlerdir. Sonuç olarak İslami bankacılığın ekonomik büyümeyi pozitif etkilediğini, ve aralarında çift yönlü ilişkinin bulunduğunu tespit etmişlerdir.

Mustafa ve diğerleri (2018) çalışmalarında, İslami bankacılık ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi Bangladeş'te 2005-2017 dönemine ilişkin verileri kullanarak panel eşbütünleşme yöntemi ile analiz etmişlerdir. Sonuç olarak İslami bankacılığın ekonomik büyümeyi pozitif yönlü etkilediğini, ve aralarında çift yönlü ilişkinin bulunduğunu belirtmişlerdir.

Ahmad ve diğerleri (2019) çalışmalarında, İslami bankacılık ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi Pakistan’da 2000-2018 yıllarına ilişkin verileri panel eşbütünleşme yöntemi ile analiz etmişlerdir. Analiz sonucuna göre İslamii bankacılığın ekonomik büyümeyi destekleyici yönde olduğunu tespit etmişlerdir.

Haq ve diğerleri (2019) çalışmalarında, 2000-2018 dönemine ilişkin verileri kullanarak Pakistan için İslami bankacılık ve ekonomik büyüme ilişkisini panel eşbütünleşme yöntemini kullanarak analiz etmişlerdir. Analiz sonucunda İslami bankacılığın ekonomik büyüme üzerinde pozitif etkisinin olduğunu ve aralarında çift yönlü ilişkinin bulunduğunu belirtmişlerdir.

Abdul Rashid ve diğerleri (2019) çalışmalarında, Malezya’da İslami bankacılık ve ekonomik büyüme ilişkisini 2005-2015 dönemi için panel veri yöntemi ile analiz etmişlerdir. Analiz sonucunda, İslami bankacılığın ekonomik büyüme üzerinde destekleyici etkisinin bulunduğunu, aralarında pozitif bir ilişkinin olduğunu belirtmişlerdir.

Khalid ve diğerleri (2021) çalışmalarında, Endonezya’da İslami bankacılık ve ekonomik büyüme ilişkisini 2010-2020 dönemi için panel veri analizi yöntemini kullanarak incelemişlerdir. Analiz ile elde edilen bulgular, Endonezya’da İslami bankacılığın ekonomik büyümeyi destekler nitelikte olduğunu belirtmişlerdir.

Yapılan literatür taraması sonucunda, İslami bankacılık ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin farklı ülkeler, farklı dönemler ve farklı yöntemler ile yapılan analizlerin tamamının, İslami bankacılığın ekonomik büyümeyi destekleyici nitelikte olduğu görülmektedir.

5.2 Araştırmanın Önemi ve Amacı

Günümüze kadar pek çok çalışmada ekonomik büyüme ve kredi ilişkisi ele alınmış, kredilerin ekonomik büyüme üzerindeki etkileri incelenmiştir. Ancak ortak bir fikir birliğine varılamamıştır. Kredilerin ekonomik büyüme üzerinde etkisinin olduğunu öne sürenlerin yanı sıra herhangi bir etkisinin olmadığını öne sürenler de olmuştur. Buradan yola çıkarak araştırmanın temel problemi, İslami bankacılığın ekonomik büyüme üzerinde etkisinin olup olmadığı ve varsa bu etkinin nasıl ve ne yönde olduğunu belirleyebilmektir. Araştırmanın temel amacı, İslami bankaların kullandıkları ve topladıkları fonlar ve varlıkları ile ekonomik büyümeyi temsil etmek üzere kullanılan GSYİH arasındaki ilişkiyi üç aylık veri seri kullanmak suretiyle analiz ederek Türkiye ve Malezya’daki İslami bankaların 2010-2024 yıllarını kapsayan dönem için ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini ARDL sınır

testi ve Granger nedensellik testi analizlerini kullanarak ortaya koymak ve ortaya çıkan sonuçları karşılaştırmaktır.

5.3 Araştırma Modeli ve Değişkenlerin Tanımlanması

İslami Bankacılığın, ekonomik büyüme üzerindeki etkilerinin araştırılmasını amaçlayan bu tezde, Türkiye ve Malezya için 2010Q1-2024Q1 dönemini kapsayan çeyreklik veri seti kullanılmıştır. Oluşturulan modelde bağımlı değişken olarak GSYİH kullanılacaktır. Türkiye için yapılacak analizde kullanılan değişkenlerin serilerine Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Elektronik Veri Dağıtım Sistemi'nden (EVDS) ve Türkiye İstatistik Kurumu'ndan (TÜİK) ulaşılmıştır. Malezya analizi için kullanılan değişkenlerin serilerine ise Bank Negara Malaysia (BNM) ve İslami Finansal Hizmetler Kurulu'ndan (IFSB) ulaşılmıştır. Her iki ülkenin de GSYİH verileri ise Dünya Bankası Global Ekonomik Monitör'den elde edilmiştir. Kullanılan bütün seriler öncelikle enflasyonun etkisinden arındırılarak logaritmik dönüşümü yapılmış ve hareketli ortalamalar yöntemi ile mevsimsellikten arındırılmıştır.

Tablo 5.1. Değişkenlerin Tanımlanması

Değişkenler	Açıklama	Veri Kaynağı
LNREELTRGDPSA	Logaritmik dönüşümü yapılmış, mevsim etkisinden arındırılmış Türkiye GSYİH.	Global Economic Monitor (GEM)
LNREELTRTFSA	Logaritmik dönüşümü yapılmış, mevsim etkisinden arındırılmış Türkiye'de Katılım bankalarının topladıkları fonlar.	EVDS
LNREELTRKFSA	Logaritmik dönüşümü yapılmış, mevsim etkisinden arındırılmış Türkiye'de Katılım bankalarının kullandıkları fonlar.	EVDS
LNREELTRVRLKSA	Logaritmik dönüşümü yapılmış, mevsim etkisinden arındırılmış Türkiye'de Katılım bankalarının varlıkları.	EVDS

Tablo 5.2. (Devam) Değişkenlerin Tanımlanması

LNREELMLZGDPSA	Logaritmik dönüşümü yapılmış, mevsim etkisinden arındırılmış Malezya GSYİH.	Global Economic Monitor (GEM)
LNREELMLZTFSA	Logaritmik dönüşümü yapılmış, mevsim etkisinden arındırılmış Malezya'da İslami bankaların topladıkları fonlar.	Bank Negara Malaysia (BNM)
LNREELMLZKFSA	Logaritmik dönüşümü yapılmış, mevsim etkisinden arındırılmış Malezya'da İslami bankaların kullandıkları fonlar.	Bank Negara Malaysia (BNM)
LNREELMLZVRLKSA	Logaritmik dönüşümü yapılmış, mevsim etkisinden arındırılmış Malezya'da İslami bankaların varlıkları.	Bank Negara Malaysia (BNM)

5.4 Yöntem

Çalışmanın ekonometrik yöntemi incelenecek olursa; bu çalışmada Türkiye ve Malezya'da İslami Bankacılık ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki 2010Q1-2024Q1 yıllarını kapsayan dönem için zaman serisi analiziyle incelenmiştir. Çalışmada ekonometrik analizin gerçekleştirilmesi için ARDL Sınır Testi Yaklaşımından yararlanılmıştır. Çalışmada öncelikle seriler arasındaki eşbütünleşme ilişkisi üzerinde durulmuş, ardından eşbütünleşme analizinin güvenilirliğini gösteren ön testler uygulanmıştır. Bu bağlamda öncelikle serilerin her biri mevsim etkisinden arındırılmış, reelleştirilmiş ve logaritmik fonksiyonunun alınmış haliyle birim kök testleri uygulanmıştır. Bu testlerin amacı serilerin durağan olup olmadığını belirlemektir. Serilerin durağanlıklarını ölçmek amacıyla bu çalışmada Genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF) ve Phillips-Perron (PP) birim kök testleri uygulanmıştır. Seriler ön testlerden başarıyla geçtikten sonra aralarındaki eşbütünleşme ilişkisinin varlığı durumu araştırılmıştır. Ardından ARDL analizinin uygulanabilme koşullarından olan normallik, değişen varyans ve otokorelasyon

testleri uygulanmış ve bu sonuç da beklenen gibi duruma uygunluk taşımaktadır. Yapılan analizde Türkiye ve Malezya’da CusumQ testi sonucuna göre yapısal kırılma tespit edilmiş ve analizlere ayrı ayrı kukla değişken eklenerek bu sorun giderilmiştir. Bütün koşullar sağlandıktan ve uygun sonuçlar elde edildikten sonra Türkiye ve Malezya için olmak üzere iki ayrı ARDL modeli kurularak analiz edilmiş ve son olarak Granger nedensellik testi uygulanarak analiz tamamlanmıştır. Bu bölümde, araştırmada kullanılan ekonometrik metodolojiye ilişkin teorik bilgiler ve ekonometrik analiz sonuçlarına yer verilecektir.

5.4.1 Durağanlık Analizi

Durağanlık analizi, istatistiksel bir yöntemdir ve zaman serileri verilerinin durağanlık özelliklerini değerlendirmek için kullanılır. Zaman serileri, belirli bir zaman dilimi boyunca ölçülen verilerin sıralı bir dizisidir. Örnek olarak, bir şirketin aylık satış verileri, bir borsa endeksinin günlük kapanış değerleri veya hava durumu ölçümleri zaman serileri olarak düşünülebilir.

Durağanlık, zaman serilerinin zaman içinde sabit bir eğilim veya varyans gösterip göstermediğini ifade eder. Eğer bir zaman serisi durağansa, istatistiksel özellikleri zamanla değişmez ve gelecekteki değerleri tahmin etmek daha kolay olur. Durağanlık analizi, zaman serisi verilerinin istatistiksel özelliklerini inceleyerek durağanlık durumunu belirlemeye çalışır.

Durağanlık analizi, genellikle üç ana bileşen üzerinde yapılır:

1. Sabit ortalama: Zaman serisinin ortalama değeri zamanla değişmiyorsa, bu durum sabit ortalama olarak adlandırılır. Durağanlık analizi, zaman serisinin ortalama değerinin sabit olup olmadığını değerlendirir.
2. Sabit varyans: Zaman serisinin varyansı zamanla değişmiyorsa, bu durum sabit varyans olarak adlandırılır. Durağanlık analizi, zaman serisinin varyansının sabit olup olmadığını değerlendirir.
3. Otokorelasyon: Zaman serisinin kendi içindeki önceki değerlerle ilişkisi otokorelasyon olarak adlandırılır. Durağanlık analizi, zaman serisinin otokorelasyon yapısını inceleyerek durağanlık durumunu belirlemeye çalışır.

Durağanlık analizi, zaman serileri tahmini, trend analizi, veri düzeltme ve istatistiksel modelleme gibi birçok alanda kullanılır. Bu analiz yöntemleri, gelecekteki değerleri tahmin etmek veya zaman içindeki değişiklikleri anlamak için temel bilgiler sağlar.

5.4.1.1 Zaman Serilerinde Durağanlık

Zaman serilerinde durağanlık, bir zaman serisinin zaman içinde sabit bir eğilim veya varyans gösterdiği durumu ifade eder. Durağanlık, istatistiksel analiz ve tahminler için önemli bir özelliktir, çünkü durağan bir zaman serisi gelecekteki değerlerin tahminini daha güvenilir hale getirir.

Bir zaman serisinin durağanlık özelliklerini değerlendirmek için aşağıdaki hususlara dikkat edilebilir:

1. Sabit Ortalama: Durağan bir zaman serisi, ortalama değeri zamanla değişmeyen bir yapıya sahiptir. Bu durumda, zaman serisinin gözlemleri genellikle ortalama etrafında rastgele şekilde dağılır.
2. Sabit Varyans: Durağan bir zaman serisi, varyansı zaman içinde değişmeyen bir yapıya sahiptir. Varyans, zaman serisindeki değişkenlik veya yayılma miktarını ifade eder. Durağanlık durumunda, değişkenlik sabit kalır.
3. Otokorelasyon: Otokorelasyon, zaman serisindeki bir değer in geçmiş değerlerle ilişkisini ifade eder. Durağan bir zaman serisinde, otokorelasyon genellikle zamanla yavaşça azalır veya tamamen kaybolur. Otokorelasyon, zaman serisindeki trendleri veya düzensizlikleri yakalamak için önemlidir.
4. İstatistiksel Testler: Durağanlık özelliğini doğrulamak için istatistiksel testler kullanılır. Örneğin, ADF testi ve PP birim kök testi gibi testler, birim kök hipotezini sınayarak zaman serisinin durağanlık özelliğini değerlendirir.

Durağanlık özelliği göstermeyen zaman serilerinde, trendler, dönemsel varyasyonlar veya diğer yapısal değişimler zaman içinde belirgin şekilde görülür. Bu durum, tahmin yaparken ve istatistiksel analiz yaparken zorluklar ortaya çıkarabilir. Bu nedenle, zaman serilerinin durağanlık özelliklerinin belirlenmesi ve gerektiğinde durağanlık elde etmek için veri düzeltme tekniklerinin kullanılması önemlidir.

5.4.1.2 Genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF) ve Phillips-Perron (PP) Birim Kök Testi

Genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF) testi, zaman serilerinin durağanlık özelliğini değerlendirmek için kullanılan istatistiksel bir testtir. Bu test, bir zaman serisinin birim kök (unit root) hipotezini sınar. Birim kök hipotezi, bir zaman serisinin durağanlık özelliği olmadığını ifade eder. Eğer birim kök hipotezi kabul

edilirse, zaman serisi durağan değildir ve zaman içinde sabit bir eğilim veya trend gösterir. Ancak, birim kök hipotezi reddedilirse, zaman serisi durağanlık özelliği gösterir.

ADF testi, aşağıdaki regresyon modeli kullanarak birim kök hipotezini sınar:

$$\Delta y_t = \alpha + \beta t + \gamma y_{t-1} + \delta_1 \Delta y_{t-1} + \dots + \delta_p \Delta y_{t-p} + \epsilon_t$$

Burada, Δy_t , birinci farkı alınmış zaman serisini temsil eder. α , β ve γ , modelin parametreleridir. ϵ_t , hata terimidir. p , otoregresif (AR) derecesini temsil eder ve Δy_t 'in geçmiş değerlerinin etkisini yakalar.

ADF testi, modelin hipotezini değerlendirmek için bir test istatistiği kullanır. Test istatistiği, birim kök hipotezinin geçerliliğini veya geçerlilik dışı olmasını belirlemek için kritik değerlerle karşılaştırılır. ADF test istatistiği, negatif bir değer alır. Test sonucunda, test istatistiği kritik değerlerden daha küçükse, birim kök hipotezi reddedilir ve zaman serisi durağan olarak kabul edilir. Ancak, test istatistiği kritik değerlerden büyükse, birim kök hipotezi kabul edilir ve zaman serisi durağan değildir.

ADF testi, zaman serisinin durağanlık özelliğini değerlendirmek için yaygın olarak kullanılan bir testtir. Diğer bazı varyantları, trend ve dönemsel varyasyonların da dikkate alındığı durumlar için kullanılabilir. Bu test, zaman serileri analizinde durağanlık özelliklerini belirlemek ve tahmin yapmak için önemli bir araçtır.

Phillips-Perron birim kök testi, zaman serilerinin durağanlık özelliğini değerlendirmek için kullanılan başka bir istatistiksel testtir. Bu test, birim kök hipotezini sınar ve ADF testine benzer bir şekilde çalışır.

Phillips-Perron birim kök testi aşağıdaki regresyon modelini kullanarak birim kök hipotezini değerlendirir:

$$\Delta y_t = \alpha + \beta t + \gamma y_{t-1} + \delta_1 \Delta y_{t-1} + \dots + \delta_p \Delta y_{t-p} + \epsilon_t$$

Burada, Δy_t birinci farkı alınmış zaman serisini temsil eder. α , β ve γ modelin parametreleridir. ϵ_t hata terimidir. p , otoregresif (AR) derecesini temsil eder ve Δy_t 'in geçmiş değerlerinin etkisini yakalar.

Phillips-Perron test istatistiği, regresyon modelinin hata terimi üzerinde oluşturulan bir otokorelasyon düzeltmesi içerir. Bu düzeltme, otokorelasyonun varlığını hesaba katar ve testin etkili bir şekilde çalışmasını sağlar.

Phillips-Perron test istatistiği, birim kök hipotezinin geçerliliğini veya geçerlilik dışı olmasını belirlemek için kullanılır. Test istatistiği, bir normallik

düzeltilmesi ve otokorelasyon düzeltilmesi içerir ve bunlar test sonuçlarının güvenilirliğini artırır. Test sonucunda, test istatistiği kritik değerlerle karşılaştırılır. Eğer test istatistiği kritik değerlerin altında ise, birim kök hipotezi reddedilir ve zaman serisi durağan olarak kabul edilir. Test istatistiği kritik değerlerin üzerindeyse, birim kök hipotezi kabul edilir ve zaman serisi durağanlık özelliği göstermez.

Phillips-Perron birim kök testi, ADF testine alternatif olarak kullanılan bir durağanlık testidir. Her iki test de zaman serisinin durağanlık özelliğini değerlendirmek için yaygın olarak kullanılmaktadır. Birim kök testlerinde kullanılan hipotezler şu şekildedir;

H_0 : Değişkenler durağan değildir, seride birim kök bulunmaktadır.

H_1 : Değişkenler durağandır, seride birim kök bulunmamaktadır.

Gerçekleştirilen testin sonucunda, ADF test istatistikleri (MacKinnon, 1991) kritik değerlerinden mutlak değer olarak küçük olması durumunda, H_0 hipotezi reddedilemez. Bu bağlamda serinin durağan olmadığı ve birim kök içerdiği sonucuna varılır. Tersi durumda ise H_0 hipotezi reddedilir. Bu durumda serinin birim kök içermediği ve durağan olduğu sonucuna ulaşılır. Yapılan testin sonucuna göre düzey değerinde durağan olan değişkenlere $I(0)$, durağan olmadığı için birinci farkı alınarak durağanlaştırılan değişkenler ise $I(1)$ değişken olarak ifade edilmektedir.

5.4.2 Eşbütünleşme Analizi ve ARDL Sınır Testi

Bu bölümde GSYİH ile bağımsız değişkenler arasındaki uzun ve kısa vadeli ilişkinin araştırılmasında kullanılan yöntemlerden biri olan ARDL (Autoregressive Distributed Lags) bir diğer ifadeyle “Gecikmesi dağıtılmış otoregresif sınır testi” yöntemi hakkında bilgiler verilerek, modelin teorik altyapısı incelenecektir.

5.4.2.1 Gecikmesi Dağıtılmış Otoregresif Model (ARDL Sınır Testi) Yöntemine İlişkin Teorik Bilgiler

İktisadi göstergeler arasında bulunan uzun dönemli ilişki tespitinde sıkça eşbütünleşme testleri kullanılmaktadır. Bu testler arasında en çok bilinen test ise Johansen (1988) tarafından literatüre giren eşbütünleşme testi ile Engle & Granger (1978) tarafından literatüre giren eşbütünleşme testleri düzey değerinde durağan olmayan yani birim kök içeren ve aynı derecede bütünleşik değişkenlere uygulanmaktadır. Bu testlerin dezavantajı değişkenlerin tamamının aynı derecede

bütünleşmeye sahip olmalarının sıkça karşılaşılan bir durum olmamasıdır. ARDL sınır testi farklı durağanlık seviyelerine sahip değişkenlerin aralarındaki ilişkinin ölçümünde kullanılmasına olanak tanımaktadır. Yani değişkenler düzey değerinde $I(0)$ ya da birinci farkı alındığında $I(1)$ birim kök içermemesi ARDL analizinin kullanılmasına engel değildir. Ancak değişkenler ikinci farkı alındığında $I(2)$ durağan olması ARDL analizinin uygulanamayacağı bir durumdur.

Gecikmesi Dağıtılmış Otoregresif (ARDL) sınır testinin diğer eş bütünleşme yöntemlerine göre en büyük avantajı, değişkenlerin stokastik davranışlarıyla başa çıkacak kadar sağlam olması ve değişkenlerin entegrasyon sırası hakkında temel varsayımlara sahip olmamasıdır. Bu yaklaşım, standart eş bütünleşme tekniklerinin karşılaştığı değişkenlerin entegrasyon sırası ile ilgili ön test probleminden kaçınır. Aynı zamanda araştırmacının ekonomik analizde önemli olan değişkenlerin kısa vadeli ve uzun vadeli etkilerini ayırt etmesine olanak tanır (Pesaran, Shin, & Smith, 2001; Bahmani-Oskooee & Hegerty, 2007).

Bir ARDL modeli, modeldeki değişkenlerin gecikmelerini içerir. Gecikmeler farklı nedenlerle ekonomik modellerde sunulmaktadır. Ekonomik gecikmeler, tanıma gecikmesi, karar gecikmesi ve etki gecikmesinden oluşur. Bu gecikmeleri analize dahil eden modeller ekonomik analiz için oldukça caziptir (Brooks, 2008). Bu türden en uygulanabilir modellerden biri hata düzeltme (ECM) modelidir. Hata düzeltme modeli, değişkenlerin birinci farkı ve bir hata düzeltme teriminden oluşan kısa dönemli dinamik bir modeldir. ARDL modelinin değiştirilmiş bir versiyonudur. Bir ARDL modelinde, bağımlı değişken y , kendi gecikmesinin ve diğer bağımsız değişkenlerin ve bunların gecikmelerinin bir fonksiyonudur. Genel bir ARDL(1,1) modeli şu şekilde yazılabilir;

$$y_t = a_0 + a_1 y_{t-1} + a_2 x_t + a_3 x_{t-1} + u_t \quad (1)$$

Yukarıdaki bu genel model, denklemin her iki tarafından y_{t-1} çıkarılarak ve x 'in birinci farkı (Δx_t) kullanılarak hata düzeltme modeline dönüştürülebilir;

$$\Delta y_t = a_0 + (a_1 - 1)y_{t-1} + a_2 x_t + (a_2 + a_3)x_{t-1} + v_t \quad (2)$$

Hata düzeltme (ECM) modelini kullanabilmek için aşağıdaki varsayımın sağlanması gerekmektedir;

$$(a_1 - 1) = -(a_2 + a_3) \text{ ya da } (a_1 + a_2 + a_3) = 1 \quad (3)$$

Yukarıda yer alan denklem, y ve x arasındaki kısa vadeli ilişkidir. Uzun dönemli ilişkiyi bulmak için değişkenlerin durağan durumda olduğu ve birinci fark

terimlerinin sıfır olduğu varsayılır. Değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkinin tahmininde ECM kullanılarak oluşturulan denklem şu şekildedir;

$$Y_t = \theta_0 + \sum_{i=1}^m (\theta_{1i} \Delta y_{t=1}) + \sum_{i=0}^n (\theta_{2i} \Delta x_{1t=1}) + \dots \sum_{i=0}^r (\theta_{ki} \Delta x_{kt=i}) + U_t \quad (4)$$

$$Y_t = \theta_0 + \sum_{i=1}^m (\theta_{1i} \Delta y_{t=1}) + \sum_{i=0}^n (\theta_{2i} \Delta x_{1t=1}) + \dots \sum_{i=0}^r (\theta_{ki} \Delta x_{kt=i}) + \mu ECM_{t-1} + U_t \quad (5)$$

Eş bütünleşmeye yönelik ARDL yaklaşımını bu modele uygulamak için, önce kısa vadeli dinamiklerin uzun vadeye eklenmesi gerekir. Uzun dönem denklemlere karşılık gelen kısa dönem denklemler ise aşağıdaki şekilde yazılabilmektedir;

$$\Delta Y_t = \theta_0 + \sum_{i=1}^m (\theta_{1i} \Delta y_{t-1}) + \sum_{i=0}^n (\theta_{2i} \Delta x_{1t-1}) + \dots \sum_{i=0}^r (\theta_{ki} \Delta x_{kt=i}) + \varepsilon_1 y_{t-1} + \varepsilon_2 x_{1t-1} + \dots + \varepsilon_k y_{kt-1} + U_t \quad (6)$$

Yukarıda yer alan denklemde Δ fark terimini, u hata terimini, θ sabit terimini ifade etmektedir. Oluşturulan modelde eşbütünleme ilişkisinin tespit edilebilmesi $\theta_{1i}, \theta_{2i}, \dots, \theta_{ki}$ katsayılarının sıfıra eşit olması gereklidir. Verilen bilgiler doğrultusunda Türkiye’de İslami bankacılığın ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin ölçümü için oluşturulan ARDL modeli aşağıdaki gibidir;

$$\begin{aligned} \Delta LNTRGDP_t = & \alpha_0 + \sum_{i=1}^m \alpha_{1i} \Delta LNTRGDP_{t-i} + \sum_{i=0}^m \alpha_{2i} \Delta LNTRTF_{t-i} \\ & + \sum_{i=0}^m \alpha_{3i} \Delta LNTRKF_{t-i} \\ & + \sum_{i=0}^m \alpha_{4i} \Delta LNTRVRLK_{t-i} + \beta_1 LNTRGDP_{t-1} + \beta_2 LNTRTF_{t-1} \\ & + \beta_3 LNTRKF_{t-1} + \beta_4 LNTRVRLK_{t-1} + e_t \end{aligned} \quad (7)$$

Yukarıdaki denklemde yer alan $a_i, a_{2i}, a_{3i}, a_{4i}$ kısa dönemde bulunan ilişkiyi, $\beta_1, \beta_2, \beta_3, \beta_4$ ise uzun dönemde bulunan ilişkiyi temsil ederken e_t hata terimini, m gecikme uzunluğunu Δ fark operatörünü temsil etmektedir. Değişkenler arasındaki eşbütünleşme ilişkisinin yokluğunu savunarak oluşturulan hipotez şu şekildedir;

$$H_0: \beta_1 = \beta_2 = \beta_3 = \beta_4 = 0 \quad (8)$$

Türkiye’de İslami Bankacılık ile Ekonomik Büyüme arasındaki uzun dönemli ilişkiyi bulabilmek için oluşturulan model (9) ve kısa dönemli ilişkiyi bulabilmek için (10) nolu model aşağıda yer almaktadır;

$$LNTRGDP_t = \alpha_0 + \sum_{i=1}^m \alpha_{1i} LNTRGDP_{t-i} + \sum_{i=0}^m \alpha_{2i} LNTRTF_{t-i} + \sum_{i=0}^m \alpha_{3i} LNTRKF_{t-i} + \sum_{i=0}^m \alpha_{4i} LNTRVRLK_{t-i} + u_t \quad (9)$$

$$\Delta LNTRGDP_t = \alpha_0 + \sum_{i=1}^m \alpha_{1i} \Delta LNTRGDP_{t-i} + \sum_{i=0}^m \alpha_{2i} \Delta LNTRTF_{t-i} + \sum_{i=0}^m \alpha_{3i} \Delta LNTRKF_{t-i} + \sum_{i=0}^m \alpha_{4i} \Delta LNTRVRLK_{t-i} + \lambda ECM_{t-1} + e_t \quad (10)$$

(10) numaralı kısa dönem denkleminde yer alan ECM_{t-1} uzun dönem ilişkisi analiz edildiğinde belirlenen hata terimlerinin bir dönem gecikmeli değerini ifade etmektedir. Hesaplanan değerin negatif olması ve istatistiki olarak anlamlı olması, değişkenlerin uzun dönemde dengeye ulaşmalarının daha hızlı gerçekleşeceği anlamını taşımaktadır (Yüce, 2013).

Malezya’da İslami Bankacılık ile Ekonomik Büyüme arasındaki ilişkinin bulunabilmesi için kurulan ARDL modeli şu şekildedir;

$$\begin{aligned} \Delta LNMLZGDP_t &= \alpha_0 + \sum_{i=1}^m \alpha_{1i} \Delta LNMLZGDP_{t-i} + \sum_{i=0}^m \alpha_{2i} \Delta LNMLZTF_{t-i} \\ &+ \sum_{i=0}^m \alpha_{3i} \Delta LNMLZKF_{t-i} \\ &+ \sum_{i=0}^m \alpha_{4i} \Delta LNMLZVRLK_{t-i} + \beta_1 LNMLZGDP_{t-1} \\ &+ \beta_2 LNMLZTF_{t-1} + \beta_3 LNMLZKF_{t-1} + \beta_4 LNMLZVRLK_{t-1} \\ &+ e_t \end{aligned} \quad (11)$$

Yukarıdaki denklemde yer alan α_i , α_{2i} , α_{3i} , α_{4i} kısa dönemde bulunan ilişkiyi, $\beta_1, \beta_2, \beta_3, \beta_4$ ise uzun dönemde bulunan ilişkiyi temsil ederken e_t hata terimini, m gecikme uzunluğunu Δ fark operatörünü temsil etmektedir. Değişkenler

arasındaki eşbütünleşme ilişkisinin yokluğunu savunarak oluşturulan hipotez şu şekildedir;

$$H_0: \beta_1 = \beta_2 = \beta_3 = \beta_4 = 0 \quad (12)$$

Malezya’da İslami Bankacılık ile Ekonomik Büyüme arasındaki uzun dönemli ilişkiyi bulabilmek için oluşturulan model (13) ve kısa dönemli ilişkiyi bulabilmek için (14) nolu model aşağıda yer almaktadır;

$$\begin{aligned} LNMLZGDP_t = & \alpha_0 + \sum_{i=1}^m \alpha_{1i} LNMLZGDP_{t-i} + \sum_{i=0}^m \alpha_{2i} LNMLZTF_{t-i} \\ & + \sum_{i=0}^m \alpha_{3i} LNMLZKF_{t-i} + \sum_{i=0}^m \alpha_{4i} LNMLZVRLK_{t-i} + u_t \end{aligned} \quad (13)$$

$$\begin{aligned} \Delta LNMLZGDP_t = & \alpha_0 + \sum_{i=1}^m \alpha_{1i} \Delta LNMLZGDP_{t-i} + \sum_{i=0}^m \alpha_{2i} \Delta LNMLZTF_{t-i} \\ & + \sum_{i=0}^m \alpha_{3i} \Delta LNMLZKF_{t-i} + \sum_{i=0}^m \alpha_{4i} \Delta LNMLZVRLK_{t-i} + \lambda ECM_{t-1} \\ & + e_t \end{aligned} \quad (14)$$

(14) numaralı kısa dönem eşitliğinde görülen ECM_{t-1} , yukarıda yer alan tanımla aynı anlamı ifade ettiğinden burada tekrar bahsedilmeyecektir.

5.4.3 Granger Nedensellik Testi

Granger nedensellik testi, zaman serisi analizlerinde kullanılan önemli bir yöntemdir. Bu yöntem nedensellik kavramını, geleneksel felsefi veya ekonomik anlamından farklı bir şekilde ele almaktadır. Nedensellik testi, bir değişkenin (X) geçmiş değerlerinin, başka bir değişkenin (Y) gelecekteki değerlerini tahmin etme gücünü istatistiksel olarak değerlendirmektedir. Granger nedensellik, X’in Y üzerinde nedensel bir etkisinin olduğunu iddia etmez ancak Y’nin tahmin edilebilirliğini artırmak için X’in geçmiş değerlerini kullanmanın faydalı olup olmadığını sorgulamaktadır (Granger, 1969).

Granger nedensellik testi, bilgi kriterlerine dayalı nedensellik ilkesine dayanmaktadır. Bir başka deyişle, bir değişkenin geçmiş bilgisiyle başka bir değişkenin gelecekteki davranışını daha iyi tahmin etmenin mümkün olup olmadığıyla ilgilenmektedir. Bu bağlamda, Granger nedensellik testi iki temel hipotezden oluşmaktadır. Sıfır hipotezi ya da boş hipotez (H_0), “X’in geçmiş değerleri, Y’nin gelecekteki değerlerini açıklamaz. Yani X, Y’nin nedeni değildir.”

şeklindedir. Alternatif hipotez (H_1) ise, “X’in geçmiş değerleri, Y’nin gelecekteki değerlerini tahmin etmekte anlamlı bir katkı sağlar yani X, Y’nin nedenidir.” şeklindedir.

Granger nedensellik testinin denklem şeklinde gösterimi aşağıdaki gibidir;

$$Y_t = a + \sum_{i=1}^p \beta_i Y_{t-i} + \varepsilon_t \quad (15)$$

15 nolu denklemde temel model yer almaktadır. Genişletilmiş model aşağıda yer almaktadır;

$$Y_t = a + \sum_{i=1}^p \beta_i Y_{t-i} + \sum_{j=1}^q \gamma_j X_{t-j} + \varepsilon_t \quad (16)$$

Burada; Y_t bağımlı değişkenin mevcut değerini, X_{t-j} bağımsız değişkenin geçmiş değerini, ε_t hata terimini, β_i ve γ_i katsayıları temsil etmektedir. Granger nedensellik testinde genişletilmiş modelde γ_i katsayılarının anlamlı olup olmadığını test ederek değerlendirilmektedir. Eğer bu katsayılar istatistiksel olarak anlamlıysa ($p < 0.05$) yorum yapılabilmektedir.

5.5 Türkiye İçin Bulgular

5.5.1 Birim Kök Testi Sonuçları

Değişkenlerin durağanlığının belirlenmesinde Genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF) ve Phillips-Perron (PP) birim kök testi uygulanmış olup test sonuçları aşağıdaki tabloda yer almaktadır:

Tablo 5.3. Modelde Yer Alan Değişkenler İçin ADF ve PP Test Sonuçları

ADF Birim Kök Testi	Düzye Değer		Birinci Fark	
Değişkenler	Sabitli	Sabitli ve Trendli	Sabitli	Sabitli ve Trendli
LNREELGDPTRSA	-1.249800 (0.6464)	-3.984028 (0.0148)*	-10.54599* (0.0000)	-10.53756* (0.0000)
LNREELTRTFSA	2.239709 (0.9999)	-0.091016 (0.9939)	-5.852164* (0.0000)	-6.616928* (0.0000)
LNREELTRKFSA	2.491164 (1.0000)	-0.876827 (0.9513)	-5.440839* (0.0000)	-6.265898* (0.0000)
LNREELTRVARLKSA	2.158095 (0.9999)	-0.672430 (0.9701)	-5.878242* (0.0000)	-6.871696* (0.0000)
PP Birim Kök Testi	Düzye Değer		Birinci Fark	
Değişkenler	Sabitli	Sabitli ve Trendli	Sabitli	Sabitli ve Trendli
LNREELGDPTRSA	-1.516051 (0.5183)	-3.877365 (0.0195)*	-11.15738* (0.0000)	-11.23338* (0.0000)

Tablo 5.4. (Devam) Modelde Yer Alan Değişkenler İçin ADF ve PP Test

Sonuçları

LNREELTRTFSA	2.096492 (0.9999)	-0.379983 (0.9860)	-5.969841* (0.0000)	-6.661191* (0.0000)
LNREELTRKFSA	2.339467 (1.0000)	-1.029707 (0.9312)	-5.440839* (0.0000)	-6.177307* (0.0000)
LNREELTRVRLKSA	2.019757 (0.9998)	-0.735443 (0.9652)	-5.929022* (0.0000)	-6.875109* (0.0000)

* %1 anlamlılık düzeyinde durağan olan değişkenleri göstermektedir.

Tablo 5.2’de yapılan ADF birim kök testlerinin sonuçları incelendiğinde, toplanan fonlar (TF), kullandırılan fonlar (KF) ve varlık (VRLK) serilerinin hem sabitli hem de sabitli trendli düzey değerlerinde durağan olmadıkları yani birim kök içerdikleri, GSYİH (GDP) serisinin ise düzey değerinde sabitli trendli modelde durağan olduğu anlaşılmaktadır. Ancak birinci farkında durağan olamayan serilerin hem sabitli hem de sabitli trendli modelde durağanlaştıkları, birim kök içermedikleri görülmektedir. PP birim kök testi sonuçları incelendiğinde ise serilerden yalnızca GDP’nin sabitli ve trendli modelde düzey değerinde durağan olup birim kök içermeyişi, diğer değişkenlerden olan toplanan fonlar, kullandırılan fonlar ve varlıklar serilerinin ise birinci farkı alındığında hem sabitli hem de sabitli trendli modelde durağan oldukları, birim kök içermedikleri görülmektedir.

Serilerin tamamı, düzey değerleriyle veya birinci farklarıyla durağan hale gelmektedir. Başka bir deyişle, tüm seriler $I(0)$ veya $I(1)$ özelliğine sahiptir; dolayısıyla, değişkenlerin durağan hale getirilmesi amacıyla ikinci farklarının alınması gereksizdir. Bu durumda, İslami bankacılığın ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin ölçülmesi için seriler arasında eşbütünleşme ilişkisini tespit etmek amacıyla ARDL sınır testinin uygulanmasında herhangi bir engel bulunmamaktadır. Bu bağlamda, GSYİH ve bağımsız değişkenler arasındaki eşbütünleşme ilişkisini ortaya koymak için ARDL sınır testi uygulanmıştır.

5.5.2 Eşbütünleşme Analizi ve ARDL Sınır Testi Sonuçları

Gayrisafi Yurt İçi Hasıla ile bağımsız değişkenlerin durağanlığını geleneksel birim kök testleri ile sınavarak, serilerde birim kök bulunup bulunmadığına ilişkin veriler elde edilmiştir. Elde edilen bu verilere göre, değişkenlerin farklı derecelerde durağan olduğu ve yapılan iki ayrı testte bazı değişkenler için durağanlık seviyeleri farklılık göstermekte olduğu sonucu elde

edilmiştir. Fakat serilerin tamamı $I(0)$ veya $I(1)$ seviyesinde durağan olan serilerdir. İki ve ikiden fazla durağanlık derecesine sahip bir değişken bulunmamaktadır. Dolayısıyla, elde edilen bu sonuçlar değişkenler arasında bulunan ilişkilerin araştırılması için yapılacak yöntem seçimini de belirgin hale getirmiş olup, ARDL sınır testi yönteminin kullanımına dair bir problem olmadığı görülmüştür.

Belirlenen modelin kısa ve uzun dönem analizi yapılmadan önce modele sınır testi uygulanarak aşağıdaki tabloda sonuçları yer almaktadır;

Tablo 5.5. F Sınır Testi Sonuçları

		%1 Anlamlılık Düzeyindeki Sınır Değerleri		%5 Anlamlılık Düzeyindeki Sınır Değerleri		%10 Anlamlılık Düzeyindeki Sınır Değerleri	
F İstatistiği	Serbestlik Derecesi	I(0)	I(1)	I(0)	I(1)	I(0)	I(1)
7.097769	4	3.29	4.37	2.56	3.49	2.2	3.09

Yukarıda Tablo 5.3'te bulunan sınır testi sonuçları tablosunda görülen serbestlik derecesi değeri, oluşturulan modele dahil edilmiş olan bağımsız değişken sayısını ifade etmektedir. Bu tabloda, Pesaran ve diğerleri (2001)'nin hesapladığı kritik değerler bulunmaktadır. Bağımlı değişkenle bağımsız değişkenler arasındaki eşbütünleşme ilişkisinin varlığını belirlemek adına F-istatistiği değerine bakılmaktadır. Bulunan değer, üst sınır kritik değerini aşması durumunda, eşbütünleşme ilişkisinin bulunmadığına dair sıfır hipotezi kabul edilememekte, dolayısıyla bağımlı değişkenle bağımsız değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisinin varlığı kabul edilmektedir. Bir başka deyişle bağımlı ve bağımsız değişkenlerin arasında uzun dönem ilişki bulunduğu tespit edilmektedir. Bu çalışmada, eşbütünleşme ilişkisi araştırılırken Pesaran ve diğerleri (2001)'nin hesaplamış oldukları kritik değerler baz alınarak sınır testi yapılmıştır. Test sonucuna göre, F istatistik değeri 7.097769 şeklinde bulunmuş ve bulunan bu değer %1, %5, %10 anlamlılık seviyelerinde sınır değerlerinin üzerinde olduğu görülmüş, bu bağlamda bağımlı ve bağımsız değişkenler arasında %1 anlamlılık seviyesinde eşbütünleşme ilişkisinin varlığı tespit edilmiştir sonucuna ulaşılmıştır. Bir başka deyişle, bağımlı ve bağımsız değişkenler arasında uzun dönemli ilişkinin varlığı söz konusudur.

Kısıtsız ARDL (1,6,6,3,5) modelinin tahmin sonuçları ve söz konusu modele ait tanımlayıcı istatistikler aşağıda görülmektedir:

Tablo 5.6. ARDL (1,6,6,3,5) Modelinin Tahmin Sonuçları

Bağımlı Değişken: LNREELTRGDPSA			
Değişkenler	Katsayı	t-istatistiği	Olasılık
LNREELTRGDP(-1)	0.724832	7.406484	0.0000
LNREELTRKFSA	-0.137218	-0.989990	0.3317
LNREELTRKFSA(-1)	-0.014681	-0.084017	0.9337
LNREELTRKFSA(-2)	-0.238589	-1.264000	0.2179
LNREELTRKFSA(-3)	0.229023	1.198062	0.2421
LNREELTRKFSA(-4)	0.011855	0.068674	0.9458
LNREELTRKFSA(-5)	0.266929	1.465324	0.1553
LNREELTRKFSA(-6)	-0.308957	-2.374132	0.0256
LNREELTRTFSA	-0.165108	-0.861932	0.3969
LNREELTRTFSA(-1)	-0.047947	-0.191353	0.8498
LNREELTRTFSA(-2)	-0.116412	-0.442052	0.6623
LNREELTRTFSA(-3)	0.057206	0.220146	0.8275
LNREELTRTFSA(-4)	0.029960	0.172879	0.8641
LNREELTRTFSA(-5)	-0.484543	-2.712433	0.0119
LNREELTRTFSA(-6)	0.503470	4.183042	0.0003
LNREELTRVRLKSA	0.332540	1.408774	0.1712
LNREELTRVRLKSA(-1)	0.020342	0.076331	0.9398
LNREELTRVRLKSA(-2)	0.418342	1.586054	0.1253
LNREELTRVRLKSA(-3)	-0.411120	-1.757091	0.0911
TRDUMMY	0.039448	2.656844	0.0135
TRDUMMY(-1)	-0.044184	-3.034678	0.0056
TRDUMMY(-2)	0.017816	1.326863	0.1965
TRDUMMY(-3)	0.030224	2.247836	0.0337
TRDUMMY(-4)	0.004128	0.312665	0.7571
TRDUMMY(-5)	0.049908	3.422825	0.0021

Tablo 5.7. (Devam) ARDL (1,6,6,3,5) Modelinin Tahmin Sonuçları

C	4.259693	2.570091	0.0165
R ²	0.994217		
Düzeltilmiş R ²	0.988434		
F istatistiği ve Olasılık Değeri	171.9169 (0.0000)		
Diagnostik Testler			
Breusch-Godfrey LM Testi	0.6015 (0.7402)		
Jarque-Bera Normallik Testi	3.400824 (0.1826)		
Breusch- Pagan-Godfrey Testi	24.43695 (0.4927)		
Ramsey Reset	0.355992 (0.5563)		
***, %10 anlamlılık düzeyinde;			
**, %5 anlamlılık düzeyinde			
*, %1 anlamlılık düzeyinde istatistiki anlamlılığı göstermektedir.			

Oluşturulan modelin eşbütünleşme ilişkisi belirlendikten sonra, bazı tanımlayıcı testlerin de yapılması gerekmektedir. ARDL (1,6,6,3,5) modeline ait tanımlayıcı test sonuçlarına Tablo 5.4’de yer verilmiştir. Bağımlı değişkenin bağımsız değişkenler tarafından açıklanma gücünü ifade eden R² değeri 0.994217 olarak hesaplanmıştır. Bağımsız değişkenlerin sayıca artırılmasıyla modelin açıklama gücünü daha hassas şekilde gösteren düzeltilmiş R² değeri, R² değerine yakın olarak 0.988434 olarak hesaplanmıştır ki bu bağlamda modele dahil edilen bağımsız değişkenlerin, bağımlı değişken olan GSYİH oranını açıklama gücünün de oldukça yüksek olduğu görülebilmektedir.

Modelde hata terimlerinin normal dağılım gösterip göstermediğine ilişkin yapılan Jarque & Bera (1987) normallik testine göre, hata terimlerinin normal dağıldığı, Breusch(1978) ve Godfrey(1978) otokorelasyon testine göre otokorelasyon sorunu olmadığı, Ramsey(1969) reset testine göre ise model kurma hatası bulunmadığı görülmektedir. Ek olarak, Breusch & Pagan (1979) Testine göre de modelde değişen varyans bulunmadığı anlaşılmaktadır.

ARDL (1,6,6,3,5) modelinden yola çıkarak ARDL uzun önem katsayıları elde edilmektedir. Uzun dönem katsayılarının istatistiki olarak anlamlı olması, bağımlı ve bağımsız değişkenler arasında bulunan ilişkinin yönü ve ayrıca etki gücü hakkında bilgi vermektedir. Aşağıda bulunan tabloda, ARDL (2,0,2,0,5)

modelinden elde edilen uzun dönem katsayıları ve anlamlılık düzeyleri görülmektedir:

Tablo 5.8. ARDL (1,6,6,3,5) Uzun Dönem Katsayıları

Değişkenler	Katsayı	t-istatistiği	Olasılık Değeri
LNREELTRKFSA	-0.696442	-2.265353	0.0324**
LNREELTRTFSA	-0.811777	-3.020114	0.0058*
LNREELTRVLKSA	1.308674	3.501774	0.0018*
TrDummy	0.353747	2.882712	0.0080
C	15.480362	11.206611	0.0000

* %1, ** %5 ve *** %10 anlamlılık düzeyinde değişkenlerin anlamlı olduğunu göstermektedir.

Tablo 5.5'te bulunan uzun dönem sonuçları değerlendirildiğinde kullandırılan fonlar ile toplanan fonların GSYİH oranı ile istatistiki olarak anlamlı ve negatif, varlıklar ile anlamlı ve pozitif bir uzun dönem ilişkisinin bulunduğu görülmektedir. Kullandırılan fonlarda meydana gelen %1'lik bir artış ekonomik büyümeyi %0.69 oranında, toplanan fonlardaki %1'lik bir artış ise %0.81 oranında ekonomik büyümeyi azaltmaktadır. Varlıklarda meydana gelen %1'lik bir değişim ise ekonomik büyümeyi %1.30 oranında arttırmaktadır.

Uzun dönemli ilişkinin belirlenmesinin ardından kısa dönem ilişkisinin belirlenmesi gerekmektedir. Bu sebeple, kısıtsız hata düzeltme modeli (ECM) kullanılarak model oluşturulmuştur. ECM modelinde, uzun dönem modelinden elde edilen hata terimlerinin bir dönem gecikmeli değerleri dahil edilmiştir. Bu gecikmeli hata terimleri, CointEq(-1) olarak ifade edilmektedir. CointEq(-1) katsayısının 0 ile -1 arasında bir değere sahip olması ve istatistiksel olarak anlamlı çıkması model açısından önem taşımaktadır. Aşağıdaki tabloda, kısıtsız ECM modeline ilişkin sonuçlar yer almaktadır.

Tablo 5.9. ARDL (1,6,6,3,5) Kısa Dönem Katsayıları

Değişkenler	Katsayı	t-istatistiği	Olasılık Değeri
$\Delta(LNREELTRKFSA)$	-0.137218	-1.335684	0.1937
$\Delta(LNREELTRKFSA(-1))$	0.039739	0.354406	0.7260
$\Delta(LNREELTRKFSA(-2))$	-0.198849	-1.688653	0.1037
$\Delta(LNREELTRKFSA(-3))$	0.030173	0.279052	0.7825
$\Delta(LNREELTRKFSA(-4))$	0.042028	0.433136	0.6686
$\Delta(LNREELTRKFSA(-5))$	0.308957	3.162103	0.0041*

Tablo 5.10. (Devam) ARDL (1,6,6,3,5) Kısa Dönem Katsayıları

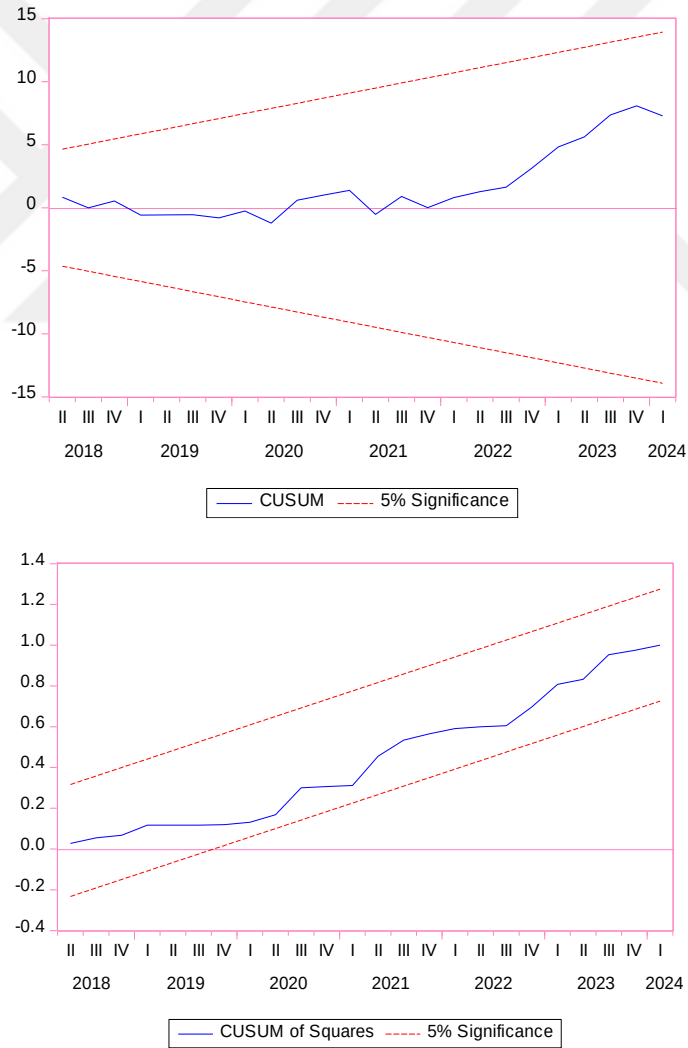
$\Delta(\text{LNREELTRTFSA})$	-0.165108	-1.223967	0.2324
$\Delta(\text{LNREELTRTFSA}(-1))$	0.010319	0.067875	0.9464
$\Delta(\text{LNREELTRTFSA}(-2))$	-0.106093	-0.693655	0.4943
$\Delta(\text{LNREELTRTFSA}(-3))$	-0.048887	-0.430769	0.6703
$\Delta(\text{LNREELTRTFSA}(-4))$	-0.018927	-0.187369	0.8529
$\Delta(\text{LNREELTRTFSA}(-5))$	-0.503470	-4.858908	0.0001*
$\Delta(\text{LNREELTRVRLKSA})$	0.332540	1.874009	0.0727***
$\Delta(\text{LNREELTRVRLKSA}(-1))$	-0.007222	-0.044559	0.9648
$\Delta(\text{LNREELTRVRLKSA}(-2))$	0.411120	2.428610	0.0227**
$\Delta(\text{Dummy})$	0.039448	4.036157	0.0005
$\Delta(\text{Dummy}(-1))$	-0.102075	-6.505376	0.0000
$\Delta(\text{Dummy}(-2))$	-0.084260	-5.606574	0.0000
$\Delta(\text{Dummy}(-3))$	-0.054036	-4.368744	0.0002
$\Delta(\text{Dummy}(-4))$	-0.049908	-4.493456	0.0001
$\text{CointEq}(-1)$	-0.275168	-7.148702	0.0000

Tablo 5.6’da yer alan hata düzeltme modeli sonuçları incelendiğinde, $\text{CointEq}(-1)$ olarak ifade edilen hata teriminin negatif bir değer taşıması ve istatistiksel olarak anlamlı çıkması beklenmektedir. Bu şartların sağlanması, modelin geçerli olduğunu ve hata düzeltme mekanizmasının işlediğini gösterir. Tablodaki sonuçlara göre, $\text{CointEq}(-1)$ katsayısının -0.275168 olarak hesaplandığı, 0 ile -1 arasında bir değere sahip olduğu ve istatistiksel olarak anlamlı olduğu ($p=0.0000$) görülmektedir. Bu sonuç, GSYİH ile İslami bankacılık sektörüne ait değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişki bulunduğunu doğrulamaktadır. Uzun dönem uyumu, modelde yer alan değişkenlerin birlikte hareket ettiğini ve kısa dönemde ortaya çıkan dengesizliklerin (negatif ve anlamlı CointEq katsayısı sayesinde) uzun dönemde dengeye geri döndüğünü ifade etmektedir. Hata düzeltme katsayısı, bir dönemde meydana gelen dengesizliklerin %27’sinin bir sonraki dönemde giderildiğini ortaya koymaktadır.

Tablodaki veriler incelendiğinde kısa dönemde GSYİH üzerinde; kullanılan ve toplanan fonların yalnızca beş gecikmeli etkisinin, varlıkların ve iki gecikmeli varlıkların etkisinin istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmektedir. Bu etkilerden yalnızca toplanan fonların etkisinin negatif olduğu diğerlerinin ise pozitif yönde etkilediği tespit edilmiştir. Bu bağlamda, kullanılan fonların beş gecikmeli etkisinde meydana gelen %1’lik bir artışın GSYİH’yi %0.30 oranında arttırdığı, toplanan fonların beş gecikmeli etkisinin GSYİH’yi %0.50 oranında azalttığı, varlıklarda meydana gelen %1’lik bir artışın ekonomik büyümeyi %0.33

oranında arttırdığı ve varlıkların iki gecikmeli değerinde yaşanan %1’lik bir artışın ekonomik büyümeyi %0.41 oranında arttırdığı sonucuna ulaşılmıştır.

ARDL modelinin kararlılığını değerlendirmek amacıyla, Brown ve diğerleri (1975) tarafından geliştirilen CUSUM ve CUSUMQ testleri uygulanmıştır. Bu testlerin temel amacı, regresyon katsayılarında olası bir yapısal kırılmanın varlığını belirlemek ve modelin kararlılık durumunu analiz etmektir. CUSUM testi, tekrarlı artıklara dayanır ve CT istatistiği olarak adlandırılan birikimli toplamı esas alır. Şekil 5.1’de, CUSUM değerlerinin alt ve üst güven sınırları içinde kalması, başka bir deyişle bu sınırları aşmaması, modelde yapısal bir kırılma bulunmadığını ve kararlılık özelliğine sahip olduğunu gösterir (Güler, 2014). Aşağıda, CUSUM ve CUSUMQ (kareleri alınmış birikimli toplam) testlerinin sonuçlarına ilişkin grafikler sunulmaktadır.

Şekil 5.1. CUSUM ve CUSUMQ Grafığı

5.5.3 Türkiye İçin Granger Nedensellik Testi Sonuçları

Granger nedensellik testi, zaman serisi analizlerinde, bir değişkenin diğerini tahmin etme gücünü test etmek amacıyla kullanılan bir istatistiksel tekniktir. Bu test, iki veya daha fazla zaman serisi arasındaki ilişkiyi inceleyerek, bağımsız değişkenin bağımlı değişkeni nedensel bir şekilde etkileyip etkilemediğini incelemektedir. Testin uygulanması için kurulan hipotez “ H_0 : X Y’nin nedeni değildir.” biçimindedir. Bu bağlamda Türkiye için yapılan Granger nedensellik testi sonuçları aşağıda yer almaktadır.

Tablo 5.11. Türkiye Granger Nedensellik Testi Sonuçları

Sıfır Hipotezi:	F-İstatistiği	Olasılık	İlişki Yönü
H_0 : Kullandırılan fonlar GSYİH’nin granger nedeni değildir.	0.77214	0.4675	
H_0 : GSYİH Kullandırılan fonların granger nedeni değildir.	4.27119	0.0194**	GDP → KF
H_0 : Toplanan fonlar GSYİH’nin granger nedeni değildir.	0.39955	0.6727	GDP → TF
H_0 : GSYİH Toplanan fonların granger nedeni değildir.	3.78833	0.0294**	
H_0 : Varlıklar GSYİH’nin granger nedeni değildir.	0.61917	0.5425	GDP → VRLK
H_0 : GSYİH Varlıkların granger nedeni değildir.	5.36055	0.0078*	

*, %1, **, %5 ve ***, %10 anlamlılık düzeyini ifade etmektedir.

Tablo 5.7’de yer alan Türkiye için yapılan Granger nedensellik test sonuçları incelendiğinde, bağımsız değişkenler ile GSYİH arasında, GSYİH’den kullandırılan fonlara %5 anlamlılık düzeyinde, Toplanan fonlara %5 anlamlılık düzeyinde ve varlıklara %1 anlamlılık düzeyinde olmak üzere tek yönlü nedensellik ilişkisinin bulunduğu görülmektedir. Bu bağlamda Türkiye için talep öncüllü hipotezin geçerliliği söylenebilmektedir.

5.6 Malezya İçin Bulgular

Bu bölümde, Malezya ekonomisinde İslami bankacılığın ekonomik büyümeye olan uzun dönemli etkilerini incelemek amacıyla Eşbütünleşme Analizi ve ARDL (Autoregressive Distributed Lag) Sınır Testi kullanılmıştır. Elde edilen bulgular, İslami bankacılıkla ilgili değişkenlerin GSYİH üzerindeki etkilerini kısa ve uzun dönemde değerlendirmeye olanak tanımaktadır.

5.6.1 Birim Kök Testi Sonuçları

Değişkenlerin durağanlığının belirlenmesinde Genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF) ve Phillips-Perron (PP) birim kök testi uygulanmış olup test sonuçları aşağıdaki tabloda yer almaktadır:

Tablo 5.12. Birim Kök Testi Sonuçları

ADF Birim Kök Testi		Düzy Değer		Birinci Fark	
Değişkenler	Sabitli	Sabitli ve Trendli	Sabitli	Sabitli ve Trendli	
LNREELMLZGDP	-0.912362 (0.7772)	-1.950210 (0.6151)	-7.697341* (0.0000)	-7.626775* (0.0000)	
LNREELMLZKF	-1.358359 (0.5961)	-1.658326 (0.7564)	-7.457662* (0.0000)	-7.479710* (0.0000)	
LNREELMLZTF	-1.305019 (0.6213)	-1.871009 (0.6562)	-7.519010* (0.0000)	-7.485918* (0.0000)	
LNREELMLZVRLK	-1.285029 (0.6305)	-1.680238 (0.7470)	-7.485891* (0.0000)	-7.471784* (0.0000)	
PP Birim Kök Testi		Düzy Değer		Birinci Fark	
Değişkenler	Sabitli	Sabitli ve Trendli	Sabitli	Sabitli ve Trendli	
LNREELMLZGDP	-0.896099 (0.7824)	-1.996580 (0.5904)	-7.697449* (0.0000)	-7.626878* (0.0000)	
LNREELMLZKF	-1.358359 (0.5961)	-1.687901 (0.7436)	-7.457662* (0.0000)	-7.479710* (0.0000)	
LNREELMLZTF	-1.303138 (0.6222)	-2.021168 (0.5772)	-7.519327* (0.0000)	-7.486050* (0.0000)	
LNREELMLZVRLK	-1.286256 (0.6300)	-1.791328 (0.6957)	-7.489395* (0.0000)	-7.475376* (0.0000)	

***, %10 anlamlılık düzeyinde; **, %5 anlamlılık düzeyinde *, %1 anlamlılık düzeyinde istatistiki anlamlılığı göstermektedir.

Tablo 5.8’de bulunan ADF birim kök testlerinin sonuçları değerlendirildiğinde, GDP, TF, KF ve VRLK serilerinin düzey değerlerinde durağan olmadıkları yani birim kök içerdikleri anlaşılmaktadır. Ancak birinci farkında serilerin hem sabitli hem de sabitli trendli modelde durağanlaştıkları, birim kök içermedikleri görülmektedir. PP birim kök testi sonuçları incelendiğinde ise ADF birim kök testi ile aynı sonuçlara ulaşıldığı görülmektedir.

5.6.2 Eşbütünleşme Analizi ve ARDL Sınır Testi Sonuçları

Eşbütünleşme testi, uzun dönemli denge ilişkilerinin varlığını araştırmak için kullanılmıştır. Bu testin amacı, İslami bankacılıkla ilgili değişkenlerin (kullandırılan fonlar, toplanan fonlar, varlıklar) GSYİH ile uzun dönemde birlikte hareket edip etmediğini belirlemektir.

Tablo 5.13. ARDL Bound Testi Sonuçları

		%1 Anlamlılık Düzeyindeki Sınır Değerleri		%5 Anlamlılık Düzeyindeki Sınır Değerleri		%10 Anlamlılık Düzeyindeki Sınır Değerleri	
F İstatistiği	Serbestlik Derecesi	I(0)	I(1)	I(0)	I(1)	I(0)	I(1)
3.780784	4	3.29	4.37	2.56	3.49	2.2	3.09

Tablo 5.9’da bulunan serbestlik derecesi, modelde kullanılan bağımsız değişken sayısını belirtmektedir. Modelin sınır testi sonucunda hesaplanan F istatistik değeri 3.780784 olarak bulunmuştur. Pesaran vd. (2001) tarafından belirlenen alt ve üst sınırlar ile karşılaştırıldığında F istatistik değerinin %10 ve %5 anlamlılık düzeylerinde üst sınırdan daha büyük olduğu görülmektedir. Bu bulgu, H0 hipotezinin reddedildiğini ve alternatif hipotezin kabul edildiğini gösterirken, modelde belirlenen değişkenler arasında eş bütünleşmenin var olduğuna dair sonuca ulaşılmaktadır.

Tablo 5.14. ARDL (1,3,0,0,1) Modelinin Tahmin Sonuçları

Bağımlı Değişken: LNREELMLZGDPSA			
Değişkenler	Katsayı	t-istatistiği	Olasılık
LNREELMLZGDPSA(-1)	0.673131	7.462831	0.0000*
LNREELMLZKFSA	0.812675	5.870701	0.0000*
LNREELMLZKFSA(-1)	-0.566106	-4.959055	0.0000*
LNREELMLZKFSA(-2)	-0.034849	-0.528237	0.6000
LNREELMLZKFSA(-3)	-0.089247	-2.337305	0.0240**
LNREELMLZTFSA	-0.253187	-1.657245	0.1046
LNREELMLZVRLKSA	0.350751	1.495467	0.1419
Dummy	0.076576	2.076050	0.0438**
Dummy (-1)	-0.054375	-1.409344	0.1658
C	0.978436	3.144930	0.0030
R ²	0.993304		
Düzeltilmiş R ²	0.991934		
F istatistiği ve Olasılık Değeri	725.2311 (0.0000)		

Tablo 5.15. (Devam) ARDL (1,3,0,0,1) Modelinin Tahmin Sonuçları

Diagnostik Testler	
Breusch-Godfrey LM Testi	1.8934 (0.3880)
Jarque-Bera Normallik Testi	1.4040 (0.4955)
Breusch- Pagan-Godfrey Testi	9.2617 (0.4135)
Ramsey Reset	2.3076 (0.1361)
***, %10 anlamlılık düzeyinde;	
**, %5 anlamlılık düzeyinde	
*, %1 anlamlılık düzeyinde istatistiki anlamlılığı göstermektedir.	

Tablo 5.10’da gösterilen sonuçlar incelendiğinde modelin R^2 değerinin oldukça yüksek olması seçilen değişkenlerin bağımlı değişkeni açıklama gücünün yüksek, F istatistik değerinin 0,05’ten küçük olması ise modelin anlamlı olduğunu göstermektedir. Jarque Bera normallik testi sonucunun 0,05’ten büyük olması modelde artıkların normal dağıldığını göstermektedir. Ramsey-Reset testi sonucu ise modelde tanımlama hatası yapılmadığını göstermektedir. Otokorelasyon ve değişen varyans (heterodasticity) varsayımı için yapılan, Breush-Godfrey otokorelasyon testi ve Breush-Pagan-Godfrey değişen varyans testi sonuçları modelde otokorelasyon ve değişen varyans problemlerinin olmadığını göstermektedir.

Tablo 5.16. Uzun Dönem ARDL (1,3,0,0,1) Modelinin Tahmin Sonuçları

Bağımlı Değişken: LNMLZGDP			
Değişkenler	Katsayı	t-istatistiği	Olasılık
LNREELMLZKFSA	0.374685	1.029885	0.3087
LNREELMLZTFSA	-0.774584	-1.845242	0.0717***
LNREELMLZVRLKSA	1.073064	1.864617	0.0689***
Dummy	0.067919	1.836265	0.0731
C	2.993356	3.774761	0.0005

*** %10 anlamlılık seviyesinde istatistiksel olarak anlamlı olduğunu göstermektedir.

ARDL modeli uzun dönem analizi sonuçlarının gösterildiği Tablo 5.11 incelendiğinde modelde kullanılan bağımsız değişkenlerden toplanan fonlar ve varlıkların bağımlı değişken ile uzun dönem ilişkisi olduğu ve bu ilişkinin istatistiki

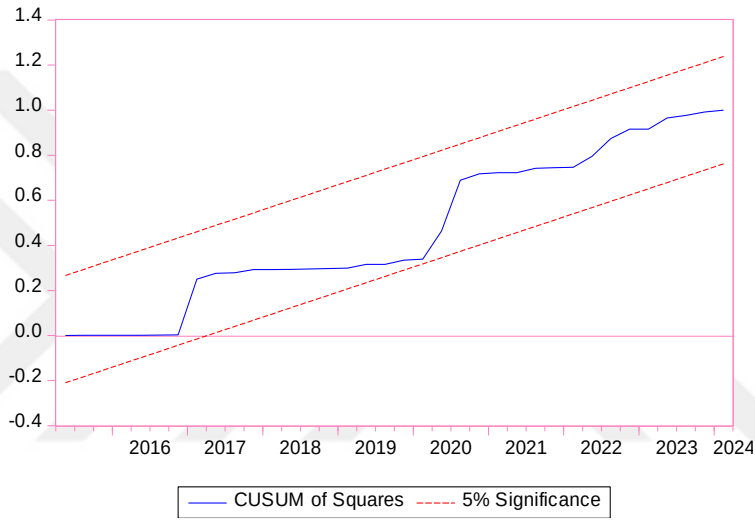
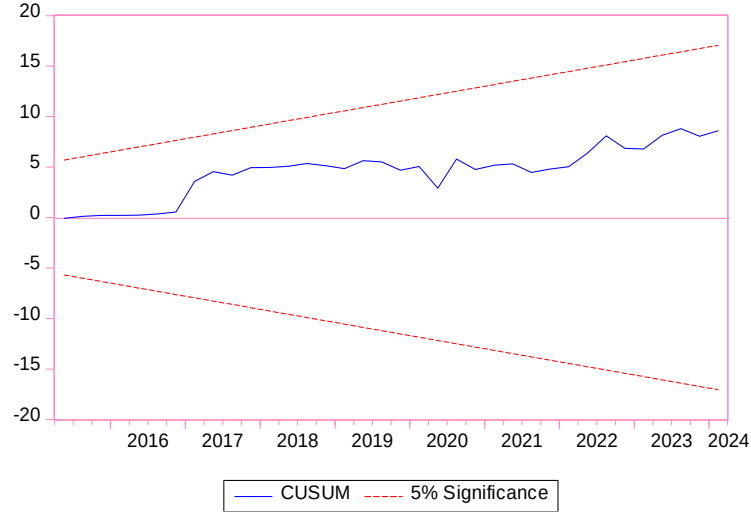
olarak anlamlı olduğu görülmektedir. Modelde bağımsız değişken olarak seçilen ve ekonomik büyümeyi gösteren, gayri safi yurt içi hasılanın değişim oranı, İslami bankaların topladıkları fonlardan ve varlıklarından etkilenmektedir. Toplanan fonlar ekonomik büyüme üzerinde %10 anlamlılık düzeyinde istatistiki olarak anlamlı ve negatif bir etkiye sahiptir ve toplanan fonlardaki %1’lik artış, ekonomik büyümeyi %0.77 oranında azaltmaktadır. Banka varlıkları ile ekonomik büyüme arasında pozitif ve %10 anlamlılık düzeyinde anlamlı ilişki bulunmaktadır; varlıklardaki %1’lik artış, ekonomik büyümeyi %1.07 oranında arttırmaktadır. Bu ilişki, varlıkların âtil durumda kalmayıp ekonomiye kazandırıldığı veya verimli bir şekilde yönetilmesiyle açıklanabilir. Bu durum İslami bankaların varlıklarının Malezya ekonomisinde büyümeyi destekleyici bir rol oynadığını ve ekonomik faaliyetlere pozitif etkisinin olduğunu göstermektedir.

Tablo 5.17. ARDL (1,3,0,0,1) Kısa Dönem Katsayıları

Değişkenler	Katsayı	t-istatistiği	Olasılık Değeri
$\Delta(\text{LNREELMLZKF})$	1.098198	3.346170	0.0017*
$\Delta(\text{LNREELMLZKF}(-1))$	0.119744	2.068344	0.0445**
$\Delta(\text{LNREELMLZKF}(-2))$	0.095756	1.725902	0.0914***
$\Delta(\text{LNREELMLZTF})$	-0.376202	-1.525272	0.1343
$\Delta(\text{LNREELMLZVRLK})$	0.190166	0.465653	0.6438
$\Delta(\text{Dummy})$	0.074599	3.698830	0.0006*
CointEq(-1)	-0.330616	-5.191636	0.0000*

* %1, ** %5, *** %10 anlamlılık seviyesinde istatistiksel olarak anlamlı olduğunu göstermektedir.

Değişkenlerin kısa dönem dinamiğini araştırmak amacıyla kullanılan hata düzeltme tahminine ait sonuçlar Tablo 5.12’de gösterilmektedir. Sonuçlar incelendiğinde kullandırılan fonlar, bir ve iki gecikmeli kullandırılan fonlar ile ekonomik büyüme arasında genel olarak pozitif ve anlamlı ilişkinin olduğu görülmektedir. Bu bağlamda kullandırılan fonlar, bir gecikmeli kullandırılan fonlar ve iki gecikmeli kullandırılan fonlarda %1’lik bir artış yaşanması durumunda ekonomik büyümenin sırasıyla %1.09, %0.11 ve %0.09 oranında arttırdığı tespit edilmiştir. Toplanan fonlar ve banka varlıklarının ise kısa dönemde ekonomik büyüme üzerinde istatistiksel olarak anlamsızdır. Fakat hata düzeltme katsayısı olan CointEq(-1) istatistiksel olarak anlamlı ve negatiftir, bu durum kısa dönemde meydana gelen sapmaların veya şokların, uzun dönemde dengeye geleceğini göstermektedir.

Şekil 5.2. CUSUM ve CUSUMQ Grafikleri

Şekil 5.2’de, modelin yapısal kırılmalarının olup olmadığı ve uzun ile kısa dönem katsayılarının istikrarı, Cusum ve Cusumq testleriyle incelenmiştir. Cusum testi, ardışık artıkların toplamının kritik değerler aralığında olup olmadığını kontrol ederken, Cusumq testi ise ardışık artıkların karelerinin toplamını değerlendirir ve bu nedenle Cusumq testi, Cusum testine kıyasla daha duyarlıdır. Her iki testin sonuçlarına göre, hata terimlerine ait test istatistikleri %5 anlamlılık düzeyinde kritik sınırlar içinde yer alıyorsa, tahmin edilen parametrelerin kararlı olduğu kabul edilir (Kocak, 2014: 69). Bu çerçevede, modelin test sonuçları incelendiğinde, yapısal bir kırılma bulunmadığı ve modeldeki uzun ve kısa dönem katsayılarının istikrarlı olduğu sonucuna varılmaktadır.

5.6.3 Malezya İçin Granger Nedensellik Testi Sonuçları

Tablo 5.13'te yer alan Malezya için yapılan Granger nedensellik test sonuçları incelendiğinde, bağımsız değişkenlerden kullandırılan fonlar ile GSYİH arasında bir nedensellik ilişkisinin olmadığı, ancak GSYİH'den toplanan fonlara %5 anlamlılık düzeyinde ve varlıklara %10 anlamlılık düzeyinde olmak üzere tek yönlü nedensellik ilişkisinin bulunduğu görülmektedir. Bu bağlamda Malezya için, Türkiye'de olduğu gibi talep öncüllü hipotezin geçerliliği söylenebilmektedir.

Tablo 5.18. Malezya İçin Granger Nedensellik Testi Sonuçları

Sıfır Hipotezi:	F-İstatistiği	Olasılık	İlişki Yönü
H ₀ : Kullandırılan fonlar GSYİH'nin granger nedeni değildir.	0.35455	0.7032	
H ₀ : GSYİH Kullandırılan fonların granger nedeni değildir.	1.18504	0.3142	İlişki yoktur
H ₀ : Toplanan fonlar GSYİH'nin granger nedeni değildir.	0.65461	0.5240	GDP → TF
H ₀ : GSYİH Toplanan fonların granger nedeni değildir.	4.20723	0.0205**	
H ₀ : Varlıklar GSYİH'nin granger nedeni değildir.	0.07403	0.5425	GDP → VRLK
H ₀ : GSYİH Varlıkların granger nedeni değildir.	2.75019	0.0736***	

*, %1, **, %5 ve ***, %10 anlamlılık düzeyini ifade etmektedir.

6. SONUÇ ve ÖNERİLER

İslami bankacılık, faizsiz finansman esaslarına dayanan ve ekonomik faaliyetleri şeriat ilkeleri doğrultusunda yönlendiren bir finansal sistemdir. Geleneksel bankacılıktan farklı olarak İslami bankalar, faize dayalı kredi yerine, risk ve kâr paylaşımına odaklanan finansal araçlarla faaliyet gösterir. Bu yaklaşım, ekonomik büyümeye iki temel yolla katkı sağlamayı amaçlar: üretken yatırımları teşvik etmek ve finansal kapsayıcılığı artırmak.

Ekonomik büyüme, bir ekonomideki mal ve hizmet üretiminin belirli bir zaman diliminde artışını ifade eder ve genellikle gayri safi yurt içi hasıla (GSYİH) ile ölçülür. Sürdürülebilir büyüme, sermaye birikimi, yenilikçilik ve insan kaynaklarının verimli kullanımı gibi faktörlere dayanır. Bu bağlamda, finansal sistemin etkinliği, büyümenin unsurlarından biri olarak kabul edilmektedir.

İslami bankacılık, finansal sistemin bir alt kümesi olarak, büyümeyi teşvik eden çeşitli mekanizmalara sahiptir. Özellikle, murabaha, mudarebe ve müşareke gibi İslami finans araçları, yatırımcılar ve girişimciler arasında güvene dayalı ilişkiler geliştirerek üretken faaliyetlere sermaye akışını kolaylaştırır. Ayrıca, sosyal adalet ve gelir dağılımında eşitliği sağlamayı hedefleyen bu sistem, finansal kapsayıcılığı artırarak ekonomik büyümeye dolaylı yoldan katkıda bulunur. Ancak, İslami bankaların büyümeye etkisi, ülkelerin ekonomik yapılarına, bankacılık sistemlerinin işleyişine ve uygulanan politikalara bağlı olarak değişkenlik göstermektedir.

Bu çalışma, Türkiye ve Malezya'da İslami bankacılık sektörünün ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini analiz ederek her iki ülkenin finansal yapıları ve sektörel dinamiklerine dair önemli bulgular ortaya koymuştur.

Türkiye için yapılan uzun dönem analizleri, katılım bankalarının toplanan fonlar ve kullandırılan fonlarının ekonomik büyüme üzerinde negatif bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir. Kullandırılan ve toplanan fonların GSYİH üzerindeki negatif etkisi reel sektöre entegrasyondaki yetersizliği göstermektedir. Türkiye’de katılım bankaları genellikle inşaat, enerji ve altyapı gibi sermaye yoğun sektörlerle yönelmektedir. Ancak bu sektörlerin sürdürülebilir büyümeye olan katkısı sınırlı kalabilmektedir.

Katılım bankalarının varlık büyüklüğündeki artışın ekonomik büyümeyi pozitif olarak desteklemesi, bankaların uzun vadeli altyapı projelerine ve enerji

sektörüne yatırım yapmalarından kaynaklandığı düşünülmektedir. Ancak bu katkının sürdürülebilirliği, finansman modellerinin çeşitliliğine ve diğer sektörler ile entegrasyonuna bağlı olduğu söylenebilir. Örneğin tarım ve teknoloji sektörleri, katılım bankalarının potansiyel olarak katkı sağlayabileceği alanlar arasında yer almaktadır. Bankaların bu sektörlerle özel sukuk, murabaha bazlı çözümler sunması gerekmektedir.

Türkiye’de kısa dönem analiz sonuçları incelendiğinde özellikle gecikmeli değerlerin ekonomik büyümeyi farklı şekillerde etkilediği görülmektedir. Kullandırılan fonların beş gecikmeli değerinde, varlıklarda ve iki gecikmeli varlıklarda meydana gelen değişim ekonomik büyümeyi arttırmakta olduğu söylenebilmektedir. Toplanan fonların beş gecikmeli değeri ise ekonomik büyüme üzerinde azaltıcı etkiye sahiptir. Ayrıca bu olumsuz etkinin tasarrufların yatırımlara dönüşüm sürecinde verimsizlikler yaşandığını da işaret edebilmektedir. Bu bağlamda değişkenlerin gecikmeli değerlerinin etkisinin, kısa dönemde ekonomiye katkıda bulunmak yerine bir zaman gecikmesi ile gerçekleştiği söylenebilmektedir.

Granger nedensellik test sonuçları ise Türkiye ekonomisinin talep öncüllü bir yapıya sahip olduğunu göstermektedir. Bu durum, ekonomik büyümenin finansal derinleşmeyi tetiklediği ve finansal kaynakların büyümeden bağımsız bir şekilde genişleyemediği anlamına gelmektedir. Bu bağlamda, Türkiye’nin ekonomik yapısında talep yönlü politikalara dayalı bir yaklaşımın hâkim olduğunu ancak katılım bankalarının sürece katkıda bulunmalarının da gerekliliğini ortaya koymaktadır.

Malezya, küresel İslami finansın öncüsü ve bu sektördeki en gelişmiş altyapıya sahip ülkelerden biri olması sebebiyle, bu sonuçların anlamı derinlemesine değerlendirilmesi gerekmektedir. Malezya için gerçekleştirilen analizin uzun dönem sonuçları incelendiğinde, Malezya’daki İslami bankaların topladıkları fonların ekonomik büyüme üzerinde negatif bir etkiye sahip olduğu, toplanan fonlarda yaşanacak %1’lik bir artışın ekonomik büyüme üzerinde %0.77 oranında azaltıcı etkisi olduğu belirlenmiştir. Toplanan fonların ekonomik büyüme üzerindeki negatif etkisi, bu fonların bankalar tarafından yeterine verimli alanlara yönlendirilemediğini ya da bu fonların büyük ölçüde spekülatif olmayan, düşük risk içeren yatırımlar ile değerlendirildiğini gösterebilir. Malezya İslami bankacılık sistemi, İslam hukuku ilkelerine uygun olarak riski minimize eden yatırım modellerini tercih etmesi, ekonomik büyüme üzerindeki azaltıcı etkiye zemin

hazırladığı düşünülmektedir. Ayrıca murabaha gibi sabit getirili sözleşmelerin aşırı kullanımı, büyüme üzerindeki bu etkinin sebeplerinden birisi olarak da gösterilebilmektedir.

Malezya'da İslami banka varlıklarının uzun dönemde büyüme üzerinde pozitif etkisinin bulunması ve varlıklarda yaşanan %1'lik bir artışın ekonomik büyümeyi %1.07 oranında arttırması, Malezya'nın İslami bankacılık sisteminin güçlü yönlerini ortaya koymaktadır. Bu durum, varlıkların büyük ölçüde üretken yatırımlara yönlendirildiğini ve bankaların reel sektörle etkin bir ilişkinin varlığına işaret etmektedir. Bu bağlamda Malezya İslami bankacılık sisteminin ekonomik dalgalanmalara hızlı bir tepki verebildiğini ve likidite yönetiminde başarılı olduğu söylemek mümkündür. Ayrıca Malezya, İslami finansal ürünler ve hizmetlerde inovasyon açısından lider bir ülke olduğundan, kısa dönemdeki bu etkinin arkasında yerel düzenleyicilerin (Bank Negara Malaysia gibi) sektör üzerindeki teşvik edici yaklaşımlarının olduğu da söylenebilir.

Malezya'da İslami bankacılık sektörü, özellikle uzun vadede ekonomik büyümeyi destekleme konusunda güçlü bir altyapıya sahip olsa da kısa vadeli büyüme etkileri sınırlı kalmaktadır. Malezya için kısa dönem analiz sonuçları incelendiğinde kullanılan fonlar ve bir-iki gecikmeli kullanılan fonlar ile ekonomik büyüme arasında pozitif ve anlamlı ilişki tespit edilmiştir. Bu sonuca göre Malezya'daki İslami bankaların kısa vadede ekonomik büyümeyi destekleyici bir rol oynadığını ancak bu etkinin zamanla gerçekleştiğini göstermektedir.

Malezya'da GSYİH'den toplanan fonlara ve banka varlıklarına doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi, Türkiye ile benzer şekilde talep öncüllü hipotezin geçerli olduğunu göstermektedir. Bu durum, İslami bankacılık sektörünün, ekonomik büyümenin tetiklediği bir talebe yanıt verdiğini, ancak büyümenin kendisinin bu sektörden doğrudan etkilenmediğini ifade etmektedir.

Türkiye ve Malezya'nın İslami bankacılık sektörlerindeki performansı ve ekonomik büyümeye olan etkileri, her iki ülkenin sektörel dinamiklerinin güçlü ve zayıf yönlerini analiz etmek için önemli bir çerçeve sunmaktadır. Bu karşılaştırmalı analiz, Malezya'nın deneyimlerinden yola çıkarak Türkiye için politika önerileri geliştirmeyi hedeflemektedir.

Malezya'da İslami bankacılık sektörü ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki, Türkiye'dekinden daha pozitif bir seyir izlemektedir. Malezya, finansal sistemini daha etkili şekilde kullanarak, tasarrufları yatırımlara dönüştürebilmiş ve

büyümeyi sürdürülebilir kılmak için uzun vadeli stratejiler oluşturabilmiştir. Malezya'nın finansal aracılık süreçlerinde verimlilik daha yüksektir ve fonların tahsisi genellikle üretken sektörlerle yönlendirilmektedir. Bu bağlamda, Malezya'nın ekonomik büyümeyi destekleyen bir finansal sistem geliştirdiği söylenebilir.

Malezya'da kısa dönem etkileri daha stabil ve istikrarlıdır. Kısa vadede, finansal kaynakların doğru yönlendirilmesi, GSYİH üzerinde daha az gecikmeli etkilerle olumlu bir etki yapmaktadır. Uzun dönemde, varlıkların büyüme üzerindeki pozitif etkisi, Malezya'nın varlık birikimini üretken alanlarda kullanma konusundaki başarısını göstermektedir. Türkiye'de ise kısa dönemdeki negatif etkiler, ekonomik belirsizlikler ve fon dağılımındaki verimsizliklere bağlanabilir.

Türkiye ve Malezya örnekleri karşılaştırıldığında, İslami bankacılığın ekonomik büyümeye katkısının ülkelerin ekonomik yapılarına ve bankacılık sistemlerinin etkinliğine bağlı olarak değişkenlik gösterdiği anlaşılmaktadır. İslami bankacılık, küresel finansal sistem içinde alternatif bir model sunarak ekonomik büyümeye çeşitli şekillerde katkı sağlamaktadır. Ancak bu katkının artırılabilmesi, ülkelerin bankacılık sistemlerinde yapısal reformlar yapmasına ve kaynak tahsis süreçlerini daha etkin hale getirmesine bağlıdır. Türkiye ve Malezya örneklerinden elde edilen bulgular, İslami bankacılığın yalnızca finansal değil, aynı zamanda sosyal ve ekonomik politikalarla da desteklenmesi gerektiğini ortaya koymaktadır.

Türkiye ve Malezya'da İslami bankacılığın ekonomik büyümeye etkisinin ekonometrik analiz yardımıyla incelendiği bu tezde Türkiye için bazı uygulamalar tespit edilmiştir. Öncelikle Malezya'nın başarısının temelinde güçlü bir yasal ve düzenleyici çerçevenin bulunduğu ve Türkiye'nin de İslami bankacılık sektörünü desteklemek için daha kapsamlı bir çerçeve oluşturması gerektiği ve sektörü teşvik eden politikaların uygulanması gerekmektedir. Malezya özellikle sukuk ihracı olmak üzere diğer yenilikçi İslami finansal ürünlerde dünya lideri konumundadır. Türkiye'de de sukuk piyasasına yoğunlaşılmalı ve teknolojik inovasyonlar yaygınlaştırılmalıdır. Ayrıca Türkiye, Malezya'nın varlık yönetimindeki başarısını inceleyerek varlık tabanını genişletmeli ve yatırım projelerine daha fazla odaklanmalıdır.

Türkiye'de İslami bankacılığın gelişimi için kullandırılan fonların üretken yatırımlara yönlendirilmesi sağlanmalı, sanayi, tarım ve teknoloji gibi stratejik

sektörlere özel finansman paketleri oluşturulmalı, atıl varlıkların ekonomiye kazandırılması için yenilikçi projeler ve teşvikler geliştirilmeli, özellikle kamu-özel sektör iş birlikleri teşvik edilmeli, İslami finans araçları çeşitlendirilerek, tasarruf sahiplerinin ekonomiye daha fazla katkı sağlaması hedeflenmeli, İslami finansal okur-yazarlık çalışmaları genişletilerek özellikle genç müşteri kitlesinin sektöre dahil edilmesi sağlanmalı ve üniversitelerde bulunan alanla ilgili lisans/yüksek lisans/ doktora programları arttırılmalıdır.

KAYNAKLAR

- Abduh, M. ve Chowdhury, N. T. (2012). Does Islamic Banking Matter for Economic Growth in Bangladesh. *Journal of Islamic Economics, Banking and Finance*, 8(3), 104-113.
- Abduh, M. ve Sukmana, R. (2013). The Role of Stock Markets in Promoting Economic Growth in Malaysia: Islamic vis-à-vis Conventional. *Global Review of Islamic Economics and Business*, 1(1), 1-12.
- Abduh, M., Ibrahim, S. ve Omar, M. (2012). A Study on Finance-growth Nexus in Dual Financial System Countries: Evidence from Bahrain. *World Applied Sciences Journal*, 20(8), 1166-1174.
- Abdul Rashid, H., Yusof, R. M. ve Kassim, S. H. (2019). Islamic banking and economic growth: Empirical evidence from Malaysia. *International Journal of Business and Society*, 20(1), 1-20.
- Abdulazeem, A. (2015, December). The Internal Challenges Facing Islamic Finance Industry. *Munich Personal RePEc Archive*. MPRA Paper.
- Abdullah, W. A. ve Chee, K. L. (2010). *Islamic finance: Principles and operations*. Kuala Lumpur: Pelanduk Publications.
- Acar, Y. (2002). *İktisadi Büyüme ve Büyüme Modelleri*. Bursa: Vipaş Yayınları.
- Afshar, T. A. (2013). Compare and Contrast Sukuk (Islamic Bonds) with Conventional Bonds, Are They Compatible. *The Journal of Global Business Management*, 9(1), 44-52.
- Ahmad, I., Abbas, S. ve Haq, M. (2019). Impact of Islamic banking on economic growth: Evidence from Pakistan. *Journal of Islamic Finance and Banking*, 6(2), 75-88.
- Ahmad, R. A. ve Ariff, M. (2017). Islamic banking and economic growth: The Indonesian experience. *International Journal of Monetary Economics and Finance*, 10(4), 347-365.
- Ahmed, H. (2010). Islamic financial services board and their role in the development of Islamic finance. *International Journal of Islamic and Middle Eastern Finance and Management*, 3(1), 26-41.
- Ahmed, H. (2012). Impact of Islamic banking on economic growth: Evidence from Pakistan. *Journal of Finance, Accounting and Management*, 3(2), 1-14.
- Aktepe, İ. E. (2017). *Katılım Finans*. İstanbul: TKBB Yayınları.
- Aktepe, İ. E. ve Dereci, M. (2019). İslam Hukukunda Akit Teorisi ve Katılım Bankacılığında Akitler. *Yaşayan ve Gelişen Katılım Bankacılığı* (s. 218-247). içinde TKBB Yayınları.
- Akyüz, Y. (1977). *Sermaye-Bölüşüm-Büyüme*. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.
- Alagöz, M. (1981). El-Neccar ile Bir Hasbihal. *Hilal Dergisi*, 3-17.
- Ali, A., Khan, M. ve Hussain, S. (2018). The impact of Islamic banking on economic growth: Evidence from Pakistan. *Journal of Islamic Economics and Finance*, 4(2), 112-125.
- Altan, M. (2001). *Fonksiyonlar ve İşlemler Açısından Bankacılık*. İstanbul: Beta Basım Yayım.
- Atici, G. (2018). Islamic (participation) banking and economic growth: Empirical focus on Turkey. *Asian Economic and Financial Review*, 8(11), 1354-1364.
- Bahmani-Oskooee, M. ve Hegerty, S. W. (2007). Exchange rate volatility and trade flows: a review article. *Journal of Economic Studies*, 34(3), s. 211-255.

- Bakar, M. D. (2009). Shariah compliance: A journey of Islamic finance in Malaysia. *ISRA International Journal of Islamic Finance*, 1(1), 7-12.
- Bakkal, A. (2016). Katılım Bankalarında Murabaha Dışı Gelir Kaynaklarının Arttırılması. *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 7(2), 21-36.
- Barnett, W. A. ve Ghosh, T. (2013). Stability analysis of Uzawa-Lucas endogenous growth model. *MPRA Paper 47231*.
- Bashir, A., Ahmad, N. ve Ahmed, Z. (2016). The impact of Islamic banking on economic growth: Evidence from Bangladesh. *Journal of Islamic Economics and Finance*, 2(1), 45-58.
- Battal, A. (1999). *Bankalarla Karşılaştırmalı Olarak Hukuki Yönden Özel Finans Kurumları*. Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Bayındır, S. (2021). Ribanın Tarifi Konusunda Yeni Bir Yaklaşım Önerisi. *İlahiyat Akademik Dergisi*, (13), 1-30
- Becker, G. S. ve Barro, R. J. (1988). A Reformulation of the Economic Theory of Fertility. *The Quarterly Journal of Economics*, 103(1), s. 1-25.
- Behnayoun, N., Chairi, I., El Gonnouni, A. ve Lyhyaoui, A. (2014). Islamic Banking Challenges Lie in the Growth of Islamic Economy Despite of the Free Interest Loans Policy: Evidences from Support Vector Machine Approach. *Journal of Finance and Risk Perspectives*, 3(1), 19-31.
- Bektaş, S. ve Baykuş, O. (2020). Seçilmiş Sektörel Krediler ve İktisadi Büyüme İlişkisinin Ampirik Analizi: Türkiye Katılım Bankaları Örneği. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 7(10), 244-258.
- Berber, M. (2006). *İktisadi Büyüme ve Kalkınma*. Trabzon: Derya Kitabevi.
- Bilman, M. E. (2020). Türkiye’de İslami Bankacılık, Finansal Gelişme Ve Ekonomik Büyüme Arasındaki Nedensellik İlişkilerinin Doğrusal Ve Doğrusal Olmayan Yöntemlerle Analizi. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (Prof. Dr. Sabri Orman Özel Sayısı), 353-369.
- Bocutoğlu, E. (2012). *İktisadi Düşünceler Tarihi*. Trabzon: Murathan Yayınevi.
- Boianovsky, M. (2018). Beyond Capital Fundamentalism: Harrod, Domar and the History of Development Economics. *Cambridge Journal of Economics*, 42(2), 477-504.
- Bozik, M. S. (2018). *Katılım ve Konvansiyonel Bankaların İktisadi Büyümeye Etkisi: Karşılaştırmalı Ampirik Analiz Türkiye Örneği*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Bozik, M. S. (2020). Impact of participation and conventional banks on economic growth: Case of Turkey. *İktisadi İdari ve Siyasal Araştırmalar Dergisi*, 5(11), 69-85.
- Bozkurt, M., Altıntaş, N. ve Yardımcıoğlu, F. (2020). Katılım Bankacılığı ve Konvansiyonel Bankacılığın Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkileri: Türkiye Üzerine Bir İnceleme. *International Journal of Islamic Economics and Finance Studies*, 6(1), 95-114.
- Brooks, C. (2008). *Introductory Econometrics for Finance*. Cambridge University Press.
- Bulut, H. İ. ve Er, B. (2012). *Katılım Finansmanı Katılım Bankacılığı ve Girişim Sermayesi*. TKBB Yayınları.
- Canbaz, M. (2016). *Katılım Bankacılığı*. İstanbul: Beta Yayınları.
- Chapra, M. U. (1992). *Islam and the economic challenge*. Leicester, U.K.: International Institute of Islamic Thought (IIIT).

- COMCEC. (2018). *The Role of Sukuk in Islamic Capital Markets*. Ankara.
- Çağlayan, M. ve Yıldırım, D. (2015). Türkiye'deki katılım bankalarının ekonomik büyüme üzerindeki etkisi: 2000-2014 dönemi. *Ege Akademik Bakış*, 15(2), 207-216.
- Çizakça, M. (1999). *İslam Dünyası'nda ve Batı'da İş Ortaklıkları Tarihi*. Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Çonkar, M. K., Canbaz, M. F. ve Arifoğlu, A. (2018). Mevduat ve katılım bankaları kredilerinin ekonomik büyüme ile ilişkisi: Ekonometrik bir analiz. *fyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 20(1), 1-11.
- Dede, K. (2017). *Katılım Bankalarında Hazine Ürünleri ve Sermaye Piyasası Uygulamaları*. İstanbul: TKBB Yayınları.
- Dilber, C. ve Işık, H. B. (2021). Katılım Bankaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi; Seçilmiş Ülkeler Üzerine Panel Veri Analizi. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 11(1), 409-440.
- Dragoi, D. (2019). HARROD – DOMAR ECONOMIC GROWTH MODEL IN CLASSICAL AND NEOCLASSICAL THEORY. *Analele Universităţii Constantin Brâncuşi Din Târgu Jiu: Seria Economie*, 6, 281-287.
- Dunn, P. M. (1998). Thomas Malthus (1766-1834): Population Growth And Birth Control. *Arch. Dis. Child. Fetal Neonatal Ed.*, 78(1), 76-77.
- Dusuki, A. W. ve Abdullah, N. I. (2007). Maqasid al-Shariah, maslahah, and corporate social responsibility. *The American Journal of Islamic Social Sciences*, 24(1), 25-45.
- El-Gamal, M. A. (2006). *Islamic finance: Law, economics, and practice*. Cambridge University Press.
- Elhachemi, H. G. ve Othman, M. A. (2015). Empirical Analysis on the Nexus Between Islamic Banking Development in Terms of Size and Activity, Economic Growth and Financial Crisis in Islamic Republic of Iran. *International Journal of Scientific Research and Innovative Technology*, 2(6), 27-44.
- Ellahi, N. ve Saghir, R. (2014). Analyzing the Empirical Link between Islamic Finance and Growth of Real Output: A Time Series Application to Pakistan. *Academic Research International*, 5(6), 180-187.
- El-Naggar, A. (1978). Islamic Banks: A Model and a Challenge. *The Challenge of Islam* (s. 219-234). içinde London: Economic Council of Europe.
- Emek, Ö. F. ve Düşünceli, F. (2021). Türkiye’de katılım bankacılığı sektörü bağlamında finansal gelişmeler: Enflasyon ve ekonomik büyüme ilişkisinin incelenmesi. *Aydın İktisat Fakültesi Dergisi*, 6(2), 83-98.
- Erdoğan, M. (2016). *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*. Ensar Neşriyat.
- Erdoğan, S., Kıratlı, N. ve Göktaş, Ö. (2017). Türkiye’de katılım bankacılığının ekonomik büyümeye etkileri: Finansal istikrar bağlamında bir değerlendirme. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 49(1), 101-122.
- Ersoy, A. ve Hazıroğlu, T. (2019). İslam İktisadı ve İslami Finansın Temel İlkeleri. Ş. Görmüş, A. Albayrak, & A. Yabanlı (Dü) içinde, *Yaşayan ve Gelişen Katılım Bankacılığı* (s. 38-78). İstanbul: TKBB Yayınları.
- Ez-Zerka, M. A. ve En-Neccâr, A. A. (2017). *İslam Düşüncesinde Ekonomi, Banka ve Sigorta*. (H. Karaman, Çev.) İz Yayıncılık.
- Fahreddin, R. (2008). *Tefsir-i Kebir*. Beyrut: Dârü İhyâi't-Türâsi'l-Arabî.

- Freyssinet, J. (1985). *Az gelişmişlik İktisadı*. (M. A. Kılıçbay, & T. Öçal, Çev.) Ankara: Gazi Üniversitesi Yayınları.
- Furqani, H. ve Mulyany, R. (2009). Islamic Banking and Economic Growth: Empirical Evidence from Malaysia. *Journal of Economic Cooperation and Development*, 30(2), 59-74.
- Güler, Z. Ö. (2014). Doğrusal Regresyon Modellerindeki Yapısal Kırılmayı Belirleyen Testlerin Performans Değerlendirmesi. *Gazi Üniversitesi, Ankara*, 20-23.
- Güneş, H. (2009). İktisat Tarihi Açısından Nüfus Teorileri ve Politikaları. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(28), 126-138.
- Güney, N. (2020). *40 Soruda Ortaklıklar*. İktisat Yayınları.
- Granger, C. W. (1969). Investigating causal relations by econometric models and cross-spectral methods. *Econometrica*, 37(3), 424-438.
- Grassa, R. ve Gazdar, K. (2014). Financial Development and Economic Growth in GCC Countries: A Comparative Study between Islamic and Conventional Finance. *International Journal of Social Economics*, 41(6), 493-514.
- Grossman, G. M. ve Helpman, E. (1990). Trade, Innovation and Growth. *The American Economic Review*(80), 86-91.
- Grossman, G. M. ve Helpman, E. (1993). *Innovation and Growth in the Global Economy*. MIT Press.
- Gudarzi Farahani, Y. ve Dastan, M. (2013). Analysis of Islamic banks' financing and economic growth: a panel cointegration approach. *International Journal of Islamic and Middle Eastern Finance and Management*, 6(2), 156-172.
- Haq, M., Abbas, S. ve Ahmad, I. (2019). Impact of Islamic banking on economic growth: Evidence from Pakistan. *Journal of Islamic Finance and Banking*, 6(2), 75-88.
- Haron, S. ve Azmi, W. (2016). The impact of Islamic banking on economic growth: Evidence from Malaysia. *Journal of Islamic Economics*, 10(3), 78-92.
- Hassan, M. K., Sanchez, B. ve Yu, J. (2018). Islamic banking and economic growth: The case of Saudi Arabia. *Journal of King Abdulaziz University: Islamic Economics*, 31(1), 59-73.
- Işık, N. (2014). Türkiye'de Katılım Bankacılığı ile Ekonomik Büyüme Arasındaki Nedenselliğin Sınanması. *Bankacılar*, 25(91), 75-85.
- İbrahim, A. ve Mohamed, A. (2017). Islamic banking and economic growth: Evidence from Indonesia. *Journal of Islamic Banking and Finance*, 3(2), 78-92.
- IFSB. (2023). *Stability Report*. Islamic Financial Services Industry.
- Ülgener, S. F. (1991). *Milli Gelir, İstihdam ve İktisadi Büyüme*. İstanbul: Der Yayınları.
- Ünsal, E. (2007). *İktisadi Büyüme*. Ankara: İmaj Yayıncılık.
- Iqbal, M. ve Llewellyn, D. T. (2002). *Islamic banking and finance: New perspectives on profit-sharing and risk*. Edward Elgar Publishing.
- Iqbal, Z. ve Mirakhor, A. (2011). *An introduction to Islamic finance: Theory and practice*. Wiley Finance.
- Karahan, A. ve Karagöz, K. (2015). Türkiye'deki katılım bankacılığının ekonomik büyüme üzerindeki etkisi: 2000-2013 dönemi. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(3), 77-95.
- Karim, R. A. ve Archer, S. (2013). *Islamic Finance: The New Regulatory Challenge*. Wiley Finance.

- Kassim, S. H. (2010). The global financial crisis and its implication for the Islamic banking system. *International Journal of Islamic and Middle Eastern Finance and Management*, 3(4), 306-320.
- Kassim, S. H. ve Majid, M. S. (2010). Impact of financial shocks on Islamic banks: Malaysian evidence during 1997 and 2007 financial crises. *International Journal of Islamic and Middle Eastern Finance and Management*, 3(4), 291-305.
- Kassim, S. H. ve Majid, M. S. (2010). Islamic banking and economic growth: Empirical evidence from Malaysia. *Journal of Economic Cooperation and Development*, 31(1), 41-58.
- Keller, D. R. (2010). *Environmental Ethics: The Bigs Questions* (Cilt 1). Wiley-Blackwell.
- Kettell, B. (2011). *The Islamic Banking and Finance Workbook Step-by-Step Exercises to Help You Master the Fundamentals of Islamic Banking and Finance*. London, UK: A John Wiley and Sons, Ltd., Publication.
- Khalid, N., Suhadak, S. ve Fahmi, M. (2021). The impact of Islamic banking on economic growth: Evidence from Indonesia. *International Journal of Islamic Economics and Finance Studies*, 7(1), 21-35.
- Khan, T. ve Bhatti, M. I. (2008). *Islamic banking and finance: On its way to globalization*. Emerald Group Publishing.
- Khir, K., Gupta, L. ve Shanmugam, B. (2008). *Islamic Banking: A Pratical Perspective*. Pearson Malaysia.
- Kibritçiöğlu, A. (1998). İktisadi Büyümenin Belirleyicileri ve Yeni Büyüme Modellerinde Beşeri Sermayenin Yeri. *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi*, 53(1-4), 207-230.
- King, R. G. ve Levine, R. (1993). Finance and growth: Schumpeter might be right. *The Quarterly Journal of Economics*, 108(3), 717-737.
- Koçak, E. (2018). İslami finans ve ekonomik büyüme: Türkiye üzerine ekonometrik bir uygulama. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*(51), 67-91.
- Korkmaz, S. (2019). *Hile-i Şer'iyye Bağlamında Türkiye'deki Faizsiz Konut Finansman Sistemi Üzerine Bir Araştırma*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kutlu, M. ve Karamustafa, O. (2019). Katılım Bankalarının ekonomik büyümede rolü: Mevduat bankaları ile karşılaştırmalı bir analiz. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 11(4), 3025-3034.
- Leeuwen, B. v. (2007). Is Lucas right? On the role of human capital in growth theory. *Human Capital and Economic Growth in India, Indonesia, and Japan* (s. 154-176). içinde Netherlands.
- Lewis, M. K. ve Algaoud, L. M. (2001). *Islamic Banking*. Edward Elgar Publishing.
- MacKinnon, J. G. (1991). .Critical Values for Cointegration Tests. In R. F. Engle ve C. W. J. Granger (Eds.). *Long-Run Economic Relationships: Readings in Cointegration*. Oxford University Press. .
- Majid, M. S. ve Kassim, S. H. (2015). Assessing the Contribution of Islamic Finance to Economic Growth: Empirical Evidence from Malaysia. *Journal of Islamic Accounting and Business Research*, 6(2), 292-310.
- Manap, T. A., Abduh, M. ve Omar, M. A. (2012). Islamic Banking-Growth Nexus: Evidence from Toda-Yamamoto and Bootstrap Granger Causality Tes. *Journal of Islamic Finance*, 1(1), 59-66.
- Mayer, A. E. (1985). Islamic Banking and Credit Policies in The Sadat Era: The Social Origins of Islamic Banking in Egypt. *Arab Law Quarterly*, 1(1), 32-50.

- MIFC. (2013). *Malaysia: Global hub for Islamic finance*. Kuala Lumpur: Malaysia International Islamic Financial Centre.
- Mirakhor, A. ve Askari, H. (2010). The impact of Islamic banking on economic growth. *In The Stability of Islamic Finance*, 231-249.
- Mishkin, F. S. (2016). *The Economics of Money, Banking, and Financial Markets*. Toronto: Pearson Canada.
- Mishra, S. (2016). The New Theory of Economic Growth: Endogenous Growth Model. *International Journal of Business and Management Invention*, 5(9), s. 50-53.
- Mohd. Yusof, R. ve Bahlous, M. (2013). Islamic banking and economic growth in GCC & East Asia countries: A panel cointegration analysis. *Journal of Islamic Accounting and Business Research*, 4(2), 151-172.
- Mustafa, M. K., Rahman, M. ve Islam, M. A. (2018). The effect of Islamic banking on economic growth: A panel cointegration analysis for Bangladesh. *International Journal of Islamic Finance*, 5(1), 32-45.
- Mutlu, İ. (2003). *Faiz*. İstanbul: Mutlu Yayıncılık.
- Obaidullah, M. (2005). *Islamic financial services*. Jeddah: Islamic Research and Training Institute.
- Oladunjoye, M. M. (2014). Sukuk as a Tool for Infrastructural Development in Nigeria. *Journal of Islamic Banking and Finance*, 2(1), 335-344.
- Omar, W. A., Hussin, F. ve Asan Ali, G. H. (2015). The Empirical Effects of Islam on Economic Development in Malaysia. *Research in World Economy*, 6(1), 99-111.
- Özgüven, A. (1991). *İktisat Bilimine Giriş* (Cilt 6. Baskı). İstanbul: Filiz Kitabevi.
- Özsoy, M. Ş. ve Sayar, Y. (2018). *KOBİ'ler İçin Adım Adım Katılım Bankacılığı*. İstanbul: TKBB Yayınları.
- Özsoy, Ş. (2012). *Sağlam Bankacılık Modeli İle Katılım Bankacılığına Giriş*. İstanbul: Kuveyt Türk.
- Pavlik, Z. (2016). Thomas Robert Malthus (1766-1834). *Demografie*, 58(4), 338-348.
- Pesaran, M. H., Shin, Y. ve Smith, R. J. (2001). Bound Testisng Approaches to the Analysis of Level Relationships. *Journal of Applied Econometrics*, 16(3), s. 289-326.
- Rahman, A. ve Bakar, M. D. (2021). Digital transformation in Islamic finance: Opportunities and challenges in Malaysia. *ISRA International Journal of Islamic Finance*, 13(1), 1-16.
- Rahman, A. ve Zakaria, R. H. (2018). Competitive strategies and firm performance: Case of Islamic banks in Malaysia. *Asian Journal of Multidisciplinary Studies*, 6(1), 45-53.
- Rahman, M., Khan, M. A. ve Ali, M. (2018). Islamic banking and economic growth: Evidence from Malaysia. *International Journal of Islamic Economics and Finance Studies*, 4(2), 112-127.
- Romer, P. (1990). Endogenous Technological Change. *Journal of Political Economy*, 98(5), s. 71-102.
- Rosly, S. A. (2005). *Critical issues on Islamic banking and financial markets*. Kuala Lumpur: Dinamas Publishing.
- Sümer, G. ve Onan, F. (2015). Dünyada Faizsiz Bankacılığın Doğuşu, Türkiye'deki Katılım Bankacılığının Gelişme Süreci ve Konvansiyonel Bankacılıktan Farkları. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 17(3), 296-308.

- Salihoğlu, E. (2022). Türkiye’de Katılım Bankacılığı Büyüklüğünü Etkileyen Seçilmiş Faktörler Üzerine Bir Analiz. *Ekonomi, Politika & Finans Araştırmaları Dergisi*, 7(Özel Sayı), 211-234.
- Savaş, V. (1994). *Politik İktisat* (Cilt 2. Baskı). İstanbul: Beta Basım Yayın.
- Sekmen, T. (2021). Islamic banking and economic growth in the dual banking system. *Optimum Ekonomi ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 8(1), 183-196.
- Shafii, Z., Abidin, A. Z. ve Salleh, S. (2015). *Islamic Financial Planning and Wealth Management*. Kuala Lumpur: IBFIM.
- Siddiqi, M. N. (2006). Islamic banking and finance in theory and practice: A survey of the state of the art. *Islamic Economic Studies*, 13(2), 1-48.
- Smith, A. (1776). *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*.
- Smith, A. (2008). *Milletlerin Zenginliği* (Cilt 2. Baskı). (H. Derin, Çev.) İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Solow, R. (1956). A Contribution to the Theory of Economic Growth. *The Quarterly Journal of Economics*, 70(1), s. 65-94.
- Solow, R. (1957). Technical Change and the Aggregate Production Function. *The Review of Economics and Statistics*, The MIT Press, 39(3), s. 312-320.
- Stiglitz, J. E. (2012). *The Price of Inequality: How Today’s Divided Society Endangers Our Future*. W. W. Norton & Company.
- Tajgardoon, G., Behname, M. ve Noormohamadi, K. (2013). Islamic Banking and Economic Growth: Evidence from Asia. *Journal of Modern Accounting and Auditing*, 9(4), 542-546.
- Tatiana, N., Igor, K. ve Liliya, S. (2011). Principles and Instruments of Islamic Financial Institutions. *Procedia Economics and Finance*, 24(2015), 479-484.
- TKBB. (2023). Katılım Sözlük. <https://www.tkbb.org.tr/katilim-sozluk> adresinden Aralık 2023 tarihinde alınmıştır.
- Tunç, H. (2010). *Katılım Bankacılığı Felsefesi, Teorisi ve Türkiye Uygulamaları*. İstanbul: Nesil Yayınları.
- Usmani, M. T. (2002). *An introduction to Islamic finance*. Kluwer Law International.
- Ustaoglu, M., İncekara, A. ve Yıldız, B. (2013). Analysis of economic growth and financial structure of participation banks, Islamic views and agenda: Case of Turkey. *Journal of Islamic Banking and Finance*, 1(1), 1-10.
- Utku, M. (2018). *Kobi’ler İçin Adım Adım Katılım Bankacılığı*. (M. Ş. Özsoy, & Y. Sayar, Ed.) İstanbul: TKBB Yayınları.
- Vural, M. F. ve Kök, D. (2022). Katılım Bankacılığı ve ekonomik büyümede nedensellik ilişkisi. *Pamukkale Üniversitesi İşletme Araştırmaları Dergisi*, 9(1), 183-210.
- Yüce, G. (2013). "Finansal Özgürlükler, Finansal Derinlik ve Yatırım Fonları Arasındaki İlişki: Panel Sınır Testi Yaklaşımı. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 5(1), 152-169.
- Yılmaz, S. S. ve Işık, N. (2022). Katılım bankaları tarafından verilen kredi türleri ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki: Türkiye üzerine bir nedensellik analizi. *Ekonomi İşletme Siyaset ve Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 8(1), 1-25.
- Yanpar, A. (2015). *İslami Finans, İlkeler, Araçlar ve Kurumlar*. İstanbul: Scala Yayıncılık.

- Yardımcı, P. (2006, Haziran). İçsel Büyüme Modelleri ve Türkiye Ekonomisinde İçsel Büyümenin Dinamikleri. *Selçuk Üniversitesi Karaman İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*(10), s. 96-115.
- Yazdan, G. F. ve Sadr, M. H. (2012). Analysis of Islamic Bank's Financing and Economic Growth: Case Study Iran and Indonesia. *Journal of Economic Cooperation and Development*, 33(4), 1-24.
- Zin, A. A. (2012). Sukuk in Malaysia: An overview. *Islamic Finance Review*(4), 56-63.
- Zulhibri, M. (2016). Financial inclusion and Islamic finance: A survey of Islamic financial policy in Malaysia. *International Journal of Islamic and Middle Eastern Finance and Management*, 9(2), 229-252.

